

Mödrar som arbetande medborgare

Kvinnoaktivister och formuleringen av ett politiskt problem 1905-1950

Jeannette Sofia Ingeborg Laurén

Helsingfors universitet

Statsvetenskapliga fakulteten

Sociologi

Pro gradu-avhandling

November 2008

INNEHÅLL

1 INLEDNING	3
2 KVINNOAKTIVISM OCH KVINNAN SOM MEDBORGARE	10
2.1 Politiska anspråk och kollektivt aktörskap	10
2.2 Medborgarskap och kön	12
2.3 Moderlighet som ideal och strategi	13
2.4 Vägar till medborgarskap: omfördelning, erkännande och representation	19
2.5 Kvinnotidskrifter som kvinnoaktivisternas påverkningskanal	22
3 RETORIK OCH POLITISK ARGUMENTATION	25
3.1 Studiet av retorik och argumentation	25
3.2 Analysredskap	27
4 KVINNOTIDSKRIFTER SOM FORSKNINGSMATERIAL	30
4.1 Den finländska tidskriftspressens utveckling	30
4.2 Urvalet av kvinnotidskrifter	31
4.2.1 Urvalsprinciper och materialinsamling	31
4.2.2 Naisten Ääni	34
4.2.3 Työläisnainen och Toveritar/Tulevaisuus	35
4.2.4 Kotiliesi	36
5 NAISTEN ÄÄNI OCH DEN ARBETANDE KVINNLIGA MEDBORGAREN	38
5.1 Rätten och skyldigheten att arbeta	38
5.2 Kvinnan som myndig individ	42
5.3 Den kvinnliga familjeförsörjaren	45
5.4 Maternalismen i retoriken	49
5.5 Att hjälpa arbetande mödrar	53
5.6 Medborgarskap genom arbete	57
6 DE SOCIALDEMOKRATISKA KVINNORNAS TVÅ LINJER	60
6.1 "Befria mödrarna från förvärvsarbetet!"	61
6.2 Organiserad barnomsorg	66
6.3 Det oreglerade arbetet	70
6.4 Från arbete till husmoderskap	75
6.5 Valfrihet som retoriskt spektrum	79
6.6 Pragmatism och valfrihet	85
7 KOTILIESI OCH HUSMODERNES TVÅ YRKEN	87
7.1 Arbete som rättighet	88
7.2 Arbetets legitimitet	90
7.3 Den samhälleliga arenans ökande relevans	99
7.4 Från tudelat medborgarskap till valfrihet?	107
8 FORMULERINGS AV ETT POLITISKT PROBLEM	109
LITTERATUR	113
TIDSKRIFTSMATERIAL	123
BILAGA. TIDSKRIFTERNA I KORTHET	130

1 INLEDNING

I Finland har kvinnors arbete haft en stor betydelse i jämförelse med många andra länder. Arbete har emellertid haft olika innebörd i olika kontexter och för olika grupper av kvinnor. Finland var in på 1960-talet ett övervägande agrart land, och en övervägande del av de yrkesverksamma kvinnorna arbetade inom jordbruket (Vattula 1989, 14). Kvinnorna hade på landsbygden traditionellt en viktig roll i jordbruksarbetet (Östman 2000). I städerna ökade kvinnornas deltagande i arbetslivet successivt från och med slutet av 1800-talet, vilket fram till 1930 framför allt var en följd av kvinnors arbete inom industrin och hantverkssektorn (Vattula 1989, 31). På 1930- och 1940-talen drevs allt fler kvinnor ut i arbetslivet på grund av den ekonomiska depressionen och kriget (Satka 1994; Suoranta 2001). Allmänhetens och kvinnornas egen inställning till arbete var under 1800-talet och den första hälften av 1900-talet splittrad. Förutom mellan stad och landsbygd gick även en skiljelinje mellan arbetarklasskvinnor och borgerliga kvinnor, samt mellan gifta och ogifta kvinnor. För arbetarklassen var arbetet en nödvändighet och en självklarhet, medan borgerliga kvinnoaktivister förde en kamp för rätten till arbete (Laine & Markkola 1989, 9). De borgerliga kvinnoaksorganisationerna började i slutet av 1800-talet dra paralleller mellan kvinnoemancipation och att som kvinna förbli ogift. Strävan efter att bli ekonomiskt oberoende genom arbete ansågs nämligen inte kunna förenas med familjeliv. (Jallinoja 1983, 79-90.) Under den första hälften av 1900-talet idealiserade många kvinno- rörelser i stället gifta kvinnors arbete i hemmet (t.ex. Sulkunen 1989, 101-120; Ollila 1993, 104-136). Men trots att hemmafruinstitutionen var ett kraftfullt ideal, blev den i praktiken aldrig särskilt utbredd i Finland (Östman 2000, 59; Suoranta 2001, 147). Arbetade utanför hemmet var för många kvinnor nämligen en ekonomisk nödvändighet (t.ex. Rantalaiho 1994, 17-18; Anttonen 2001, 38).

Trots att arbete de facto var en väsentlig del av många finländska kvinnors vardag under 1800-talet och det tidiga 1900-talet, har forskningen om kvinnoaktivismen under denna period lyft fram moderskapet, snarare än arbetet, som den centrala ideologiska byggstenen för samhällsaktiva kvinnor inom såväl arbetarklass som högre samhällsklasser (t.ex. Sulkunen 1984, 1989; Nätkin 1997, 2002). Detta är inget finländskt särdrag, utan kan

jämföras med den ideologiska utvecklingen i andra västländer under samma tid. De tidiga kvinnoaktivisterna värdesatte inte enbart modersrollen inom familjen, utan använde även moderskapet i överförd betydelse i form av ”samhällsmoderlighet” för att legitimera kvinnors samhälleliga deltagande och vidga kvinnors verksamhetsfält från familjekretsen till den samhälleliga arenan (t.ex. Juntti 2004, Rönnbäck 2002). Idén om samhällsmoderlighet, som i forskningsdiskussionen även har benämnts som maternalism, gavs vitt skilda innebörder, men förenade också kvinnor över samhälls- och partigränser (t.ex. Koven & Michel 1990, 1085; Koven 1993, 108; Kuusipalo 1994, 177; Anttonen 2001, 37).

Medan den tidigare forskningen har pekat ut moderskapets betydelse för de finländska kvinnorörelsernas uppfattning om kvinnors medborgerliga roll under den första hälften av 1900-talet, brukar 1960- och 1970-talen anges som den tidpunkt då synen på kvinnor som medborgare förändrades i grunden. Kvinnorörelserna började under denna period aktivt föra fram idén om kvinnan som en arbetande medborgare, och detta ideal fick även genomslag på ett bredare samhälleligt plan (Julkunen 1994; Anttonen 2001). Med tanke på att en stor andel av kvinnorna även under den första hälften av seklet deltog aktivt i arbetslivet, medan hemmafruidealet ofta förblev ett ouppnåeligt ideal, var emellertid redan de tidiga kvinnorörelserna tvungna att på något sätt ta ställning till mödrars arbete. Nätkin (1997, 23) påpekar att trots att maternalismens fokus låg på kvinnans moderskap, införlivades arbetet delvis också i det finländska maternalistiska synsättet. Men förmår maternalismen verkligen helt förklara de tidiga kvinnoaktivisternas aktörskap när det gäller synen på mödrars arbete? Jag hävdar i denna avhandling att så inte är fallet. Jag vill i min avhandling visa på den tidiga kvinnoaktivismens motstridigheter och mångfald av röster, något som frågan om mödrars arbete synliggör väl.

Syftet med denna avhandling är att studera den process genom vilken kvinnoaktivisterna under perioden 1905–1950 gjorde mödrars arbete till en politisk fråga. Jag närmar mig ämnet ur ett aktörsperspektiv, och fokuserar på aktivisternas politiska anspråk på hur kvinnors medborgerliga roll skulle omformuleras med hänsyn till det förvärvsarbete som mödrar utförde. Jag studerar för det första kvinnoaktivisternas formuleringar och motiveringar av arbetande mödrars medborgerliga roll. Detta gör jag med hjälp av retorikanalys (t.ex. Hellspång 1999; Perelman 2004 [1977]), en analysmetod genom vilken jag

kan studera både argumentationens innehållsliga dimension och relationen till publiken, läsarna. I stället för att fokusera på en nivå av diskurser om arbete och moderskap tar jag fasta på kvinnoaktivisternas ställningstaganden och hur de försvarades, de diskussionskontexter i vilka anspråken ingick och de premisser som argumentationen byggde på. För det andra är jag intresserad av med vilka medel dessa kvinnliga aktörer ansåg att denna medborgerliga roll skulle förverkligas på ett samhälleligt plan. Här använder jag mig av den politiska filosofen Nancy Frasers (2005) teoretiska ramverk för anspråk på social rättvisa, enligt vilket ekonomisk omfördelning, kulturellt erkännande och politisk representation alla utgör förutsättningar för att individer ska kunna delta i samhället på lika villkor.

Tidsperioden från 1905 till 1950 är vald eftersom den kännetecknades av betydande omvälvningar i kvinnors medborgerliga ställning. Kvinnor organiserade sig, deras deltagande i arbetslivet ökade stadigt, deras medborgerliga och politiska rättigheter utvidgades, och mot slutet av den undersökta perioden började även sociala rättigheter diskuteras i större utsträckning. Också utvecklingen av relationerna mellan samhällsklasserna hade betydelse för hur kvinnors medborgarskap gestaltade sig. Samtidigt hade tanken om att samhället skulle träda in och skapa förutsättningar för kvinnors medborgerliga roll som arbetande mödrar ännu inte slagit rot, eftersom det finländska välfärdsstatsprojektet inte hade inletts. Perioden är intressant som en tid då det inte fanns några färdigt formulerade lösningar, utan då det i högsta grad var öppet i vilken riktning man borde gå i frågan om mödrars arbete. Tidsperioden inleddes med att två nya tidskrifter för kvinnor, den borgerliga kvinno- och kvinnosakstidskriften *Naisten Ääni* och det nyligen grundade socialdemokratiska kvinnoförbundets tidskrift *Työläisnainen*, började ges ut. De finländska kvinnorna hade från första början organiserat sig på bred front. Slutet av 1800-talet var en period då civilsamhället organiserades och föreningsaktiviteten blomstrade (Alapuro, Liikanen, Smeds & Stenius 1987). Kvinnors organisering inleddes i slutet av 1800-talet genom nykterhetsrörelsen (Sulkunen 1987) och den första borgerliga kvinno- och kvinnosaksorganisationen, Finsk Kvinnoförening, som startade sin verksamhet år 1884. Kvinno- och kvinnosaksrörelsen föregicks av fruntimmersföreningarna, som hade grundats på 1830- och 1840-talen och som koncentrerade sig på välgörenhetsarbete. Kring sekelskiftet 1900 splittrades den borgerliga kvinno- och kvinnosaksrörelsen som en följd framför allt av skillnader i politisk övertygelse och olika

ståndpunkter i språkfrågan. År 1892 grundades Kvinnosaksförbundet Unionen, och år 1907 Finska Kvinnoförbundet. Kvinnosaksorganisationernas popularitet minskade efter att allmän och lika rösträtt införts, vilket har förklarats med att kvinnorna integrerades i partipolitiken samt engagerade sig i andra typer av kvinnoorganisationer. (Jallinoja 1983, 32-33, 43-45, 50-51, 73-74, 99-106.) Vid sidan av den borgerliga kvinnosaksrörelsen verkade borgerliga kvinnor inom organisationer såsom Marthaförbundet, nykterhets- och sedlighetsorganisationen Vita Bandet och Kristliga Föreningen av Unga Kvinnor, KFUK. De olika kvinnoorganisationerna utgjorde ett socialt nätverk där ett tätt samarbete förekom. (Sulkunen 1987, 164.) Arbetarkvinnorna fick för sin del sina första föreningar på 1890-talet, då lokala sammanslutningar för sömmerskor och hembiträden grundades. Trots att det inom den internationella arbetarrörelsen inte ansågs finnas någon särskild kvinnofråga skild från arbetarfrågan fick de socialdemokratiska kvinnorna år 1900 sitt eget kvinnoförbund i anslutning till partiet. Orsaken till detta var att partiets manliga medlemmar ansåg att partiet behövde allt det stöd det kunde få i en situation då Finland hotades av förryskning. Relationerna mellan de organiserade arbetarklasskvinnorna och det borgerliga kvinnoförbundet var till en början goda, men svalnade snabbt när arbetarkvinnoförbundet anslöt sig till arbetarpartiets radikala krav. (Lähtenmäki 2000, 26, 29, 33.)

Införandet av allmän och lika rösträtt år 1906 öppnade nya påverkningskanaler för kvinnor. Samtidigt öppnade rösträtten möjligheter för kvinnorna att fokusera på andra frågor eftersom de politiska rättigheterna inte längre var en stridsfråga. För de aktiva i den borgerliga kvinnosaksrörelsen blev de viktigaste frågorna kvinnlig rösträtt i kommunala val och tillträde till offentliga tjänster, samt gifta kvinnors rättigheter. Arbetsförhållanden och hälsovård var andra angelägna ämnen som fördes fram av kvinnliga riksdagsledamöter. (Korppi-Tommola 2001, 26.) De socialdemokratiska kvinnorna lyfte efter rösträttens införande för sin del fram behovet av skydd för mödrar, och då särskilt ogifta mödrar och deras barn (Sulkunen 1989, 44-45, 50). Kvinnors rättsliga ställning i familjen och på arbetsmarknaden förbättrades gradvis från slutet av 1800-talet, för de ogifta kvinnornas del tidigare än för de gifta kvinnornas (Stenius 1987, 78; Mustakallio 1988, 34). Gifta kvinnors rätt att bestämma om sin egendom och sitt arbete förbättrades successivt och kulminerade i den nya äktenskapslagen som antogs år 1929 (Stenius 1987, 78-79). Genom lagen blev makarna jämställda i äktenskapet, vilket innebar att kvinnan inte

längre var underställd mannens förmynderskap utan betraktades som myndig. Detta innebar att också gifta kvinnor fick rätt att själv bestämma om sin egen egendom (Mustakallio 1988, 75). Den första hälften av 1900-talet var också en period av spänningar i de samhälleliga relationerna. Efter inbördeskriget år 1918 dröjde det ända till slutet av 1930-talet innan motsättningarna mellan samhällsklasserna började slätas ut. Samarbetet mellan socialdemokrater och agrarer i den första rödmylleregeringen samt den nationella sammanhållningen som vinterkriget gav upphov till bidrog till att motsättningarna kunde övervinnas (Jussila, Hentilä & Nevakivi 1998, 196-202, 220-223). Motsättningarna var en av orsakerna till att utvecklingen av de sociala rättigheterna blev fördröjd i jämförelse med de andra nordiska länderna (Anttonen 1998, 359). Socialpolitiska program baserade på principen om universalism lanserades först på 1960-talet (Anttonen & Sipilä 2000, 55), men välfärdsstatens uppbyggnadsfas inleddes på 1950-talet (Karisto, Takala & Haapola 1998, 290). Den period jag undersöker slutar med några tidiga försök att med socialpolitiska metoder underlätta arbetande mödrars situation, däribland moderskapsunderstödet för föderskor (Lähteenmäki 1995, 277-279) och barnbidraget, som fungerade som en kompensation för utgifter för barndagvård (Anttonen 1997, 190).

Studien bygger på en analys av finländska kvinnotidskrifter. I urvalet av material har jag strävat efter att få en bild av vilka uppfattningar i frågan om mödrars arbete som fanns inom olika kvinnoläger på det politisk-ideologiska fältet. Jag utgår från en bred definition av den finländska kvinnoaktivismen och inkluderar både organisationerna inom den borgerliga kvinnoaksrörelsen, kvinnoorganisationer med andra huvudfrågor än kvinnosaken på agendan och partipolitiska kvinnoorganisationer. Genom att välja tidskrifter som representerar olika politiska och ideologiska positioner har jag velat lyfta fram kvinnorörelserna som ett mångfasetterat fält, där kvinnoaktivister i de olika lägren ramade in frågan om arbetande mödrar på varierande sätt och förknippade frågan med vitt skilda intressen. Genom att jämföra tidskrifter som representerar olika positioner kan jag även se vilka ämnen som förenade respektive splittrade kvinnorna längs parti- och klassgränser. I materialet ingår därför två socialdemokratiska tidskrifter, vars målgrupp var kvinnorna i arbetarklassen, en kvinnoaksstidskrift, där målgruppen var borgerliga kvinnor, och en kommersiell tidskrift som var ett inofficiellt språkrör för husmodersrörelsen, och vars

läsare främst var husmödrar på landsbygden. De två sistnämnda kan bägge ses som representanter för en borgerlig världsåskådning.

Feministiska forskare har påpekat det problematiska i att tala om ”kvinnor” som en universell kategori, en grupp med homogena intressen, trots att kvinnors status och roller influeras av samspelet mellan många olika faktorer (t.ex. Spelman 1988; Mohanty 1991). Genom detta universalistiska antagande utestänger man marginaliserade kvinnogrupper och fokuserar på kvinnogrupper som redan har en privilegierad ställning i samhället (Spelman 1988). Motsvarande problem uppstår när man talar om ”kvinnors intressen”, ”kvinnors aktivism” och ”kvinnligt medborgarskap”. Jag strävar efter att i min avhandling synliggöra att även om kvinnorörelserna i viss utsträckning delade intressen och ideal, gestaltades det kvinnliga medborgarskapet på mycket olika sätt både mellan och inom de olika kvinnorörelserna. Jag uppfattar kvinnotidskrifterna i mitt material som kvinnors egna offentligheter, arenor där redaktionen hade möjlighet att bestämma agendan för vilka frågor de ville lyfta upp i offentligheten, men där det även fanns möjlighet till diskussion och oenighet mellan skribenter inom samma tidskriftsarena. Jag är inte ute efter att studera – enbart – kvinnotidskrifternas linje, utan jag vill framför allt belysa den mångfald av röster som fanns inom ramen för en och samma tidskriftsarena. Tidskrifterna fungerade som kvinnoaktivisters forum för definitionskamp i frågan om mödrars arbete.

Genom min forskningsansats ansluter jag mig till den forskningstradition som studerar kvinnor som aktörer, som haft inflytande på utvidgningen av kvinnors medborgerliga, politiska och sociala rättigheter. Min forskningsansats kan också beskrivas som historisk sociologi. Det innebär att samtidigt som jag tillämpar en mer teoretisk, sociologisk forskningsansats än vad som varit vanligt inom historieforskningen, strävar jag efter att ta hänsyn till den relevanta historiska kontexten (jfr Ruonavaara 2005, 92-93). Min studie är relevant med tanke på den tvärvetenskapliga forskningen om både kvinnoaktivismen under den första hälften av 1900-talet och bakgrunden till den andra vågen av kvinnoaktivism som inleddes på 1960-talet.

Jag inleder med att i kapitel 2 presentera den tidigare forskningen om kvinnors samhälleliga aktivism samt de teoretiska utgångspunkterna för min egen studie. Jag

introducerar här medborgarskap som en övergripande infallsvinkel på kvinnors samhällsliga aktivism under den första hälften av 1900-talet. Kapitel 3 ägnas åt en presentation av retorikanalysen och de retoriska analysredskap jag kommer att använda mig av, och i kapitel 4 diskuterar jag tidskriftsläsandets samhällsliga villkor i Finland samt presenterar mitt urval av material. I kapitlen 5 till 7 analyserar jag tidskrifterna som separata kvinnoforum. Kapitel 8 ägnar jag åt en sammanfattande diskussion och jämförelse mellan tidskrifterna.

2 KVINNOAKTIVISM OCH KVINNAN SOM MEDBORGARE

Kvinnors aktivism i de tidiga finländska kvinnorörelserna har varit föremål för både historisk och samhällsvetenskaplig forskning. Syftet med detta kapitel är att presentera den tidigare forskning som har gjorts om kvinnors samhälleliga aktivism i Finland, samt att lägga den teoretiska grunden för min egen studie. Jag gör detta genom att ta min utgångspunkt i begreppet medborgarskap som övergripande referensram. Jag inleder med att i avsnitt 2.1 definiera de former av kvinnlig samhällelig aktivism som mitt forskningsintresse riktar sig mot. I detta avsnitt introducerar jag begreppet politiska anspråk och diskuterar vad jag avser med kvinnors politiska aktörskap. I avsnitt 2.2 ger jag en kort introduktion till begreppet medborgarskap och dess innebörd för kvinnor i ett historiskt sammanhang. Jag fortsätter med att i avsnitt 2.3 diskutera den tidigare forskningen om kvinnors samhälleliga aktivism under den första hälften av 1900-talet, i vilken moderskapet har betonats som historiskt medborgarskapsideal och ideologisk drivkraft för kvinnorörelserna. Avsikten är att presentera den finländska forskningen om kvinnoaktivism som en del av ett internationellt forskningsfält, eftersom liknande teman aktualiserades i de flesta västerländska länder under det tidiga 1900-talet. Diskussionen om moderskap som medborgarskapsideal utgör den forskningskontext mot bakgrund av vilken jag utför min studie. För att vidga diskussionen om medborgarskap till att studera hur kvinnoaktivisterna ansåg att medborgarskap skulle möjliggöras i praktiken lyfter jag i avsnitt 2.4 in den politiska filosofen Nancy Frasers (Fraser 1995, 2005, 2008; Fraser & Honneth 2003) modell för rättviseanspråk. I avsnitt 2.5, slutligen, presenterar jag kvinnotidskrifter som en arena där kvinnoaktivister gjorde politik i frågan om arbetande mödrar och motiverar varför kvinnotidskrifter är ett relevant material för att studera politiskt aktörskap.

2.1 Politiska anspråk och kollektivt aktörskap

Fokus ligger i denna studie på kvinnoaktivister och deras kollektiva politiska aktörskap som det tog sig uttryck i formuleringen av anspråk i tidskriftstexter. Tanken om kollektiva anspråk (eng. *claim-making*) har hamnat i fokus bland annat när syftet har varit att studera hur grupper har riktat krav till offentliga institutioner inom ramen för välfärdsstaten eller

under den tidsperiod då välfärdsstaten har tagit form (t.ex. Drover & Kerans 1993; Hanagan 1997; Bertone 2002). Anspråken grundar sig i missnöje som uppstått i den privata sfären, men som översätts till offentliga angelägenheter genom den process då anspråk framställs (Drover & Kerans 1993b, 11). Just gränsen mellan privat och offentligt är i högsta grad aktuell när det gäller kvinnors samhälleliga aktivism. Kvinnors politiska aktivism har ofta förbisetts då politik har begränsats till att betyda enbart deltagande i etablerade politiska organisationer och institutioner (Bergman 2002, 11). Jag utgår från en vid definition av begreppet politik, enligt vilken politik inte enbart innebär deltagande på den formella politikens arenor, utan kan utövas på många arenor och i många frågor, även sådana som i det samtida samhället inte definieras som politiska (jfr Bergman 2002, 11-13). Politik är också en kamp om både ekonomiska resurser och kulturellt meningsskapande (Drover & Kerans 1993b, 10; Bergman 2002, 11-2), vilket jag kommer att utveckla vidare i avsnitt 2.4. Jag använder begreppet politiska anspråk för att studera kvinnoaktivisters ställningstaganden, vare sig syftet är att påverka opinionen eller att få till stånd förändringar på den etablerade politikens arena. Anspråken kan vara riktade både till staten och till andra aktörer (jfr Drover & Kerans 1993b, 3). Adressaten behöver inte heller vara en institution, utan kan också vara diffusare än så och utgöras av till exempel ”allmänheten”, ”samhället” eller ”kvinnorna” som föreställda kollektiv.

Kollektivt handlande förstås ofta i vid bemärkelse som allt från tillfälliga kollektiva aktioner till formella organisationer, med sociala rörelser som en mellanform (Therborn 1995, 304). Den form av kollektivt handlande som denna studie är inriktad på är av ett mer långvarigt slag i och med att det tog sig uttryck i publikationer, kvinnotidskrifter, som utgavs under en längre tid. Bakom tidskrifterna hittas emellertid kollektivt handlande både genom formella kvinnoorganisationer och i form av sociala rörelser som inte var lika fasta i strukturerna. Jag är i denna studie inte ute efter att studera kollektivt handlande i form av kvinnoaktivister som gjorde politiska anspråk som en enad front, utan vill genom aktörs-perspektivet uttryckligen belysa de förhandlingar som fördes mellan kvinnoaktivister på de kollektiva arenorna.

2.2 Medborgarskap och kön

Idén om medborgaren som medlem i en politisk gemenskap har anor som går tillbaka till antikens Grekland och Rom, och har även därefter fortsatt att inspirera det västerländska tänkandet (Pocock 1998). Medborgarskapsbegreppet fungerar både som ett historiskt förankrat begrepp och som ett nyckelord i teoretiska debatter. Jag fokuserar i detta avsnitt på hur kvinnors medborgarskap har gestaltat sig och tolkats av forskare i ett specifikt historiskt sammanhang.

Någon enhetlig definition av begreppet medborgarskap existerar inte, varken i politiskt eller akademiskt hänseende. Lister (1997, 3) anger som minsta gemensamma nämnare att medborgarskap handlar om medlemskap i ett samhälle och om relationerna mellan individer i samhället samt mellan individerna och staten. I övrigt har medborgarskap historiskt sett huvudsakligen tolkats ur två olika perspektiv: enligt det ena definieras medborgarskap som en status som åtföljs av vissa rättigheter, medan medborgarskap enligt det andra ska ses som en praktik baserad på medborgerliga plikter och samhälleligt deltagande (Oldfield 1998). Jag använder i fortsättningen begreppet medborgarskap för att diskutera medborgarskap i termer av framför allt rättigheter men också i form av skyldigheter, samt för att visa på hur relationerna mellan individen, den arbetande modern, och samhället gestaltades.

I diskussionen om rättigheter, skyldigheter och samhälleligt deltagande uppfattas medborgarskap som ett inkluderande begrepp. Medborgarskap har emellertid även fungerat som ett exkluderande koncept både historiskt inom politiken och teoretiskt inom forskningen om medborgarskap. Inom feministisk teoribildning har alla dominerande teori-traditioner kritiserats för att inte ta hänsyn till genus (t.ex. Pateman 1992, 24; Bussemaker & Voet 1998). Medborgarskapsidealet utformades av den vita, manliga eliten med den egna gruppen som norm för alla medborgare, men framställs ändå som ett universellt ideal (Jones 1998, 222-223). Historiskt sett har den manliga eliten uteslutit kvinnor, tillsammans med bland annat slavar, från den formella statusen som medborgare. Kvinnor har haft en underordnad position i jämförelse med män, vilket bland annat tagit sig uttryck i att kvinnor lagligt sett stått under antingen sin mans eller någon annan manlig släktings

förmynderskap (Lister 1997, 66-67). Att medborgarskapsbegreppet baserats på en manlig norm har grundat sig på en dikotomi mellan offentligt och privat. Mannen har stått som en symbol för det offentliga livet, där politik och medborgarskap utövas, medan kvinnan har förknippats med den privata sfären och setts som en andra klassens medborgare. (Gherardi 1995, 168; Lister 1997, 69-71; Shafir 1998, 21.)

2.3 Moderlighet som ideal och strategi

Den allmänna rösträttens införande i Finland innebar att både kvinnorna och de män som tidigare hade saknat rösträtt uppnådde jämlikhet i fråga om politiska rättigheter. Kvinnor och män fortfor emellertid att vara medborgare på olika villkor. Kvinnorörelserna strävade efter att förändra kvinnors medborgerliga roll, och detta inte bara genom att kräva rösträtt. Det som framför allt var föremål för kvinnorörelsernas strävanden var dikotomin mellan den privata och den offentliga arenan. Den strategi genom vilken majoriteten av kvinno- rörelserna försökte överskrida denna gränslinje var att betona kvinnors särart som mödrar i fysisk och andlig mening.

Hemmet och moderskapet kom att bli betydelsefulla ideal för kvinnorörelserna från och med slutet av 1800-talet både i Finland och internationellt. Moderskapet fungerade som ett emancipatoriskt ideal under en tid när kärnfamiljsidealet med modern som familjens ryggrad var en ny konstruktion (Sulkunen 1984, 72). Samtidigt användes moderskapet i överförd betydelse för att legitimera kvinnors deltagande i samhällslivet och politiken. Kvinnoaktivisterna, särskilt i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, använde själva begreppet "samhällsmoderlighet" (t.ex. Sulkunen 1987; Rönnbäck 2002). I forsknings- sammanhang har man även betecknat denna typ av idealisering av moderskapet som maternalism. Skillnaderna mellan dessa koncept är närmast att medan maternalism- begreppet har varit vanligare i amerikansk och viss europeisk forskning, har man i den nordiska forskningen oftast talat om samhällsmoderlighet (Anttonen 1997, 169). Någon enighet om hur begreppen ska definieras existerar inte. Maternalismen var mångfasetterad, och begreppet hänvisar inte till en specifik rörelse eller aktör, utan ett stort antal rörelser kan benämnas som maternalistiska (Koven & Michel 1993a, 5). Maternalismens förespråkare företrädde i själva verket vitt skilda politiska intressen och kvinno- syner, och

ledde till att koalitioner över partigränser ingicks (Koven & Michel 1990, 1085; Koven 1993, 108; Anttonen 2001, 37). Åtminstone någon typ av maternalistisk diskurs och politik kan hittas i de flesta västerländska länder under tiden 1880-1950 (Anttonen 2001, 34).

Maternalismen hade sin grund i uppfattningen om att det fanns essentiella skillnader mellan män och kvinnor. Kvinnor, och framför allt mödrar, associerades med moral och omsorg och uppfattades vara mer moraliska än män (t.ex. Stoper & Johnson 1977; Koven & Michel 1990, 1085; Tronto 1993, 1). Koven och Michel (1993a, 4) definierar maternalism som ideologier och diskurser som upphöjde kvinnors moderliga förmågor och som överförde värderingar som associerades med modersrollen på kvinnors roll på den samhälleliga arenan. Maternalismen kan tolkas i termer av diskurs och ideologi och skiljer sig då inte nödvändigtvis mycket från paternalismens positiva värdering av moderskapet (Siim 2000, 17). Ofta har forskningen emellertid lagt tonvikten på kvinnors egen aktivitet och hur kvinnorörelser och kvinnor i politiken har använt maternalismen som politisk strategi (t.ex. Koven & Michel 1993b). I den finländska och nordiska forskningen har forskningen om samhällsmoderlighet varit ett sätt att lyfta upp kvinnor som aktörer (Anttonen 1997, 169). Att tala om samhällsmoderlighet var en strategi för att uppnå till emancipation och ett sätt för aktivisterna inom de tidiga kvinnorörelserna att utöka den feminina, privata sfär som de hade möjlighet att verka inom (t.ex. Ollila 1994; Juntti 2004). Nätkin (1997, 237) föreslår att maternalismen ska ses både som en politisk rörelse och ett sätt på vilket denna rörelse argumenterade, och som en diskurs som institutionaliserades och reproducerades.

Samtidigt som moderskapet har setts som en orsak till att kvinnor inte bör delta i politiken har kvinnor också inkluderats i politiken uttryckligen genom sitt moderskap och de kvaliteter som det associerats med (t.ex. Stoper & Johnson 1977; Pateman 1992, 18-19). Också kvinnornas närvaro i arbetslivet kunde legitimeras med hänvisning till maternalistiska ideal. Maternalismens förespråkare använde sin auktoritet som mödrar framför allt för att skapa och göra anspråk på inflytande på ett nytt område inom politiken, nämligen omsorgen om mödrar och barn. Även utökade medborgerliga rättigheter för kvinnor kunde backas upp med hjälp av maternalistiska argument. (Koven & Michel 1990, 1076-1079.) Maternalismen har i internationella studier använts för att påvisa sambandet

mellan kvinnorörelsernas aktivitet och välfärdsstatens framväxt (t.ex. Koven & Michel 1990, 1993b; Bock & Thane 1991; Skocpol 1992).

Även för förståelsen av de tidiga finländska kvinnorörelserna har moderskapet varit centralt. Forskningsdiskussionen om kvinnoaktivismen under den första hälften av 1900-talet inspirerades av Jallinojas (1983) studie av de borgerliga kvinnoorganisationerna, i vilken hon drog slutsatsen att kvinnoaktivismen under åren 1909–1965 genomlevde en ”tyst” period då varken de existerande organisationernas medlemsantal ökade eller nya föreningar grundades. Senare forskning har tillämpat andra tolkningsramar för att förstå kvinnors aktivism under denna period. I stället för emancipation genom arbete har moderskap blivit det förstoringsglas med hjälp av vilket man har tolkat kvinnoaktivismen och uppfattningarna om kvinnoemancipation under det tidiga 1900-talet (t.ex. Sulkunen 1984). En konsekvens av detta är att forskningen har fokuserat på kvinnoaktivism i en vidare mening än enbart den kvinnoemancipatoriska rörelsen, till exempel i form av Marthaförbundet (Ollila 1993) och nykterhetsrörelsen, som Irma Sulkunen (1987, 157) hävdar var central som katalysator för organisationsaktiviteten bland arbetarbefolkningen och medelklasskvinnorna. Även partipolitisk aktivism inom den kvinnliga arbetarrörelsen (Lähtenmäki 1990) och den socialdemokratiska kvinnorörelsen (Sulkunen 1989) har uppmärksamats. Ideologier kring moderskap förenade, men splittrade också de tidiga kvinnorörelserna och kvinnor från olika samhällsskikt (Lähtenmäki 1990). Nätkin (1997, 2002) har visat hur kvinnliga aktörer i såväl kvinnoorganisationer som befolkningspolitiska och statliga sammanhang använde maternalismen för att kämpa för sin egen sak. Maternalismens koppling till välfärdsstaten har påvisats även i Finland. Enligt Anttonen (2001, 37) var maternalismen under 1900-talets första decennier rentav en av socialpolitikens centrala drivkrafter. Den finländska maternalismen var till sin karaktär delvis annorlunda än den europeiska och amerikanska maternalismen eftersom kvinnor har haft större samhälleliga påverkningsmöjligheter i Finland och kvinnors och mödrars förvärvsarbete varit mer utbrett (Nätkin 1997, 23).

Maternalismen hade ett nära samband med nationsbygget i ett Finland som var starkt präglad av nationalistiska tongångar. Att kärnfamiljen, i Finland liksom i övriga Europa, blev ett omhuldat ideal på 1800-talet var ett utslag av nationalism. Familjen uppfattades

som statens och samhällets moraliska grundval, som ett fosterland i miniatyr. (Häggman 1994, 177, 221-222.) Den nationalistiska ideologin var nära förbunden med uppfattningarna om kvinnors och mäns olika sfärer och den process genom vilket könet kom att bli en mer avgörande kategori än skillnader i status och social ställning (Juntti 2004, 368, 376-377). Nationalismen var också den idékontext inom vilken maternalismen utformades. Kvinnorna deltog i nationsbygget framför allt genom sin roll som mödrar. (Nätkin 1997, 22, 24.) Maternalismen, liksom nationalismen, byggde på uppfattningar om medborgarskap som betonade gemenskap, moral och kollektiv identitet (Anttonen 1998, 356, 358, 362).

Det feministiska sättet att tala om kvinnor som andra klassens medborgare tar emellertid inte hänsyn till att kvinnor inte har utgjort en enhetlig grupp där alla har ansetts ha samma medborgerliga roll. Samtidigt som maternalismen var ett sätt för kvinnoaktivisterna att utöka den radie inom vilken kvinnor hade möjlighet att verka i samhället, användes den också i syfte att kontrollera, som en strategi som män riktade mot kvinnor eller som en strategi tillämpad av kvinnor mot andra kvinnor (Yeo 1999, 202-203). Vid sidan av skillnaderna mellan mäns och kvinnors medborgarskap var också kvinnor från olika samhällsklasser medborgare på olika villkor. Kvinnorna, och kvinnorörelserna, delades av en hierarki baserad på klasstillhörighet, vilket Sulkunen (1987) benämner som ett "hierarkiskt systemskap". Uttrycken för kvinnlighet varierade enligt denna tolkning beroende på samhällsställning. Eliten såg kvinnoaktivism som en aktivitet som var reserverad för de högre klasserna. För elitens del betydde den krav på samhälleligt inflytande och utövande av medborgerliga rättigheter, för medelklassens kvinnor praktiskt folkbildningsarbete, och för arbetarklassens kvinnor moderskap och husmoderskap på heltid. (Sulkunen 1987, 165-166.) Inflytandet var inte jämnt fördelat, utan det var kvinnorna i de högre klasserna som definierade kvinnligheten (Anttonen 2001, 38).

Maternalismens tro på essentiella karaktärsfärgade skillnader mellan könen skapade en långlivad medborgerlig roll för kvinnan som baserade sig på moderskap snarare än på arbete (Anttonen 2001). Genom att moderskapet eller moderligheten gjordes till en förutsättning för att en kvinna skulle betraktas som en fullvärdig medborgare skapades ett tudelat medborgarskap: kvinnor och män tillskrevs olika uppgifter och rörde sig i olika

världar (Sulkunen 1987). Först på 1960- och 1970-talen skedde en tydlig brytning med detta sätt att uppfatta relationen mellan män och kvinnor (Julkunen 1994; Anttonen 2001). Yvonne Hirdman (1990) och Raija Julkunen (1994) har använt begreppet genuskontrakt i sina analyser av förändringarna i de sociala normer som reglerade relationerna mellan könen och deras plats, egenskaper, skyldigheter och rättigheter. Enligt Hirdman (1990) omförhandlades genuskontraktet i Sverige från ett husmoderskontrakt till ett jämlikhetskontrakt i mitten av 1960-talet. Raija Julkunen (1994) visar hur denna tes också kan tillämpas på Finland. Under 1960- och 1970-talen uppstod ett nytt genuskontrakt, vilket innebar att modellen med mannen som familjeförsörjare övergavs till förmån för en modell som betonade jämlikhet i stället för särart (Julkunen 1994). Anttonen (2001), som har spårat diskursen om den arbetande kvinnliga medborgaren genom den finländska historien, hävdar att kvinnlighet på 1800-talet i högre grad definierades genom arbete än genom moderskap. Myten om den starka, hårt arbetande finländska kvinnan florerade bland annat i den finländska 1800-talslitteraturen, men hamnade under några decennier i början av 1900-talet i skymundan på grund av de rådande maternalistiska värderingarna. Först i och med 1960-talets jämlikhetspolitik blev idén om kvinnan som en arbetande medborgare godtagen på ett bredare plan. (Anttonen 2001, 34, 38.) Ett flertal studier visar hur konceptet med den arbetande modern på 1960-1970-talen fick en accepterad ställning och allmän barndagvård i och med detta fick allmänhetens stöd (t.ex. Anttonen 2001; Bergman 2004; Kantola 2006; Autto 2007). Kvinnorörelsernas betydelse för denna utveckling och för uppkomsten av social lagstiftning på området har framhävts av flera forskare (t.ex. Julkunen 1994; Bergman 2004; Kantola 2006).

Den tidigare forskningen har genom att fokusera på maternalism och omförhandlingar av genuskontraktet kartlagt huvudtematiken, de stora diskurserna och strategierna, för kvinnors samhällsaktivism fram till 1970-talet. Forskningen har i sin betoning av maternalismen som strategi synliggjort kvinnoaktivister som aktörer och aktiva användare av diskurser. Samtidigt har den tidigare forskningen inte gett tillräckligt stort utrymme åt andra, svagare röster som ifrågasatte det rådande husmoders- och modersidealet, trots att både finländska och svenska forskare konstaterar att de fanns (t.ex. Jallinoja 1983, 119-122; Hirdman 1990, 89). Jallinoja (1983, 122) påpekar att förarbetet till 1960-talets feministiska stöd för gifta kvinnors förvärvsarbete gjordes på 1950-talet, eller möjligen

redan på 1930-talet. Kaisa Vehkalahti (2000) ifrågasätter explicit teorierna om könskontrakt när hon i sin avhandling om kvinnotidskrifters representationer av flickors uppfostran hävdar att det rådande genuskontraktet utmanades redan i 1920-talets kvinnotidskrifter. Julkunen (1994) noterar att det fanns skiljelinjer i frågan om kvinnors förvärvsarbete såväl mellan kvinnor från olika klasser, som inom samhällsklasserna och mellan den urbana och den rurala befolkningen. På landsbygden hade kvinnorna av tradition hade deltagit i jordbruksarbetet, men samtidigt hade husmodersrörelsen, som ville framhäva kvinnans plats i hushållet, sitt ursprung i agrara förhållanden. Många borgerliga kvinnor idealiserade hemmet och moderskapet, samtidigt som borgerliga kvinnosaksrörelser strävade efter att kvinnor skulle få samma medborgerliga rättigheter som män. För arbetarbefolkningens del låg konflikten i relationen mellan socialismen, som såg kvinnans förvärvsarbete som vägen till befrielse, och socialdemokratin, som betonade arbetarkvinnornas möjligheter till familjeliv och husmoderskap. (Julkunen 1994, 182-183.)

Bilden av kvinnoaktivismen som driven av maternalistiska värderingar är i själva verket full av motstridigheter. Mödrars arbete kan ses som en utmaning under en period då kvinnorörelserna lade den största tonvikten på hemmet och moderskapet. Även inom forskningen har tonvikten lagts på moderskapet som argument för samhälleligt deltagande, medan arbetet och hur det gjordes till en politisk fråga i sig inte har teoretiserats. Kvinnors och mödrars arbete var en reell verklighet som kvinnorna inom kvinnorörelserna var tvungna att på något sätt förhålla sig till. Jag går med min studie i diskussion med den forskningsinriktning som har lyft fram maternalismen som genomgripande diskurs och utgångspunkt för kvinnors samhälleliga aktivism under den första hälften av 1900-talet. Detta gör jag genom att ställa den övergripande frågan: *hur formulerade kvinnoaktivisterna under åren 1905–1950 det kvinnliga medborgarskapet för de arbetande mödrarnas del?* Jag är intresserad av hur mödrars arbete lyftes upp i offentligheten genom att arbetande mödrar gjordes till en politisk kategori och de arbetande mödrarnas problem definierades som problem som skulle bemötas på en samhällelig arena. Min avhandling är ett försök att lyfta fram den mångfald av röster som fanns under en period som har tolkats främst i maternalistiska termer. Jag fokuserar inte på kvinnorörelserna som enhetliga kollektiv, utan vill i min avhandling lyfta fram kvinnoaktivister som aktörer vars agendor skilde sig åt både mellan och inom kvinnorörelserna.

2.4 Vägar till medborgarskap: omfördelning, erkännande och representation

Jag analyserar kvinnoaktivisternas anspråk på hur den önskade medborgerliga rollen i praktiken skulle uppnås genom att använda den politiska filosofen Nancy Frasers (2005) tredimensionella modell för rättviseanspråk. Frasers modell fungerar dels som en normativt filosofisk teori, men har även en politisk dimension i och med att den handlar om de anspråk som politiska aktörer och sociala rörelser framställer i offentligheten (Fraser 2003a, 9). Fraser (2005, 73) definierar rättvisa som jämlikt samhälleligt deltagande, och orättvisa som social underordning som förhindrar deltagande på lika villkor. Hon ser med andra ord rättvisa som en fråga om rättigheter (Lara & Fine 2007, 41). Fraser hävdar inte explicit att hennes modell för rättviseanspråk handlar om medborgarskap, men jag ser ändå hennes teori som en teori om att göra och möjliggöra medborgarskap på ett samhälleligt plan. Frasers teori är ett sätt att närma sig samma frågor som varit aktuella i debatten om medborgarskap. Det är närmast i terminologin som skillnaderna finns: medborgarskap kan definieras som samhälleligt medlemskap, som är det begrepp Fraser använder. Även intresset för frågor om rättvisa och deltagande delar Fraser med teorierna om medborgarskap (jfr Bussemaker & Voet 1998, 283). Frasers modell hjälper mig att ställa frågor inte bara om innehållet i anspråken utan även om vad som konkret behöver göras, vem anspråken berör och vart de riktas.

Fraser närmar sig frågan om rättvisa genom att analysera olika uppfattningar om vad orättvisa är och anspråk på hur rättvisa ska uppnås. Fraser har på senare tid (2005, 2008) utvecklat sin modell för rättviseanspråk från en modell som omfattar två områden där anspråk på rättvisa kan resas, nämligen ekonomisk omfördelning och kulturellt erkännande (Fraser 1995; Fraser & Honneth 2003), till en tredimensionell modell, där politisk representation (eng. *representation*) utgör det tredje området vid sidan av de två tidigare. Anspråk på ekonomisk omfördelning (eng. *redistribution*) grundar sig i socioekonomiska orättvisor, medan anspråk på kulturellt erkännande (eng. *recognition*) har sitt ursprung i kulturella stathierarkier. Socioekonomiska orättvisor kan till exempel innebära ekonomiskt utnyttjande, ekonomisk marginalisering genom att man endast får dåligt betalda jobb eller helt nekas tillträde till förvärvsarbete, eller materiell deprivation, vilket innebär att man nekas en dräglig levnadsstandard. Kulturella orättvisor kan för sin del ta

sig uttryck i att den egna kulturen blir föremål för främmande tolkningar, att en grupp görs osynlig genom praktiker i fråga om representation och kommunikation, eller att en grupp möts av brist på respekt och nedvärderande stereotypier. När Fraser talar om kultur ska detta inte förstås i snäv mening som en dimension av etnicitet, utan även till exempel klass och kön har kulturella dimensioner. (Fraser 1995, 70-71, 76-79.) Avsaknad av erkännande (eng. *misrecognition*) kan ta sig formella uttryck genom till exempel lagar, politiska program och administrativa regler och praktiker, men kan också förmedlas genom informella institutioner, till exempel traditioner (Fraser 2003b, 28).

Att representationsdimensionen betecknas som politisk utesluter inte att också omfördelning och erkännande är politiska i den meningen att de debatteras och att de har en koppling till makt. Representation som den politiska dimensionen av rättvisa syftar emellertid på politik i en mer snäv mening, som en fråga om statens roll och regler för offentligt beslutsfattande. Frasers syfte med att addera representation som ytterligare en dimension av rättvisa är att frågor om ramen inom vilken anspråk görs blir aktuella i en situation när globaliseringen gjort att den nationella ramen inte längre är självklar, såsom den varit under uppbyggnaden av de efterkrigstida välfärdsstaterna. (Fraser 2005, 70-71, 74-75.) Begreppet representation så som Fraser använder det syftar dels på demokratisk representation i form av politisk röst och regler för hur val går till, och dels på symbolisk representation i form av inramningen av rättviseanspråken (Nash & Bell 2007, 76-77). Begreppet opererar med andra ord på två nivåer. För det första är representation en form av rättvisa på basnivå, vid sidan av omfördelning och erkännande. För det andra betecknar representation en metanivå där förutsättningarna för dessa former av rättvisa diskuteras. (Fraser 2005, 72-73.) Metanivån, ramen, aktualiserar frågor om *vem* anspråken handlar om: vem som har rätt att ställa krav på rättvisa, till vem kraven på upprättelse ska riktas och vems intressen och behov som bör tas i beaktande (Fraser 2008, 393, 395). Frågan om inramningen blir relevant om en samhällelig gräns är dragen så att vissa definieras som icke-medlemmar och därmed förhindras att delta i samhället på lika villkor. Rättvisa kan på en metanivå ytterligare diskuteras i termer av *hur* konflikter om rättvisefrågor och om medlemskap ska lösas, antingen de utspelar sig på den grundläggande nivån om vad rättvisa är eller på metanivån i frågor om vem som berörs. (Fraser 2005, 76-77, 84-85.)

Anspråk på erkännande och på omfördelning ska inte ses som olika typer av anspråk, utan som dimensioner som oftast är samtidigt närvarande. Fraser har i sin argumentation betonat att kampen för rättvisa aldrig är en renodlad kamp för omfördelning eller enbart en fråga om erkännande, utan samhällelig underordning involverar så gott som alltid både orättvis fördelning och avsaknad av erkännande (Fraser 2003a, 25). Den nära förbindelsen mellan anspråk på omfördelning och på erkännande har också påvisats i empiriska studier (Hobson 2003). Representation introduceras på motsvarande vis, som en dimension av rättvisa som är klart avgränsad från ekonomiska och politiska frågor, men som samtidigt ofrånkomligen hänger samman med dem (Fraser 2005, 75). Fraser (1995) påpekar att hon gör distinktionen mellan kultur och ekonomi av analytiska skäl, trots att de i praktiken flyter in i varandra och anspråk på ekonomisk omfördelning och kulturellt erkännande så gott som alltid existerar sida vid sida. (Fraser 1995, 70.) Trots denna reservation har distinktionen kritiserats för att vara konstgjord (t.ex. Young 1997).

Så länge den nationella ramen tas för given är det endast substansfrågor som debatteras (Fraser 2005, 72). Fraser (2005) motiverar behovet av att ta hänsyn till frågor om representation på en metanivå med att globaliseringen gjort att ramen för rättviseanspråk ifrågasätts i och med att nationella gränser inte längre automatiskt tas för givna. En situation där oenighet råder i frågor om såväl ”vad” som ”vem” och ”hur” betecknar Fraser (2008) som en situation av onormal rättvisa. Fraser (2008, 396) pekar emellertid också på tidigare perioder av ”onormal rättvisa” och nämner möjligheten att tillstånd av ”normal rättvisa” i själva verket är historiskt sett ovanligare.

Av de betydelser Fraser ger representation kommer jag att i min analys fokusera på metanivån och då på frågor om medlemskap och ramverk. Den politiska dimensionen i form av politisk talan ser jag som given, inte i form av deltagande i den formella politikens sfär, även om den också var närvarande och tillgänglig för kvinnoaktivisterna, men i och med att kvinnotidskrifterna gav kvinnoaktivisterna möjlighet att föra politik i ordets vidare bemärkelse. Jag utgår för min del från att Frasers tankar om representation och inramning är relevanta även i en situation där det inte var självklart hur långt staten skulle kunna gå i att reglera sina medborgares liv. Avsaknaden av en välfärdsstat som självklar adressat för rättvisekrav var ett faktum under den första hälften av 1900-talet i Finland. Socialpolitiken

var under tiden före andra världskriget ingen stor statlig verksamhetssektor (Karisto, Takala & Haapola 1998, 271-272). Trots att Frasers teori är utformad med tanke på dagens situation är den teoretiskt sett ingen anakronism i ett historiskt sammanhang, utan bygger på teorier som utformats under 1800- och 1900-talen. Begreppet erkännande har rötter i 1800-talsfilosofen Hegels teser samt Webers teori om statusgrupper. Teorier om omfördelning kan föras tillbaka både på socialliberala teorier såsom John Rawls teori om rättvisa och på marxistisk teori. (Fraser 2003a, 10, 14.)

Genom att använda Frasers ramverk kan jag studera inte bara vilken medborgerlig roll kvinnoaktivisterna eftersträvade, utan också hur kvinnoaktivister gjorde anspråk på *vad som måste göras för att arbetande mödrar skulle ha möjlighet att bli fullvärdiga medborgare i den eftersträvade medborgerliga rollen*. Omfördelningsdimensionen riktar uppmärksamheten mot möjligheter till ekonomisk jämlikhet i form av såväl arbete som sociala rättigheter. Erkännandedimensionen fokuserar i stället på hur kvinnoaktivisterna strävar efter att föra fram sin egen tolkning av den egna gruppens problem, att göra gruppen synlig och att öka dess uppskattning och status. Vad är det aktivisterna kräver erkännande för, och varför? Frågan om representation öppnar möjligheter för analys av till vilka sammanhang aktivisterna riktar anspråken, i vilken grupps namn de talar och vems intressen och behov de anser ska omfattas av kraven på ekonomisk omfördelning och kulturellt erkännande. Att någons intressen omfattas innebär ofta också att andra utesluts, till exempel på grundval av civilstånd, klass eller socioekonomisk ställning. Frågan om den relevanta adressaten ger mig möjligheter att studera vart anspråken riktas – till exempel till staten, allmänheten, eller till ett tänkt kvinnokollektiv.

2.5 Kvinnotidskrifter som kvinnoaktivisternas påverkningskanal

När man analyserar kvinnotidskrifter från en historisk tidsperiod behöver man förstå de dåtida kvinnotidskrifternas roll, deras begränsningar och möjligheter. De första kvinnotidskrifterna var speciella i och med att de var ett av få forum där kvinnor offentligt kunde diskutera frågor som angick dem. Kvinnotidskrifterna utgjorde kvinnornas egen offentlighet, där kvinnoaktivister kunde sätta agendan för vad som diskuterades och initiera en offentlig diskussion om frågor som intresserade dem. Tack vare de tidiga

kvinnotidskrifterna blev kvinnor i allt större utsträckning representerade som läsare, skribenter och objekt för texterna. Tidskrifterna öppnade vägar för att i tryck ta upp kvinnors problem och självrepresentationer, och att själva fungera som auktoriteter i fråga om att berätta om sin egen verklighet. I och med att kvinnofrågor som sågs som privata angelägenheter diskuterades i offentligheten ritade de kvinnoaktivisterna om gränsen mellan offentligt och privat. (Shevelow 1989, 4-5, 50, 89, 91.) Att tidningarna uttryckligen producerades av och för kvinnor gör att det är möjligt att ur tidningarna utläsa vilka frågor samhälleligt aktiva kvinnor ville lyfta upp i offentligheten och på vilket sätt. Jag betraktar kvinnotidskrifterna som offentliga arenor där kvinnoaktivisterna i tidskriftsredaktionerna kunde föra fram sitt eget budskap och bestämma vilka frågor som aktualiserades, men där också diskussioner kunde föras och åsikter och politiska anspråk därigenom kunde ta form i växelverkan (jfr Ekstrand 2007, 21-22).

Den nordiska kvinnoaktivismen är en kombination av kvinnors aktivism på "utsidan" i kvinnorörelser och på "insidan" i de etablerade politiska institutionerna (Bergman 2004). Särskilt de finländska kvinnoaktivisterna fick tidigt tillgång till den formella politikens påverkningsskanaler. Tidskrifter som kvinnorörelserna själva gav ut eller som kvinnoaktivisterna hade en koppling till utgjorde politisk aktivism utanför de etablerade institutionerna. De var delvis interna forum för kvinnorörelserna, en förbindelselänk mellan medlemmar i olika lokalföreningar, men kan också ses som en politisk påverkningsskanal för att nå människor utanför den egna kretsen (jfr Leino-Kaukiainen 1992a, 112-113). Jag ser tidskrifterna som en del av den politik som kvinnoaktivisterna utövade, och texterna som politiska handlingar i sin egen rätt. Prior (2003, 3) betonar att dokument inte enbart är produkter med ett visst innehåll, utan att de också är aktörer i sig själva och har effekter genom att de används. Kvinnotidskrifterna hade den effekten att de bidrog till skapandet av kvinnorörelser, deras gemensamma vokabulärer och sociala identiteter (Botein, Censer & Ritvo 1981, 469; Shevelow 1989, 153).

Malmberg (1991) påpekar att kvinnotidskrifter har fungerat som opinionsbildare i klassiskt kvinnliga samhällsfrågor såsom kvinnors rättigheter, barndagvård och äldreomsorg. Utöver att de har påverkat attityderna i dessa frågor, har de också haft ytterligare en samhällelig roll, nämligen som förmedlare av kunskap om samhälleliga frågor till sina läsare. I motsats

till senare beskyllningar om ytlighet och materialism var kvinnotidskrifter i början av 1900-talet allmänt uppskattade och stod i samklang med rådande värderingar. Detta i kombination med att det stora flertalet inte läste många olika tidningar ökade kvinnotidningarnas betydelse. (Malmberg 1991, 282, 286.) Jag närmar mig kvinnotidskrifterna som viktiga opinionsbildare även i frågor om mödrars arbete.

Genom att studera flera kvinnotidskrifter som separata arenor får jag möjlighet att lyfta fram den mångfald av röster som fanns bland de samhälleligt aktiva kvinnorna. Genom att studera tidskrifterna som skilda kvinnoarenor, snarare än att utgå från att de deltar i en gemensam debatt, kan jag synliggöra hur arenorna skiljer sig från varandra i det sätt på vilket de kvinnoaktivister som använde dem talade till sin publik och åberopade olika intressen. Jag kan också visa hur sätten att problematisera mödrars arbete skiljer sig åt inom en och samma arena.

3 RETORIK OCH POLITISK ARGUMENTATION

Argumentationsanalys eller retorikanalys är ett vitt begrepp som omfattar en mångfald olika synsätt och konkreta metodredskap, och som i sina olika varianter är besläktad med flera andra analysmetoder. Jag inleder därför kapitlet med att ge en överblick över retorikanalysens olika skolor. Därefter presenterar jag de analysverktyg jag själv använder mig av.

3.1 Studiet av retorik och argumentation

Det som vanligen kallas retorikanalys har sitt ursprung i den så kallade nya retoriken, som gav studiet av retorik ny popularitet på 1950-talet i och med den ”retoriska vändningen” i humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning (Simons 1990). Den nya retorikens främsta företrädare är Kenneth Burke (t.ex. 1969 [1950]), Chaïm Perelman (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971 [1958]; Perelman 2004 [1977]) och Stephen Toulmin (t.ex. 1999 [1958]). Den nya retorikens grundare riktade sitt intresse mot olika former av retorik. Perelman och Toulmin hade som mål att studera argumentation i tal och text, medan Burke var intresserad av motiven bakom mänsklig verksamhet. Perelmans bidrag bestod i att han vände sig mot den snäva användningen av begreppet retorik i betydelsen talekonst, och i stället framhävde att studiet av retorik handlade om övertalning. Toulmin förstod för sin del argumentation som slutledning och var främst intresserad av argumentationens inre struktur. (Summa 1996, 52, 64, 74, 81.) Argumentation kan förutom ur ett retoriskt perspektiv även studeras med hjälp av logisk argumentationsanalys (Hellspong 1999; Bergström & Boréus 2005;). Slutligen har retorikanalysen också en plats inom diskursanalysen och kan anses vara en underavdelning inom den (Jokinen 1999a, 46).

Bakgrunden till studiet av argumentation hittas i den antika retoriken, vars mål var att övertyga. De tre medel som används för att övertyga kallas inom den klassiska retoriken *logos*, *ethos* och *pathos*. Den klassiska retoriken grundar sig på *logos* eller själva argumentationen, som är den del av retoriken som vädjar till förnuftet. Argumentationen förstärks av *ethos* och *pathos*. *Ethos* syftar på strategier som talaren använder för att framhäva sin egen karaktär eller personlighet. Genom dessa strategier försöker talaren

vinna publikens förtroende och sympati. Pathos, slutligen, handlar om hur talaren strävar efter att väcka vissa känslor hos publiken. (Johannesson 1998, 18-19; Kakkuri-Knuuttila 1999, 233.) Ethos motsvaras i den moderna retorikanalysen av talarens uppfattning om publiken och relation till objektet för argumentationen, vilket tar sig uttryck bland annat i vilka argument talaren väljer att åberopa (Kakkuri-Knuuttila 1999, 233). Genom att studera ethos och pathos tar retorikanalysen med andra ord hänsyn inte bara till argumentationens innehåll, utan också till kontexten i form av avsändare och mottagare (Bergström & Boréus 2005, 129-131). Retorikanalysens studium av retorik syftar till att påvisa hur retoriska medel används i syfte att övertyga. Retorikanalysens styrka är att den går utanför texten och placerar texten i ett sammanhang av handling som involverar både skapare, användare och miljö (jfr Prior 2003, 3). Retorikanalysen studerar texten som en helhet, vilket innebär att det också blir viktigt att analysera texten på en nivå av språkliga medel. Analysen kan då till exempel ta fasta på hur ordval, disposition och språkliga bilder används för att övertyga. (Palonen & Summa 1996, 10-11; Hellspång 1999, 128-133; Kakkuri-Knuuttila 1999, 234.) Ur ett diskursanalytiskt perspektiv är retorikanalys ett sätt att närma sig den faktiska användningen av diskurser eller tolkningsrepertoarer i en social kontext. Wetherell och Potter (1992), som har en diskursanalytisk infallsvinkel, talar om den retoriska organiseringen av diskursen för att belysa hur diskurser används i en social kontext. Användningen av diskurser styrs inte av några färdiga regler, utan diskurser används flexibelt av aktörer i en viss argumentationskontext. (Wetherell & Potter 1992, 93.)

Den logiska argumentationsanalysen har liksom retorikanalysen sin grund i den klassiska retoriken, men skiljer sig från retorikanalysen genom att den fokuserar enbart på den del av argumentationen som väddar till logos, eller intellektet (Bergström & Boréus 2005, 145). Till skillnad från retorikanalysens fokus på texten som en dynamisk helhet som ingår i en kontext, reducerar den logiska argumentationsanalysen texten till en färdig produkt där endast dess centrala påståenden är viktiga. Förebilden för den logiska argumentationsanalysen är den formella logiken och dess bevisföring, där man utgående från vissa förutsättningar drar logiska slutsatser. Fokus för analysen är inte de språkliga formuleringarna, utan textens innebörd. Texten uppfattas som ett givet objekt vars inre struktur, relationerna mellan påståenden, är det intressanta. (Hellspång 1999, 55, 58, 115-117.) Till företrädarna för den logiska argumentationsanalysen hör bland andra filosofen Arne Næss (1971).

3.2 Analysredskap

De analysredskap jag använder mig av är valda dels för att motsvara med syftet med min undersökning, och dels för att göra det möjligt för mig att med hjälp av den potentiellt arbetskrävande retorikanalysen hantera mängden av material och samtidigt göra materialet rättvisa. För det första fokuserar jag på *vad* som sägs, det vill säga logos eller innehållet i argumentationen. För det andra använder jag retorikanalytiskt inspirerade verktyg genom att studera diskussionskontexten och hur relationen till läsarna byggs upp. Däremot har jag valt bort möjligheten att studera hur språkliga och retoriska medel utöver explicita argument används för att göra argumentationen övertygande (jfr Hellspång 1999, 148). En orsak till detta är att det skulle bli för arbetskrävande med tanke på mitt material att göra en sådan retorikanalys. En annan orsak är att det med tanke på mitt syfte, att studera anspråk i fråga om arbetande mödrar som framfördes inom ramen för olika kvinnooffentligheter, är mer ändamålsenligt att studera sakinnehållet i de ställningstaganden som görs och de motiveringar med hjälp av vilka ställningstagandena backas upp än hur argumentationen förstärks genom retoriska medel. Det som emellertid är relevant med tanke på min ambition att studera anspråk är att ta hänsyn till *vem* som säger vad. Om till exempel tidningens chefredaktör eller hela redaktionen står bakom ett uttalande har uttalandet en annan tyngd än om en ensam skribent framför en åsikt utan att få stöd för det.

Jag har valt att utgå från begreppen *ståndpunkter*, *argument*, *diskussionskontext* eller *motposition* samt *premiss*. Jag använder begreppet ståndpunkt för att beteckna de konkreta påståenden som står i centrum för argumentationen, medan argument är de utsagor som används i syfte att förmå andra att ansluta sig till ståndpunkten. Ur retorisk synvinkel är det emellertid inte sagt att relationen mellan ståndpunkter och argument är enkelriktad, utan relationen kan också vara cirkulär, så att en ståndpunkt samtidigt fungerar som ett argument. (Hellspång 1999, 113, 149.) Jag har inte analyserat alla argument som gått att hitta i anslutning till en viss ståndpunkt, utan har begränsat mig till de argument som är relevanta för min frågeställning. Jag har valt att betrakta de texter där explicita ställningstaganden ingår som det centrala materialet för min analys. Det resterande materialet fungerar som bakgrundsmaterial, som antingen ger en fingervisning om vilka frågor tidningen var intresserad av att lyfta upp till diskussion, eller som kan ses som

ställningstaganden i sig utan att texten behöver analyseras i detalj. Detta material kan också ge information om det sammanhang i vilket texterna producerades och vilka de tänkta läsarna är (Prior 2003, 4, 17). Valet att fokusera på explicita ställningstaganden beror på att jag inte är intresserad av diskurser om moderskap och arbete, utan av vilka anspråk som görs i syfte att diskutera frågor som anses vara av politisk natur eller att lyfta upp frågor till en politisk nivå.

Vidare är jag intresserad av att lokalisera anspråken i en diskussionskontext i form av en samhällsdebatt eller en intertextuell kontext (jfr Hellspong 1999, 120, 126). Utgångspunkten för retorikanalysen är att argumentation sker i ett socialt sammanhang (Hellspong 1999, 139; Jokinen 1999b, 128). Genom retorikanalys kan man studera i vilken diskussion argumenten är inlägg. När talaren eller skribenten till exempel legitimerar en ståndpunkt görs detta i relation till existerande eller tänkt kritik. (Jokinen 1999b, 128.) Billig (1996, 36) poängterar att individers attityder inte enbart är uttryck för personliga preferenser, utan ställningstaganden i större kontroverser, och bör därför studeras mot bakgrund av dessa. Samtidigt är ett argument *för* en viss ståndpunkt också ett argument *emot* en annan position (Billig 1996, 2). Billig (1996, 121) påpekar också att man endast kan förstå den fulla betydelsen av ett argument genom att studera de motpositioner som, implicit eller explicit, kritiserar eller mot vilka argumenten byggs upp. Att studera diskussionskontexten är också relevant med tanke på vikten av att förankra historisk forskning i det historiska sammanhanget (Ruonavaara 2005, 92-93), samt med tanke på att de anspråk i fråga om mödrars arbete som jag är intresserad av inte utgör en enda debatt, utan ingår i ett flertal debatter om frågor som på olika sätt berör moderskap och arbete.

Begreppet premiss använder jag i den betydelse som Perelman (2004 [1977]) ger begreppet. Enligt Perelman måste en talare anpassa sig till sin publik genom att bygga på utgångspunkter som redan godtas av publiken. Premisser kan vara utgångspunkter som tas för givet, som uppfattas som faktum eller sanningar, eller värderingar och uppfattningar om vad som är att föredra. Genom att i en argumentation hänvisa till vissa premisser strävar man efter att överföra gillande från premisserna till slutsatserna. (Perelman 2004 [1977], 49-53.) Medan samma värderingar kan fungera som premisser för ett flertal grupper, skiljer sig grupperna ofta åt genom den relativa vikt de ger värderingarna. Ofta

kan de hierarkier som då uppstår inverka mer på argumentationen än värderingarna i sig. Förgivettagna faktum eller sanningar fungerar som premisser endast så länge de står oemotsagda. Om de måste försvaras kan de inte längre betecknas som premisser, utan utgör då ståndpunkter i en argumentation. (Perelman & Olbrechts-Tyteca 1971 [1958], 68-69, 80-81.) Jag uppfattar premisser som till exempel de ideologiska utgångspunkterna för en argumentation, och ser analysen av premisser som ett sätt att studera både kulturkontexten, det vill säga den större rumsliga eller tidsmässiga gemenskap inom vilken texten är tillgänglig och begriplig (Hellspong 1999, 127) i form av samhälleliga ideologier, och (bilden av) mottagarna av texterna. Den publik som finns representerad i tidskrifterna ska emellertid inte förväxlas med den empiriska, historiska publiken. Snarare än spegelbilder av de faktiska läsarna är representationerna ofta idealiserade och ideologiska projektioner (Shevelow 1989, 31-32).

Ytterligare en hållpunkt för analysen är jag positionerar anspråken om arbetande mödrar i relation till maternalismen. Eftersom jag är intresserad av hur arbetet framställs mot bakgrund av det maternalistiska tänkesättet är det relevant att studera hur ställningstaganden förankras i idéer om moderskap. Med hjälp av retorikanalysen kan jag diskutera huruvida och i så fall på vilket sätt maternalismen kommer in i bilden: fungerar den som en flexibel tolkningrepertoar (jfr Wetherell & Potter 1992, 93) som kan användas för att argumentera för vitt skilda ståndpunkter, existerar den som en premiss som man tar för givet att läsarna ska omfatta, eller utgör den tvärtom en motposition?

Som jag tidigare har påpekat var tidskrifterna diskussionsforum som alla fungerade på olika villkor. Det finns stora skillnader mellan ståndpunkter, argument, premisser och diskussionskontexter, och därför har jag i analysen rent praktiskt gått till väga på så sätt att jag analyserat tidskrifterna var för sig, som separata offentliga arenor. De enskilda analysredskapen har varit till olika stor nytta för analysen av de olika tidskrifterna. Detta reflekteras i uppbyggnaden av de empiriska kapitlen. Även om det skulle vara lockande att för jämförelsens skull följa samma uppbyggnad i analyskapitlen, har jag inte gjort så utan låtit kapitlen följa individuella inre strukturer, eftersom skillnaderna i argumentationen och tyngdpunkterna i de olika tidskrifterna är så stora att det inte är ändamålsenligt att bygga upp analysen enligt samma mall.

4 KVINNOTIDSKRIFTER SOM FORSKNINGSMATERIAL

Syftet med detta kapitel är att presentera de kvinnotidskrifter som jag har använt som forskningsmaterial, samt att redogöra för de val jag har gjort i samband med materialinsamlingen. Jag inleder med att i avsnitt 4.1 introducera den tidiga finländska tidskriftspressen och dess läsare som den kontext inom vilken kvinnotidskrifterna producerades. Som jag tidigare har nämnt (se avsnitt 2.4) uppfattar jag tidskrifterna som offentliga arenor där det fanns möjlighet till debatter och politiska anspråk. De samhälleliga villkoren för tidskriftspressens utveckling och tidskrifternas spridning är en viktig bakgrund till kvinnotidskrifternas förutsättningar för att fungera som en kanal för politisk påverkan. I avsnitt 4.2 redogör jag för den definition av kvinnotidskrifter jag har använt mig av och de urvalsprinciper som jag har utgått från vid materialinsamlingen samt presenterar de enskilda tidskrifterna.

4.1 Den finländska tidskriftspressens utveckling

Tidskriftspressens uppgift var ursprungligen att förmedla information, förena sina läsare, bilda och roa. Rollen som förmedlare av information minskade i betydelse i takt med tidningspressens framväxt som en egen genre. (Kivikuru 1996, 53, 58.) En period av snabb tillväxt för den finländska tidskriftspressens del inleddes på 1880-talet och fortsatte stadigt under flera decennier. Mellan 1920 och 1955 fyrdubblades utbudet av tidskrifter. (Leino-Kaukiainen 1992b, 277.) Uppgifterna om tidskrifters upplagestorlekar från 1880-talet och fram till självständigheten är bristfälliga (Leino-Kaukiainen 1992a, 127), och detsamma gäller de första åren av självständigheten (Leino-Kaukiainen 1992b, 130). Upplagestorlekar säger emellertid inte allt om antalet läsare. I en tid när tidningarna var relativt sett dyrare än idag kunde varje exemplar av en tidskrift ha ett stort antal läsare (Altick 1967, 322-323).

Från början var tidskrifterna framför allt ett urbant fenomen. Också med tanke på samhällsklass var tidskriftsläsandet ojämnt fördelat. Vid sekelskiftet inleddes emellertid en demokratisering av tidskriftspressen, då den urbana arbetarklassen sällade sig till prenumeranterna. (Kivikuru 1996, 57-58.) Under decennierna i slutet av 1800-talet och

början av 1900-talet gynnades tidnings- och tidskriftspressens tillväxt av ett flertal faktorer. En av orsakerna till tillväxten var den samhälleliga och politiska aktivismen som ledde till att nya intressegrupper ville göra sig hörda. Samtidigt gynnade den stigande utbildningsnivån både redaktörernas sakkännedom och läsarnas förmåga att förstå specialtidskrifter. Intresset för tidningar hängde även samman med tillgängligheten, som främjades av bland annat den förbättrade fysiska trafiken, postgången och telekommunikationen. Censur och undantagstillstånd har emellertid tidvis dämpat pressens tillväxt. (Tommila & Salokangas 2000, 67-76, 83, 200-209.)

De första finländska kvinnotidskrifterna grundades efter utländsk förebild. Den första kvinnotidskriften, *Om konsten att rätt behaga*, utkom år 1782, och den första finländska kvinnotidskriften som gavs ut av en kvinnoorganisation började utkomma år 1889. Tidskriften, vars namn var *Koti ja Yhteiskunta*, gavs ut av kvinnosaksorganisationen Finsk Kvinnoförening. (Töyry 2005, 103, 203-204, 208.) Ett flertal kvinnoförbund och partianknutna kvinnoorganisationer började efter hand ge ut sina egna tidskrifter (Malmberg 1991, 193-196).

4.2 Urvalet av kvinnotidskrifter

4.2.1 Urvalsprinciper och materialinsamling

Mitt material består av artiklar ur kvinnotidskrifter från perioden 1905 till 1950. En etablerad definition av vad en kvinnotidskrift är tar sin utgångspunkt i målgruppen: kvinnotidskrifter är tidskrifter som riktar sig till kvinnliga läsare (White 1970, 18; Malmberg 1991, 196; Beetham & Boardman 2001, 3; Töyry 2005, 27). Det centrala i definitionen är inte vem de faktiska läsarna var, utan kärnan är vem de tänkta läsarna var (Beetham & Boardman 2001, 3). Även jag utgår från en definition av kvinnotidskrifter som tidskrifter vars målgrupp främst är kvinnor. De enskilda tidskrifterna riktar sig i praktiken framför allt till någon viss grupp av kvinnor, till exempel arbetarkvinnor eller husmödrar. I och med att jag är intresserad av kvinnorörelser och deras politiska anspråk specificerar jag min definition av kvinnotidskrifter genom att se på tidskrifternas innehåll och de kvinnoaktivister som står bakom tidskrifterna. Innehållsmässigt är jag intresserad av tidskrifter som tog aktiv del i samhällsdebatten och som tog ställning till mödrars

arbete. Vidare har jag studerat tidskrifter med koppling till kvinnorörelser. Här avviker jag från sådana definitioner av kvinnotidskrifter som inkluderar konsumenttidskrifter men utesluter ideologiska och politiska tidskrifter (jfr White 1970, 18; Malmberg 1991, 196). Min definition av kvinnotidskrifter omfattar även organisations- och partitidningar, men definitionen ger också utrymme för en konsumenttidning med informella band till kvinnlig samhällsaktivism.

I urvalet ingår tidskrifter knutna till politiska partier, en tidskrift som gavs ut av en kvinno-saksorganisation samt en obunden, kommersiell kvinnotidskrift. Tidskrifterna är valda för att representera olika positioner på det politiska fältet. Materialet omfattar därför socialdemokratiska kvinnotidningar, *Työläisnainen* (1906-1913, 1920-1924) och *Toveritar/Tulevaisuus* (1922-1950), en borgerlig kvinno-sakstidskrift, *Naisten Ääni* (1905-1949), och en kommersiell tidskrift, *Kotiliesi* (1922-1950), som riktade sig till husmödrar och vars värderingar kan betecknas som liberalt borgerliga (se bilaga för en sammanfattande tabell). Genom att välja tidskrifter som täcker ungefär samma period har jag möjlighet att göra jämförelser tidskrifterna emellan. Vid urvalet valde jag bort tidningar som var relativt kortlivade. Orsakerna till denna avgränsning var att dessa tidskrifter knappast hann få något större inflytande, och att det inte skulle ha varit möjligt att följa med argumentationen i tidningarna över en längre tid. Det gemensamma för tidningarna är att de trots sina olika utgångspunkter aktivt intresserade sig för frågor om kvinnans ställning och arbete. Jag har analyserat tidskrifterna som helheter, varefter jag har kunnat göra jämförelser tidskrifterna emellan. Jag uppfattar det som viktigt att till en början behandla dem som skilda arenor i stället för att söka teman som är gemensamma för hela materialet, eftersom de riktar till olika typer av publik och argumentationen därmed baserar sig på olika premisser.

Tidskrifterna i mitt material fungerar som offentliga arenor på olika villkor. *Naisten Ääni* och de socialdemokratiska tidskrifterna hade relativt små upplagor och fick kämpa för att överleva. *Kotiliesi* blev däremot snabbt en av de allra mest framgångsrika finländska tidskrifterna. Medan arbetartidskrifterna och kvinno-sakstidskriften *Naisten Ääni* i högre grad fungerade som rörelsernas interna diskussionsforum, var den kommersiella tidskriften *Kotiliesi* ett forum med en lösare struktur – en öppen, samhällelig debattarena snarare än

ett internt forum för husmodersrörelsen, som den hade kopplingar till. Samtidigt som tidskrifterna utgjorde separata arenor, fanns det emellertid också många länkar dem emellan. De aktivister som skrev i tidskrifterna kände varandra genom de nätverk i form av kvinnoorganisationer och partier som de ingick i, och samma skribenter kunde bidra med artiklar till flera olika tidskrifter.

Jag samlade in materialet¹ genom att gå igenom samtliga tidskrifter, bortsett från ett begränsat antal nummer som saknades i bibliotekens samlingar, från och med att tidningarna grundades tills de lades ner, eller senast till och med år 1950. Tidskrifterna fanns tillgängliga i diverse biblioteksarkiv samt till en viss del på mikrofilm. Materialet består av ungefär 260 artiklar, såväl ledare och andra debattartiklar som reportage, gallupar, insändare och notiser (se bilaga för uppgifter om antal artiklar per tidskrift). Längden på texterna varierar mellan ett stycke och tio sidor, men majoriteten av artiklarna är 2 till 3 sidor långa. Jag samlade artiklar enligt ledorden arbetande mödrar, vilket innebar att jag valde ut de texter som på något sätt berörde mödrars eller gifta kvinnors arbete utanför hemmet, men inte tog med material som bara handlade om moderskap om de inte på något sätt också berörde arbete. På samma sätt som jag lämnat texter om enbart moderskap utanför urvalet, har jag även uteslutit texter som enbart handlar om husmoderskap som yrke. Diskussionen om arbetande mödrar utgjorde inte någon enskild debatt, utan positioner i frågan måste kartläggas genom ett flertal debatter som var mer eller mindre relaterade till varandra. Det här innebär att texterna kan vara inlägg i debatter om allt från kvinnors rätt till arbete och hur moderns arbete påverkar hemmet till moderskapslön, moderskapsledighet och -ersättning, barnomsorg och skyddslagstiftning för arbetare. Materialet täcker dels en allmän diskussion om huruvida mödrars arbete ska anses vara berättigat, och dels, i den mån den berör frågan om mödrars arbete, anspråk på konkreta åtgärder för att tillmötesgå arbetande mödrar eller mödrar som är hemma.

¹Jag samlade in materialet inom ramen för projektet *Mothers and Workers* sommaren 2006. Syftet med projektet var att studera huruvida kvinnorörelser gjorde anspråk på barndagvård före 1950, och att inkludera den finländska studien i en internationell jämförelse. Barndagvård fick därför speciell uppmärksamhet vid materialinsamlingen.

4.2.2 *Naisten Ääni*

Tidskriften *Naisten Ääni* grundades i syfte att skapa ett frisinnat alternativ till den mer konservativa kvinnosakstidskriften *Koti ja Yhteiskunta* (Hokkanen 1987, 34-35). Bakom kvinnosakstidskriften *Naisten Ääni* stod de borgerliga kvinnosaksorganisationerna Kvinnosaksförbundet Unionen och Finska Kvinnoförbundet. Finska Kvinnoförbundet strävade efter att vara ett mer liberalt alternativ till den gammalfinländska Finsk Kvinnoförening, som var utgivare av *Koti ja Yhteiskunta*. Finska Kvinnoförbundet ville framstå som formellt politiskt obundet, men hade i praktiken partipolitiska sympatier och kopplingar till det ungfinländska partiet. (Ohtonen 2007, 19, 38.) Genom *Naisten Ääni* första chefredaktör Maikki Friberg, som samtidigt var aktiv i både Finska Kvinnoförbundet och Kvinnosaksförbundet Unionen, kunde bägge kvinnosaksföreningarna sluta upp bakom tidskriften. Friberg var chefredaktör från starten år 1905 och fram till sin död år 1927. Efter hennes död tog Finska Kvinnoförbundet över ansvaret för utgivningen med Hilja Vilkemaa, som också var Kvinnoförbundets ordförande åren 1927–1932, som chefredaktör. (Ohtonen 2007, 78; se även bilaga.)

Uppgifterna om *Naisten Äänis* upplagestorlekar är bristfälliga. När tidskriften började ges ut regelbundet år 1906 var upplagan 2 500 exemplar. Under inbördeskriget överskred upplagan 10 000 exemplar, vilket antagligen hängde ihop med det stora intresset för kvinnosaksrörelsernas verksamhet under inbördeskriget (Hokkanen 1987, 58-60; se bilaga). Kvinnosaksföreningarna lockade till sig många nya medlemmar under inbördeskriget genom det stöd de gav den vita sidan, men i stället för kvinnosaken blev syföreningsverksamhet och välgörenhet verksamhetens fokus (Jallinoja 1983, 115). År 1920 vände emellertid tidskriftens gynnsamma utveckling (se bilaga). Jag har inte lyckats hitta några upplagesiffror för 1930- och 1940-talen, men det torde inte ha varit fråga om några höga siffror. Kvinnosaksrörelsen lockade under flera decennier efter den tillfälliga uppgången i samband med inbördeskriget endast få nya medlemmar (Jallinoja 1983, 112-118). Finska Kvinnoförbundet, liksom kvinnosaksrörelsen i övrigt, var i jämförelse med andra kvinnoorganisationer en relativt liten organisation, med ett medlemstal på under 2000 personer under 1920- och 1930-talen (Ohtonen 2007, 46, 94). Ekonomiska svårigheter gjorde att *Naisten Ääni* efter kriget bara kom ut med ett nummer i året tills den lades ner år 1949 (Suomalainen Naisliitto; se bilaga).

Naisten Ääni nådde periodvis en stor läsekrets och kan åtminstone då anses ha haft en stor betydelse som opinionsbildare i frågor om kvinnors arbete och utbildning (Jallinoja 1983, 60). *Naisten Äänis* läsare bestod främst av borgerliga, bildade kvinnor som sympatiserade med det ungfinsländska partiet, Nationella framstegspartiet eller Agrarförbundet. (Hokkanen 1987, 64, 66.) Trots att *Naisten Ääni* under största delen av sin utgivningsperiod var en liten tidskrift, ser jag den som ett viktigt forum i det att den existerade, och därigenom erbjöd liberalt borgerliga kvinnosakskvinnor en möjlighet att föra en diskussion om mödrars arbete.

4.2.3 Työläisnainen och Toveritar/Tulevaisuus

Den socialdemokratiska kvinnotidskriften *Työläisnainen* började utkomma 1906, efter några år av försök att starta tidskrifter för arbetarkvinnor. Föregångarna antingen stoppades av censuren eller lades ner efter några nummer. Innan arbetarkvinnorna fick sin egen tidning följde kvinnoaktivister med koppling till arbetarrörelsen också med kvinnofrågor via de borgerliga tidskrifterna. (Lähteenmäki 2000, 37-38, 308.) *Työläisnainen* var en partipolitisk tidskrift som under åren 1906-1914 gavs ut av det socialdemokratiska kvinnoförbundet med Miina Sillanpää som chefredaktör (Kurikka & Takkala 1983, 317). *Työläisnainen* hade som mest en upplaga på 4 000 exemplar, en uppgift som dock inte kan ses som exakt i och med att tidningarna ofta överdrev upplagestorleken. Upplagan var också ofta större än antalet prenumeranter. (Nygård 1987, 31; se även bilaga.) Utgivningen av tidskriften upphörde troligen på grund av olönsamhet (Vehkalahti 2000, 13).

Det socialdemokratiska kvinnoförbundet återupptog sitt arbete efter inbördeskriget, men det visade sig snabbt att samarbetet mellan radikala och mer moderata medlemmar inte fungerade, och i slutet av år 1920 splittrades förbundet. De vänstersocialistiska kvinnorna fortsatte emellertid ge ut *Työläisnainen* till och med år 1923, då det socialistiska arbetarpartiet lade ned kvinnoförbundet. (Sulkunen 1989, 67-70.) Att inkludera den vänster-radikala *Työläisnainen* från tiden strax efter kvinnoförbundets splittring i analysen är intressant eftersom tidskriften visar på möjligheten till ett annat vägval i frågan om arbetande mödrar, ett vägval som socialdemokraterna inte gjorde. När *Työläisnainen* övergick i vänstersocialisternas kontroll grundade de socialdemokratiska kvinnorna år

1922 i stället *Toveritar*. Tidskriften bytte år 1943 namn till *Tulevaisuus* och gavs ut ända till 1973. (Leino-Kaukiainen 1992b, 236.) Miina Sillanpää fungerade som chefredaktör för *Toveritar*, vilket i praktiken innebar att hon hade det juridiska ansvaret för tidskriften, medan redaktören Lyyli Takki och därefter den socialdemokratiska riksdagsledamoten och ideologen Hilda Seppälä hade ansvar för det praktiska arbetet och innehållet (Jokinen 1991, 6).

Toveritar kämpade med en liten upplaga (se bilaga), men kan ändå ses som en betydelsefull tidskrift för de vänsterkvinnor som kanske annars inte skulle ha fått sin röst hörd överhuvudtaget (Vehkalahti 2000, 23). Jag har inte hittat några upplagesiffror för den sena *Toveritar* eller tiden efter att tidskriften bytt namn till *Tulevaisuus*. I slutet av 1920-talet prenumererade emellertid inte ens alla de omkring 2 000 medlemmarna i det socialdemokratiska kvinnoförbundet på tidskriften (Jokinen 1991, 7). Kvinnoförbundets medlemsantal steg långsamt under 1930-talet och fram till krigsslutet, varefter antalet snabbt ökade från 3 500 medlemmar år 1944 till över 11 000 medlemmar år 1949 (Lähteenmäki 2000, 304-305). Om man ser till antalet medlemmar i kvinnoförbundet är det rimligt att anta att också antalet personer som prenumererade på kvinnoförbundets tidskrift ökade.

4.2.4 Kotiliesi

Den kommersiella kvinnotidskriften *Kotiliesi* gavs till en början ut av förlaget WSOY och sedan av Yhtyneet Kuvalehdet (Töyry 2005, 249, 254). Initiativet till att starta tidningen togs av manliga förlagsanställda, men tidningsarbetet inleddes genom att dessa män tog kontakt med ledande kvinnor inom kvinnoaks- och hushållsrörelsen som sedan utgjorde den första redaktionen. Av dessa blev Hedvig Gebhard, riksdagsledamot för samlingspartiet, Mandi Hannula från framstegspartiet och nationalekonomen Laura Harmaja *Kotiliesis* långvariga medarbetare (Häggman 2001, 314). Det första numret utkom år 1922, och året därpå började tidningen utkomma regelbundet (Kurikka & Takkala 1983, 111). Genom att inkludera *Kotiliesi* med dess stora läsekrets i min studie har jag möjlighet att studera de förändringar som skedde i sättet att lyfta fram arbetande mödrar under den första hälften av 1900-talet på en arena där kvinnoaktivister hade möjlighet att nå ut långt utanför de politiskt aktiva kretsarna. Tidskriften blev nämligen på bara ett par år en av de

mest framgångsrika förlagsprodukterna i Finland (Häggman 2001, 316; se bilaga för upplagesiffror). Som störst var *Kotiliesi* år 1948 med 234 000 prenumeranter (Aikasalo 2004, 292).

Kotiliesi startade med den uttalade målsättningen att fungera som en facktidsskrift för husmödrar och efterliknade på så sätt organisationstidningen, men närmade sig efter hand innehållsmässigt konsumenttidningen (Töyry 2005, 249-251). *Kotiliesi* blev tack vare sina redaktörer emellertid också ett betydande ideologiskt forum. Tidskriften var tillsammans med Marthaförbundets *Emäntälehti* ett av hushållsrörelsen språkrör i tidningsvärlden (Kaarninen 1995, 73). Hushållsrörelsen var en betydande kvinnorörelse som först fick fäste inom medelklassen, men som efter hand också fick stöd inom arbetarklassen och sålunda förenade kvinnor över partigränserna (Sulkunen 1989, 102-104, 109-116; Ollila 1993, 104-112; Kuusipalo 1994, 177). Till skillnad från *Emäntälehti*, som inte var avsedd att vara ett diskussionsforum utan ett medel för folkupplysning (Ollila 1994, 59), var *Kotiliesi* under sina två första decennier en viktig opinionsbildare i familjepolitiska och andra samhällsfrågor, och ett flertal av de idéer som först fördes fram i *Kotiliesi* gav upphov till ny lagstiftning (Malmberg 1991, 198). *Kotiliesi* kan karakteriseras som ett forum för kvinnors samhällsaktivism med hänvisning både till dess nära anknytning till hushållsrörelsen och till de relationer som medarbetarna hade till politiken och kvinnorörelserna. Tidskriften uppgav sig vara politiskt obunden och företrädde de finländska hemmen oberoende av partigränser (Vehkalahti 2000, 20). Att en tidskrift förklarade sig obunden innebar i mellankrigstidens finländska samhällsklimat i praktiken att den inte var bunden till ett specifikt parti, men att den ändå placerade sig på en borgerlig skala (Salokangas 1987, 346). *Kotiliesi* riktade sig till kvinnor både i städerna och på landsbygden (Malmberg 1991, 200), men tidskriftens trognaste läsare fanns ändå på landsbygden (Leino-Kaukiainen 1992b, 222; Tommila & Salokangas 2000, 197).

5 NAISTEN ÄÄNI OCH DEN ARBETANDE KVINNLIGA MEDBORGAREN

Kvinnors utbildning och rätt till arbete var i den borgerliga kvinnoaktidskriften *Naisten Ääni* dominerande teman. En av de synligaste aktörerna i denna fråga var Helle Cannelin. Cannelin (från 1938 Kannila) var medlem i styrelsen för Finska Kvinnoförbundet och redaktionen för *Naisten Ääni*, och var även politiskt aktiv i Framstegspartiet (Muiluuvuori 2004). Jag visar i detta kapitel hur huvudaktörerna på denna arena strävade efter att formulera ett universellt kvinnligt medborgarskap baserat på arbete. Dessa aktörer mötte emellertid motstånd på den egna arenan, framför allt i frågan om arbetarkvinnors rätt till arbete. Diskussionen om arbetande mödrar rörde sig framför allt på ett principiellt plan, och debattörerna undvek i stort utsträckning att gå in på detaljer om hur de arbetande mödrarna i praktiken skulle kunna kombinera arbete och moderskap.

I avsnitt 5.1 ger jag en överblick över de debattkontexter i vilka diskussionen om hur arbetande mödrars medborgarskap borde gestalta sig ingick. I avsnitt 5.2 till 5.4 undersöker jag olika sätt att argumentera kring kvinnors arbete: med hänvisning till kvinnans rättigheter som individ, genom att åberopa ekonomiska behov och rättigheter och mot bakgrund av de starka maternalistiska strömningar som det finländska och internationella klimatet präglades av i början av 1900-talet. I avsnitt 5.5 analyserar jag diskussionen om samhälleliga lösningar för ekonomisk omfördelning riktade till arbetande mödrar, och i avsnitt 5.6 sammanfattar jag det medborgarskapsideal som utkristalliserar sig i *Naisten Ääni*.

5.1 Rätten och skyldigheten att arbeta

Att kvinnor hade rätt att förvärvsarbeta oberoende av civilstånd och samhällsklass var en av de centrala ståndpunkter som majoriteten av skribenterna i *Naisten Ääni* ville föra fram. Den diskussionskontext som utgjorde bakgrunden till denna ståndpunkt var den utbredda skepsisen mot kvinnor, och framför allt gifta kvinnor, som arbetade utanför hemmet. Jag kommer i detta avsnitt att presentera de fyra huvudsakliga områden inom vilka diskussionen om gifta kvinnors arbete fördes. För det första berördes kvinnor ur de högre

klasserna av myndigheternas praxis att avskeda kvinnor som innehade offentliga tjänster när de gifte sig. För det andra uppfattades arbetarklasskvinnornas rätt till arbete som hotad av politikernas planer på att förbjuda kvinnors nattarbete inom industrin. För det tredje ledde den ekonomiska krisen på 1930-talet till att alla gifta kvinnors arbete ifrågasattes av en bred allmänhet. Slutligen ansåg *Naisten Ääni*-skribenterna att kvinnors deltagande på arbetsmarknaden var hotat av kvinnorna själva, som inte satte tillräckligt stort värde på flickors yrkesutbildning. Medan de tre första diskussionerna framför allt föranledde skribenterna att ta fasta på arbetet som en rättighet, betonades arbetet i det sistnämnda fallet som en skyldighet. Frågorna om kvinnors, och ibland specifikt gifta kvinnors, rätt till arbete är i sig bredare än min frågeställning. Inom ramen för dessa diskussioner är det ändå möjligt att utläsa vilken synen på mödrars arbete var.

Det motstånd mot gifta kvinnors tillträde till offentliga tjänster som *Naisten Ääni* vände sig emot hade ingen direkt grund i lagstiftningen, utan baserade sig på en oskriven, men allmänt omfattad regel att inte utnämna kvinnor till högre tjänster. Enskilda tjänster öppnades efter hand för kvinnor genom förordningar och dispensförfaranden. (Mustakallio 1988, 78-81.) Aktuella fall av avskedanden av kvinnor och liknande myndighetsbeslut väckte protester i *Naisten Ääni* (t.ex. 4/1908, 27/1918, 11/1919, 15/1932). I denna fråga var stödet för rätten till arbete enhälligt. Diskussionen om arbetarkvinnors rätt till arbete uppstod till en början som en reaktion på försök att införa lagstifta om förbud mot kvinnors nattarbete inom industrin i Finland. Tanken om ett förbud började diskuteras på 1800-talet, och under 1900-talets första decennier ingick och ratificerade flera länder internationella avtal. Diskussionen ledde till en polarisering mellan arbetarkvinnor och borgerliga kvinnor: medan de borgerliga kvinnorna följde den internationella kvinnoaksrörelsens exempel och i allmänhet ställde sig negativa till ett förbud, arbetade de socialdemokratiska kvinnorna tvärtom aktivt för att genomdriva ett förbud. (Lähtenmäki 1995, 271-276.) För arbetarkvinnorna var förbudet ett sätt att lindra bördan för de arbetarkvinnor som både förvärvsarbetade och hade ansvar för hem och barn. De borgerliga kvinnorna motsatte sig förbudet med hänvisning till jämlikhetsprincipen. (Sulkunen 1989, 51-52.) Trots att frågan länge var aktuell i den finländska debatten stiftades en särslag som begränsade kvinnors nattarbete först år 1946. Lagen trädde därtill inte i kraft förrän år 1955. (Vannela 1985, 10-11.) Diskussionen om arbetarkvinnornas nattarbete i *Naisten Ääni* var aktuell framför allt

åren närmast efter rösträttens införande (1/1906, november 1906, 3/1911, 4/1911, 10/1911), men ett förnyat intresse för frågan uppstod år 1928 på grund av ett lagförslag om förbud mot kvinnors nattarbete (3/1928). Nattarbete var enligt både yrkesinspektören och senare riksdagsledamoten Vera Hjelt (1/1906, 5/1909; Korppi-Tommola 2000) och Helle Cannelin (19/1937) inte önskvärt för vare sig kvinnor eller män. De gjorde ändå ett vägval genom att inte förespråka förbud mot nattarbete för både män och kvinnor, utan gick i stället in för att protestera mot förbud mot kvinnors nattarbete.

I slutet av 1920-talet framstod den allmänna opinionens negativa inställning för kvinnoaktivisterna som ett hot mot gifta kvinnors arbete (t.ex. 14-15/1928, 14/1929, 22-24/1930a, 7/1934b). Det utbredda motståndet mot gifta kvinnors arbete kom också till uttryck i texter och insändare som tidningen tog in, men vars åsikter redaktionen påpekade att den inte understödde (t.ex. 7/1934a). Allmänhetens motstånd gällde kvinnor inom alla samhällsklasser, men särskilt arbetarkvinnornas arbete inom industrin var ifrågasatt (t.ex. 17-18/1937, 19/1937). Vanliga motiveringar var att gifta kvinnor som blev försörjda genom sitt äktenskap inte borde ta männens arbetsplatser och att hemmet och barnen hamnade i kläm när mödrarna arbetade. Motståndet var en internationell företeelse som fick ökad aktualitet i och med den ekonomiska depressionen och den utbredda arbetslösheten. I ett flertal europeiska länder infördes begränsningar av kvinnors arbete. Samtidigt organiserade sig också de som stödde kvinnors ekonomiska frigörelse och var motståndare till särlagstiftning på basis av kön i internationella rörelser, däribland kvinnoorganisationen Open Door International. (Lähteenmäki 1995, 249-251, 276.) *Naisten Ääni* visade sitt engagemang i kampen för alla kvinnors rätt till arbete genom rapporter från Open Door Internationals sammankomster (8/1931, 9/1931, 18/1931, 19/1931). Även om tidskriften drev dessa frågor utifrån övertygelsen att alla kvinnor hade rätt till arbete, visar framför allt diskussionerna om kvinnor ur arbetarklassen att det fanns oenigheter bland de kvinnoaktivister som skrev i *Naisten Ääni*.

När det gällde arbetarkvinnors politiska strävanden och manliga politikers och myndigheters försök att begränsa kvinnors rätt till arbete försvarade *Naisten Ääni* arbetet som en rättighet, men när tidskriften vände sig till de kvinnliga läsarna i egenskap av mödrar och döttrar som inte tog flickors utbildning på allvar framställdes arbete och utbildning i stället

som en skyldighet. För att skyldigheten att utbilda döttrarna skulle ha någon betydelse behövde kvinnorna emellertid kräva sin rätt till arbete. Utbildningsfrågan fick mycket uppmärksamhet i *Naisten Ääni* (t.ex. 15-16/1908, 32/1915, 10/1916). Till skillnad från *Kotiliesi*, där fokus låg på hushållsutbildning, låg tyngdpunkten i *Naisten Ääni* på utbildning i yrken med möjlighet till förvärvsinkomst. Den tanke som skribenterna huvudsakligen argumenterade mot var uppfattningen om att kvinnors utbildning är mindre viktig eftersom deras arbete bara är tillfälligt, någonting kvinnor ägnar sig åt i väntan på att gifta sig och bli försörjda av sin man. Att gifta sig skulle inte ses som ett sätt för kvinnor att bli försörjda; arbete och kärlek var inte delar av samma fråga. Vid sidan av yrkesutbildning fick även vad som senare benämnts ”dubbel yrkesutbildning” (Kaarninen 1995, 75), det vill säga utbildning i både husmodersyrket och ett yrke som ger möjlighet till inkomst, en viss uppmärksamhet (t.ex. 15-16/1908, 4/1916, 16-17/1928a).

Vad innebar det då för kvinnans medborgerliga roll att förvärvsarbete betecknades som en rättighet och en skyldighet? Även om tonvikten i *Naisten Ääni* låg på förvärvsarbetet och inte på hushållsarbetet, innebar kraven på rätten till arbete inte att kvinnors väg till medborgarskap måste gå genom arbete utanför hemmet. Helle Cannelin (H.C. 7/1935) betonar att ”de som försvarar hustrurs rätt till förvärvsarbete ingalunda vill kräva att alla husmödrar ska arbeta utanför hemmet och inte heller underskattar värdet av det arbete som utförs i hushållet”². Rätten till arbete behövdes emellertid för att kvinnor skulle ha frihet att själva välja på vilket sätt de uppfyllde sina plikter som medborgare. En bakomliggande orsak till att arbetet framställdes som en skyldighet kan hittas i arvet från J. V. Snellman, som lade stor vikt vid arbetsmoralen. De borgerliga kvinnosakskvinnorna tillämpade tanken om arbetsmoral även på kvinnor, vilket hade betydelse i borgerliga kretsar där det var accepterat att högreståndskvinnor varken arbetade i eller utanför hemmet. (Jallinoja 1983, 60-61.) Arbete i någon form var med andra ord en skyldighet, medan arbete utanför hemmet var eftersträfvansvärt, men dock valfritt.

² (Korostettakoon vielä sadannen kerran, etteivät) aviovaimojen ansiotyöoikeuden puoltajatkään suinkaan halua vaatia kaikkia perheenäitejä toimiin kodin ulkopuolella eivätkä vähäksy kodinhoidossa suoritettua työtä arvoa.

5.2 Kvinnan som myndig individ

De aktivister som försvarade kvinnors rätt till arbete byggde sina främsta argument på en syn på kvinnan som individ med vissa rättigheter, ibland benämnda mänskliga rättigheter (t.ex. 29/1918). Jag visar i detta avsnitt hur kvinnoaktivisterna krävde erkännande för kvinnor som individer med rätt till arbete och egna intressen av att arbeta. Argumentet om individens självbestämmanderätt rörde sig i stor utsträckning på en symbolisk nivå, där rätten till arbete var ett bevis på medborgarskap. Arbetets ekonomiska dimensioner hade inte nödvändigtvis något med saken att göra, vilket gjorde att tanken om ett mindre arbete på deltid fick större synlighet i denna typ av argumentation.

Den arbetande, gifta kvinnan var i *Naisten Ääni* framför allt en individ, snarare än mor och maka. I stället för att i diskussionen om kvinnors förvärvsarbete hänvisa till familjens eller mannens intressen hävdade många skribenter kvinnors egna intressen av att arbeta. Arbetet uppfattades inte i första hand som en ekonomisk nödvändighet, utan som en aktivitet som berikade kvinnan på ett personligt plan. Eftersom arbetet sågs som omväxling i vardagen och inte som ett sätt att förtjäna pengar behövde det inte nödvändigtvis innebära ett heltidsarbete. En motivering till att arbete låg i kvinnors intresse var att kvinnor som har utbildat sig till ett yrke inte ska behöva avstå helt från yrkesutövning (14-15/1928). Signaturen L. H. (Finska Kvinnoförbundets ordförande Lucina Hagman?) betonar att arbetet ger kvinnan både respekt i familjens ögon och omväxling i vardagen, och här är det uttryckligen det ”lilla” arbetet och inte ett heltidsarbete som Hagman tänker på. Hon motiverar visserligen också sitt ställningstagande med fördelarna för familjen, men det är kvinnans intressen som hon först tar fasta på och ställer i centrum.

Avioivaimolla, joka itse tietää ja josta mies ja kaikki muut perheen jäsenet tietävät, ettei hän ole ansiokelpoinen, on aina epävapaa ja horjuva asema perheensä keskuudessa. [...] Pieni ansiotyö kodissa tai sen ulkopuolella tarjoaa vaimolle tervetulleen vaihtelun ja pitää häntä paremmalla tuulella, kuin jos hänen joka hetki täytyy lasten keskuudessa tuhrata. Ja siitä on miehellä ja lapsillakin hauskuutta.³ (L. H. 4/1910)

³ En hustru som själv vet, och om vilken hennes man och alla andra familjemedlemmar vet, att hon inte är förmögen att förvärvsarbeta, är alltid i en ofri och instabil position gentemot sin familj. [...] Ett litet förvärvsarbete i eller utanför hemmet erbjuder hustrun välkommen omväxling och håller henne på bättre

Den kvinna som *Naisten Ääni*-skribenterna i huvudsak ville föra fram i offentligheten var kvinnan som medborgare och jämlike med mannen. Ett flertal skribenter protesterade mot den samhälleliga bristen på erkännande för kvinnor som jämlika medborgare och argumenterade för att kvinnor skulle ses som medborgare på samma villkor som männen, även i fråga om arbete. Denna argumentation sammanfattas väl i följande citat:

Vain askel askeleelta on naisen oikeus työhön ja ansioon tunnustettu. [...] Se yksinkertainen vaatimus, että naisen ei pitäisi tarvita maksaa sakkoa sen johdosta, että hän on naiseksi syntynyt, että häntä katseltaisiin ja kohdeltaisiin aivan kuin muitakin kansalaisia, ei vielääkään ole tunnustettu.⁴ (Naimisissa olevat naiset ja virat 11/1919)

Många artiklar tog upp det önskade i att kvinnor blev utsatta för förmynderi från myndigheternas och arbetsgivarnas sida. Myndigheternas enda uppgift borde vara att garantera rätten till arbete, men därutöver skulle de inte blanda sig i kvinnors arbete. Arbetande kvinnors civilstånd var en sådan fråga: ”Milloinka me pääsemme niin pitkälle, että naistenkin avioliitto jätettäisiin kunkin yksityisasiaksi?”⁵ (Kotimaan uutisia 8/1908). Ett förbud mot gifta kvinnors förvärvsarbete innebar enligt flera skribenter också en annan typ av ingrepp i kvinnors privatliv, nämligen att arbetande kvinnor hindrades från att gifta sig. Skribenterna ifrågasatte på denna punkt den rådande synen på vad som var politiskt relevant, och strävade efter att rita om gränserna för privat och offentligt genom att definiera en fråga som av allmänheten uppfattas vara en offentlig angelägenhet som enbart en del av privatlivet.

Majoriteten av skribenterna gjorde inte skillnad på kvinnor beroende på samhällsklass eller civilstånd, utan målsättningen var att alla kvinnor skulle bedömas som individer på basis av sina färdigheter:

humör än om hon hela tiden måste kladda ner sig bland barnen. Och det har också mannen och barnen glädje av.

⁴ Endast steg för steg har kvinnans rätt till arbete och inkomst erkänts. [...] Det enkla kravet att kvinnan inte ska behöva betala böter av den anledningen att hon är född till kvinna, att hon ska betraktas och bemötas alldeles på samma sätt som andra medborgare, har ännu inte erkänts.

⁵ När kommer vi att nå så långt att också kvinnors äktenskap behandlas som vars och ens ensak?

Kauan ovat naiset saaneet kaikkialla ponnistella, jotta heitä olisi ruvettu itsenäisinä ihmisinä katselemaan, kyvyn ja taidon mukaan arvostelemaan, eikä vain aina takerruttaisi sellaisiin ulkonaisiin seikkoihin kuin nainut tai naimaton, rikas tai köyhä, ylhäisen miehen puoliso tai tavallisen miehen vaimo.⁶ (Champion 27/1918)

Flertalet kvinnoaktivister hävdade att också arbetarkvinnorna hade rätt till arbete, och att ett förbud mot kvinnors nattarbete skulle vara en kränkning av denna rätt (1/1906, 3/1928). Arbetarkvinnorna skulle i likhet med andra kvinnor ses som myndiga individer med självbestämmanderätt. Bland andra Vera Hjelt (1/1906) framhåller med hänvisning till arbetarkvinnorna att det ”alltid är synnerligen betänkligt att ta ifrån en myndig kvinna hennes fria rätt till arbete”⁷. Arbetarkvinnorna var vuxna individer som det inte var rätt att ”agera förmyndare över (på samma sätt) som över barn”⁸ (Asiaa seurannut, 3/1928). Enligt teorin om det hierarkiska systerskapet (Sulkunen 1987; Anttonen 2001) tillskrev borgerliga kvinnoaktivister i början av 1900-talet kvinnor ur de olika samhällsklasserna olika uppgifter och var inte villiga att garantera kvinnor ur lägre samhällsskikt medborgarskap på samma villkor som kvinnorna i de högre klasserna. *Naisten Ääni*-skribenterna både tog avstånd från och bekräftade idén om det hierarkiska systerskapet. Å ena sidan gavs arbetarkvinnorna en status som myndiga medborgare med samma rätt till arbete och självbestämmande som också de borgerliga kvinnorna ansågs ha. Helle Cannelin uttrycker tydligt att arbetarkvinnor är jämlika medborgare i följande citat: ”Työmiehen vaimonkin tulee vapaana kansalaisena itse saada päättää, voiko ja haluaako hän parhaiten hyödyttää kotiaan työskentelemällä yksin siinä vai ottaako hän syystä tai toisesta ansiotyötä silloin, kun sitä on saatavissa.”⁹ (H.C.¹⁰ 9/1928) Å andra sidan är också detta uttalande ett sätt att hävda att de borgerliga kvinnorna vet bäst vilken roll arbetarkvinnorna bör ha. Cannelin kritiserar i samma text arbetarnas stöd för förbudet mot nattarbete och slår fast att kvinnoaktivisterna vet vad som bör göras:

⁶ Överallt har kvinnor länge fått kämpa för att börja bli sedda som självständiga människor och värdesättas enligt förmåga och färdighet, och inte bara efter sådana yttre omständigheter som gift eller ogift, rik eller fattig, maka till en förnäm man eller hustru till en vanlig man.

⁷ Täysi-ikäisen naisen työvapauden ryöstäminen on aina sangen arveluttavaa [...].

⁸ Periaatteessa ei mielestämmä ole oikein holhota täysikäisiä naisia kuten lapsia [...].

⁹ Också arbetarens hustru bör som fri medborgare själv få bestämma om hon på bästa sätt kan och vill vara till nytta för hemmet genom att arbeta endast där, eller om hon av en eller annan orsak tar ett förvärvsarbete när ett sådant finns att tillgå.

¹⁰ Cannelin skrev både under eget namn – Helle Cannelin respektive Helle Kannila – och under pseudonym, däribland signaturen H.C. (Kannila 1996).

Uskallamme olla sitä mieltä, ettei naisliikkeen ole syytä luottaa työväenliikkeen yksin pystyvän huolehtimaan työläisnaisten aseman parantamista siitäkään syystä, ettei sillä taholla aina näytä annettavan kyllin suurta merkitystä työmiehen vaimon henkilökohtaiselle vapaudelle.¹¹ (H.C., 9/1928)

Teorin om det hierarkiska systemet osynliggör de skillnader som fanns mellan de borgerliga kvinnoaktivisterna. Inställningen till arbetarkvinnorna var en av de frågor där åsikterna gick isär, vilket bland annat kom fram i samband med rösträttsfrågan. Bland andra Lucina Hagman från Kvinnosaksförbundet Unionen stödde arbetarkvinnornas krav på rösträtt, medan den äldre och mer konservativa kvinnosaksorganisationen Finsk Kvinnoförening ställde sig avvisande till dessa krav (Lähtenmäki 2000, 48). Röststarka kvinnosaksaktivister bakom *Naisten Ääni* krävde erkännande av både de borgerliga kvinnornas och de industriarbetande arbetarklasskvinnornas medborgerliga rätt till arbete, en rättighet som inte ändrades i och med att kvinnorna blev mödrar. Att det ändå fanns röster som krävde ett förbud mot kvinnors nattarbete och industriarbete (se 6.4 för vidare diskussion) visar att redaktionens radikala linje inte omfattades av alla läsare, utan att kvinnors universella medborgerliga rätt till arbete även bland de liberalt borgerliga kvinnosaksaktivisterna var föremål för en definitionskamp.

5.3 Den kvinnliga familjeförsörjaren

Så länge arbete associerades med kvinnans intresse av personlig utveckling och rekreation kunde talet om rätten till arbete innebära att skribenterna endast tänkte sig att gifta kvinnor skulle arbeta en del av dagen. När argumentet lydde att kvinnor inte bara hade rätt att arbeta utan även var skyldiga att arbeta eftersom de var familjeförsörjare kan man dock utgå från att kvinnoaktivisterna åtminstone i en del fall hade heltidsarbete i åtanke. Att definiera kvinnor som familjeförsörjare var ett sätt att göra anspråk både på erkännande för kvinnans roll som jämlik familjeförsörjare, som bidrog till familjens ekonomi genom lönearbete, och på ekonomisk omfördelning genom möjligheter till jämlikt deltagande på arbetsmarknaden. Ekonomiska argument ingick i argumentationen inte bara när det gällde

¹¹ Vi vågar vara av den åsikten att kvinnorörelsen inte har orsak att lita på att arbetarrörelsen ensam ska kunna sköta om att förbättra arbetarkvinnornas situation, redan av den orsaken att den [arbetarrörelsen] inte alltid verkar ge tillräckligt stor betydelse åt arbetarhustruns personliga frihet.

arbetarkvinnor, utan användes även när debatten berörde kvinnors arbete mer generellt. Att så var fallet kan ha haft att göra med att det ekonomiska välståndet i landet inte var stort, och att arbetet, både mäns och kvinnors, för många var en ekonomisk nödvändighet (Rantalaiho 1994, 17-18). Att arbetets ekonomiska aspekter ändå inte var det främsta argumentet hänger samman med skribenternas borgerliga referensram, inom vilken premissen var att läsarna i allmänhet inte berördes av allvarliga ekonomiska bekymmer (jfr Vehkalahti 2000, 135). Detta syns också i att ett flertal skribenter utgick från att förvärvsarbete innebar arbete endast på deltid (se avsnitt 5.2).

Motståndet mot ett förbud mot nattarbete motiverades med att arbetet för de nattarbetande arbetarkvinnorna var en ekonomisk nödvändighet (Vera Hjelt 1/1906, 5/1909, Helle Cannelin 19/1937) och att ett förbud riskerade leda till arbetslöshet (Asiaa seurannut 3/1928). Vera Hjelt poängterar kvinnliga arbetares roll som familjeförsörjare. I Hjelts resonemang är försörjarrollen ett undantagsfall, en konsekvens av att det inte finns någon man som kan axla försörjarrollen. Innan äktenskapslagen från 1929 trädde i kraft var kvinnor inte heller familjeförsörjare i lagens ögon, utan underställda mannens förmynderskap (Mustakallio 1988, 75). Hjelt skriver:

Ei oteta kylliin huomioon, että naistyöntekijäkin on perheenelättäjä: hän on leski, jonka lain mukaan täytyy huolehtia lapsistaan, hän on onneton, hyljätty, vihkimätön äiti, jolla on samat velvollisuudet, hän on naimaton nainen, jonka täytyy tehdä työtä omaksi tai ijäkkäiden omaistensa elatukseksi! Raajarikkoisen tai juopon miehen vaimolta vaaditaan myöskin paljon perheen ylläpitämiseksi.¹² (Vera Hjelt, 1/1906)

Även i debattinlägggen om gifta kvinnor som innehade offentliga tjänster och i de debattinlägg där kvinnans yrke inte specificerades återopades arbetets ekonomiska dimension. Arbetet var ofta en nödvändig inkomstkälla även för kvinnor i medelklassen. En skribent (M. Tojkander 4/1908) påpekar om järnvägsanställda kvinnor: "[Aviovaimon virkatyö] monastikin on sula välttämättömyys aineellisessa suhteessa. Ilman vaimon ansiotyötä olisi

¹² Man tar inte tillräcklig hänsyn till att också den kvinnliga arbetstagaren är en familjeförsörjare: hon är en änka, som enligt lag måste ta hand om sina barn, hon är en olycklig, övergiven, ogift mor, som har samma förpliktelser, hon är en ogift kvinna, som måste arbeta för att försörja sig själv eller sina åldriga anhöriga! Frun till en lytt eller alkoholiserad man ställs också inför stora krav för att upprätthålla familjen.

moni koti ja avioliitto jäänyt perustamatta.”¹³ Vid en tidpunkt då mannen enligt lag var förmyndare för kvinnan ifrågasatte tidskriftens medarbetare Jenny Elfving-Oulasvuo uppfattningen att endast mannen är den naturliga familjeförsörjaren: ”[Y]leiseksi mielipiteeksi pitäisi tulla, että molemmat, niin nainen kuin mies, ovat velvolliset pitämään huolta kodin pystyssä pitämisestä, ja joskin kukin omalla tavallaan, niin olisi se kuitenkin *velvoittavaa*.” (15-16/1908, kursivering i original) Den nya äktenskapslagen från år 1929 som gjorde makarna jämställda i äktenskapet (Mustakallio 1988, 75) gav nytt bränsle för argumentationen. Helle Cannelin hänvisar till kvinnans position som familjeförsörjare enligt lag vid sidan av mannen. För Cannelin innebär detta försörjaransvar att hustrun och mannen tillsammans fungerar som familjens överhuvud:

Lehdessämme on moneen kertaan milloin miltäkin kannalta taisteltu naimisissa olevan naisen vapaan työoikeuden puolesta. Tällä kertaa kiinnitämme vain huomiota siihen, ettei käsitys aviovaimosta ”elätettynä” lainkaan sovi edes avioliittolain henkeen enempää kuin yleiseen nykyaikaiseen katsantokantaan miehestä ja vaimosta perheen tasavertaisina päinä ja taloudellisina tukijoina.¹⁴ (H.C. 11/1935)

Att kvinnan hade samma ansvar som familjeförsörjare som mannen innebar att hennes rätt till arbete inte skulle bedömas på grundval av hur stort behovet av inkomster var. Med detta argument tar Helle Kannila avstånd från ett resonemang som blivit allmänt som en följd av arbetslösheten:

Olisi saatava kaikki huomaamaan, ettei käsiteltäessä aviovaimojen työoikeutta asian painopiste lainkaan ole siinä, ”tarvitsevatko” asianomaiset ansiotyötä elääkseen. Jos se olisi siinä, olisi ulotettava paljon laajemmalle tuo vaatimus, ettei kukaan saa tehdä ansiotyötä, joka ei sitä ehdottomasti tarvitse toimeentuloaan varten. Olisi siis kiellettävä työstä tulevat palkka- y.m. tulot kaikilta niiltä, joilla on riittävästi tuloja omaisuudesta y.m., siis myös varakkaiden naisten aviomiehiltä, ja samaa linjaa seuraten tasoitettava kaikki muutkin tulot

¹³ [Hustruns yrkesarbete] är ofta en ren och skär nödvändighet i materiellt avseende. Utan hustruns förvärvsarbete skulle mångt hem och äktenskap aldrig ha grundats.

¹⁴ I vår tidning har vi många gånger ur olika synvinklar kämpat för den gifta kvinnans fria rätt till arbete. Den här gången fäster vi bara uppmärksamhet vid att uppfattningen om den gifta kvinnan som ”försörd” lika lite passar ihop med äktenskapslagens anda som med den allmänna nutida ståndpunkten att mannen och hustrun är jämlika familjeöverhuvuden och bidrar jämlikt till familjens ekonomi.

niin, ettei kellään ole enempää kuin mitä hän elatukseen tarvitse.¹⁵ (Helle Kannila 5/1940)

För Kannila var jämställdhetsaspekten, inte de ekonomiska behoven, avgörande för kvinnors rätt till arbete. Motiveringarna till att yrkesutbildning omtalas som en skyldighet är däremot i högre grad än när det gäller rätten till arbete ekonomiska. Medan arbete är en rättighet, är utbildning mer än så: en skyldighet, en beredskap att ta ansvar för familjens försörjning om så behövs (t.ex. 4/1910, 32/1915). Lucina Hagman (?) skriver:

Valmistus ammattiin on siis katsottava jokaiselle naiselle kieltämättömäksi oikeudeksi ja siveellisesti vaativaksi velvollisuudeksi. Emme voi muuta kuin sanoa ajattelemattomaksi sitä naista, joka vihkiytyy uusien sukujen hankkijaksi, olematta myöskin ansiotyöhön valmistunut.¹⁶ (L. H. 4/1910)

Synen på yrkesarbete som en skyldighet får delvis yrkesutövningen att framstå som ett andrahandsalternativ, en lösning som kommer in i bilden till exempel när mannen dör eller blir arbetsoförmögen eller vid skilsmässa. Tidskriftens chefredaktör Maikki Friberg (32/1915) påpekar: ”Paitsi että mies voi sairastua, tai kuolla, tai menettää virkansa, kuuluu avioliiton purkaminen tätä nykyä aivan jokapäiväisiin ilmiöihin, ja siinä sitä sitten ollaan puilla paljailla.”¹⁷ Att hänvisa till arbete som ett andrahandsalternativ tycks trots allt snarast vara frågan om en retorisk strategi för att vinna understöd för ståndpunkten än ett ställningstagande i sig. Arbetet uppges i övrigt ha positiva aspekter, medan en gift kvinna som inte har egna inkomster är i en beroendeposition. Att arbetet delvis framstår som ett andrahandsalternativ kan tolkas som en konsekvens av tidskriftens princip om individens självbestämmanderätt. Rätten till arbete behövdes för att kvinnor skulle kunna göra ett fritt val, och det var först i undantagssituationer som arbetet övergick till att vara en plikt även för gifta kvinnor.

¹⁵ Alla borde fås att förstå att i fråga om hustrurs rätt till arbete ligger tyngdpunkten inte alls på huruvida vederbörande ”behöver” förvärvsarbete för att leva. Om det var så borde man betydligt utvidga kravet på att ingen får förvärvsarbete som inte absolut behöver det för sitt uppehälle. Man borde alltså förbjuda löner m.fl. inkomster från arbete för alla dem som har tillräckligt stora inkomster från egendom m.m., alltså också för män till förmögna kvinnor, och enligt samma linje borde man jämna ut alla andra inkomster så att ingen har mera än vad han behöver för sitt uppehälle.

¹⁶ Förberedelse för ett yrke ska alltså ses som en obestriddig rättighet och en moralisk skyldighet för varje kvinna. Vi kan inte annat än kalla den kvinna tanklös, som viger sitt liv åt att fostra nya släkten utan att också vara förberedd för förvärvsarbete.

¹⁷ Förutom att mannen kan bli sjuk, eller dö, eller förlora sin tjänst, är upplösning av äktenskapet nuförtiden ett mycket vardagligt fenomen, och då står man där på bar backe.

5.4 Maternalismen i retoriken

I den argumentation som jag hittills har analyserat förblev moderskapet förblev relativt osynligt, medan arbetet fick en framskjuten roll. Arbetande kvinnor med familj omtalades oftare i rollen som gifta kvinnor än som mödrar. Ändå utgjorde maternalismen en diskussionskontext som *Naisten Ääni*-skribenterna inte helt kunde lösgöra sig från, utan var tvungna att inta någon form av förhållningssätt till. Kaisa Vehkalahti (2000, 130-132, 169-170) menar att inställningen till samhällsmoderlighetsdiskursen i *Naisten Ääni* var ambivalent: samtidigt som tidskriften omfattade tanken om kvinnors moraliska överlägsenhet och uppmuntrade till samhällsmoderlighet i den politiska verksamheten, frånsade sig skribenterna essentialistiska uppfattningar om kvinnlighet när de användes av andra aktörer än dem själva för att motivera begränsningar av kvinnors möjligheter. Jag har redan visat hur skribenterna konstruerade kvinnor som myndiga medborgare på samma villkor som männen utan att göra användning av samhällsmoderlighetsretoriken (se avsnitt 5.2). Det var då frågan om en situation där andra aktörers moderskapsideal i *Naisten Ääni*-skribenternas ögon hotade kvinnors rörelsefrihet. Maternalismen lyste ändå inte med sin frånvaro i diskussionen om kvinnors arbete, utan användes för att utmana den dominerande linjen. I detta avsnitt går jag närmare in på de meningsskiljaktigheter som den maternalistiska referensramen gav upphov till.

Maternalismen utgjorde såväl en motposition som argument för och emot kvinnors förvärvsarbete. Maternalismen som argument såväl för som emot förvärvsarbete hittas främst i insändare och artiklar som är skrivna av andra än huvudredaktörerna. *Naisten Ääni*-skribenterna kritiserade emellertid i allmänhet försöken att använda moderskapet och kvinnans roll i familjen som argument mot kvinnors förvärvsarbete. Samtidigt blev redaktionen i några fall tvungen att liera sig med maternalismen för att avvisa yttre kritik. Detta är fallet i följande citat, där Helle Cannelin känner sig tvungen att understryka att kvinnoosakskvinnorna värdesätter inte bara förvärvsarbete, utan också det arbete som modern utför i hemmet:

Onhan selvää, että monissa tapauksissa on erinomaista, että perheenäiti sekä haluaa että voi ilman apua taikka olematta pakotettu ansiotyön etsimiseen hoitaa kotiaan ja lapsiaan. Korostettakoon vielä sadannen kerran, etteivät

aviovaimojen ansiotyöoikeuden puoltajatkään suinkaan halua vaatia kaikkia perheenäitejä toimiin kodin ulkopuolella eivätkä vähäksy kodinhoidossa suoritettun työn arvoa.¹⁸ (H.C. 7/1935)

I ett sammandrag av ett anförande från kvinnoförbundets möte bemöter Finska Kvinnoförbundet misstanken om att kvinnor inte kan vara verkliga mödrar om de inte ägnar sig åt moderskapet på heltid genom att vända förvärvsarbetet till en fördel i rollen som mor. Även här är användningen av maternalistiska argument emellertid påtvingad utifrån:

Ansiotyö ei tee kodinhoitoa naiselle vaikeammaksi, vaan päinvastoin, sillä ansiotyössä käynti rikastuttaa samalla henkisesti ja tekee naisen virkeämmäksi myös kasvatus- ja kodinhoitotyöhön. [...] Ansiotyötä tekevän äidin katsottiin ilman muuta voivan olla *oikea äiti, rajattomasti uhraava ja itsensä unhoittava*.¹⁹ (Ida Sarkanen 16-17/1928a, kursivering JL)

Några skribenter använder i högre grad maternalistisk retorik i sin argumentation. Jenny Elfving-Oulasvuo (15-16/1908) försvarar på samma sätt som de flesta andra skribenter mödrars förvärvsarbete och hänvisar också till kvinnors och mäns jämlikhet i termer av lika människovärde. Hon skiljer sig emellertid från huvudfåran genom att hon ger moderskapet högre prioritet än arbetet och förespråkar förvärvsarbete ”i den utsträckning som hemförhållandena tillåter”²⁰. Hon använder också moderskapet som argument för att försvara mödrars arbete då hon hävdar att arbetet är fördelaktigt för kvinnan i hennes roll som mor.

Joskin äidin tärkein tehtävä on lasten kasvattaminen, ei ole ollenkaan sanottu, että tämä *kokonaan* estäisi häntä suorittamasta muuta tehtävää. Ei ole sanottu, että se äiti on paras kasvattaja, joka vaan hääää kodissaan, riippumatta siitä, onko hänellä tässä kyllin tointa. Monasti osottaa kokemus päinvastaista tulosta. Laajatietoinen ja laajanäköinen, toimelias, itseensä luottava äiti, jonka

¹⁸ Det är ju klart att det i många fall är utmärkt att husmodern både vill och kan sköta sitt hem och sina barn utan hjälp eller utan att vara tvungen att söka förvärvsarbete. Låt oss för hundra gången framhålla att de som försvarar hustrurs rätt till förvärvsarbete ingalunda vill kräva att alla husmödrar ska arbeta utanför hemmet och inte heller underskattar värdet av det arbete som utförs i hushållet.

¹⁹ Förvärvsarbete gör inte skötseln av hemmet svårare för kvinnan, utan tvärtom, eftersom förvärvsarbetet både berikar själsligt och ger kvinnan ork också i uppfostrings- och hushållsarbetet. [...] En förvärvsarbetande mor ansågs utan vidare kunna vara en riktig mor, som obegränsat uppoffrar sig och glömmar sig själv.

²⁰ [Jos hänestä ei tule äitiä, ja usein vaikka tämä olisikin laita, jatkaa hän tointaan] siinä määrässä kun kodin olot sallivat.

harrastukset ja toimi voivat ulottua kodin seiniä laajemmallekin, *hän voi olla parempikin kasvattaja*.²¹ (Jenny Elfving-Oulasvuo 15-16/1908, kursivering JL)

Maternalistiska argument användes också för att försvara en begränsning av kvinnors rätt till arbete. Frågan om nattarbete inom industrin är ett exempel på att tidskriften gav utrymme för avvikande åsikter. Selma Anttila (juni 1906) och Armi Hosia (17-18/1937) argumenterade för att kvinnan i sin roll som mor bör skyddas från arbetets negativa effekter. Selma Anttila, som var författare och aktiv i kvinnosaks- och nykterhetsrörelsen (Koskela 2001), stödde ett förbud mot kvinnors nattarbete, vilket hon motiverade med att hemmet lider av kvinnans nattarbete. Kvinnans intressen var för Anttila underordnade mannens och den övriga familjens intressen. Anttila såg inte kvinnorna som potentiella försörjare, utan motiverade sin ståndpunkt med att kvinnors industriarbete leder till att männens löner sjunker och att männen därför inte kan uppfylla uppgiften som familjeförsörjare. Anttila (juni 1906) definierar kvinnor genom deras uppgift i hemmet snarare än genom arbete utanför hemmet: ”Tästä naisesta olisi voinut tulla kukoistava äiti, siunattu perheenemäntä, tai reipas taloudenhoitaja, kasvitarhan haltiatar, kaunis karjakko, tai mitä tahansa muuta, joka olisi ollut hänen naisellisuutensa arvoista.”²² Anttilas text möter inte något direkt mothugg från redaktionens sida, men ifrågasätts ändå indirekt genom att den följs upp av en artikel där europeiska experter tillfrågats om deras syn på förbud mot kvinnors nattarbete (november 1906). Redaktionen påpekar att det är misstänkt att männen är så eniga i sin sympati för begränsningar av kvinnors nattarbete, och lämnar sedan över ordet till de tillfrågade kvinnorna, varav fyra av fem är motståndare till ett förbud. Tjugo år senare möter magister Armi Hosias maternalistiskt influerade argumentation (17-18/1937) betydligt starkare reaktioner. Hosia skriver:

Luulisin kuitenkin, että jokaisen naisasianaisenkin on myönnettävä, että perheenäidin työskentely etenkin teollisuuden raskaimmilla aloilla on yhteiskunnallinen ongelma, jota ei voida ratkaista shemaattisen yhdenvertaisuus-

²¹ Även om moderns viktigaste uppgift är att uppfostra barnen, är det inte alls sagt att detta helt hindrar henne från att utföra någon annan uppgift. Det är inte sagt att den mor som bara stökar i hemmet är den bästa uppfostraren, oberoende av om hon här har tillräckligt mycket arbete. Ofta visar erfarenheten motsatt resultat. En mor som har breda kunskaper, är vidsynt, företagsam och har självtillit, och vars intressen och arbete kan sträcka sig också utanför hemmets väggar, hon kan också vara en bättre fostrare.

²² Den här kvinnan skulle ha kunnat bli en blomstrande mor, en välsignad husmor, eller en flink hushållerska, köksträdgårdens goda fe, en vacker mjölkerska, eller vad som helst annat som skulle ha varit värdigt hennes kvinnlighet.

periaatteeseen vetoamalla vaan että perheellisten naisten vapauttamista niiltä teollisuuden työaloilta, jotka jollain tavoin ovat vaarallisia hänen kutsumukselleen äitinä, tervehtisivät monet valveutuneetkin naiset edistysaskeleena naisen yhteiskunnallisessa asemassa.²³ (Armi Hosia 17-18/1937)

Hosia ville inte bara befria arbetarkvinnor från nattarbete, utan från allt industriarbete som hotade det Hosia såg som kvinnors särskilda uppgift som mödrar. Hosia tog avstånd från jämställdhetskraven i arbetarkvinnornas fall och uppmanade kvinnosaksrörelsen att göra detsamma. Hosias debattinlägg följdes upp i en artikel av Helle Cannelin (19/1937), som underströk att hon höll fast vid sitt motstånd mot ett förbud.

Att artiklar där moderskapet användes som argument mot mödrars förvärvsarbete ingick i tidskriften visar att den obegränsade rätten till arbete inte omfattades av alla som läste *Naisten Ääni*. Tidskriftens redaktion tog in denna typ av artiklar dels för diskussionens skull, och dels eftersom de var medvetna om att redaktionens budskap om jämlikhet och självbestämmanderätt inte övertygade alla läsare (Tarkkaaja 10/1930). Att de drivande krafterna bakom *Naisten Ääni* ändå inte använde moderskapet som argument kan tolkas som ett medvetet val för att visa att förmågan till moderskap inte var beroende av huruvida modern förvärvsarbetade eller inte. Förmågan till moderskap varken försämrades eller förbättrades av att modern arbetade. Först och främst var mödrar individer vars färdigheter var individuella och inte beroende av kön, och både en husmor och en yrkesarbetande mor kunde vara lika goda mödrar. Yrkesinspektören Helny Bergbom protesterar i följande citat främst mot uppfattningen att arbetande mödrar är sämre mödrar, men gör det inte genom att upphöja dem till bättre mödrar utan genom att hävda att alla måste bedömas som individer:

Vaimo, joka yksinomaan hoitaa kotiaskareitaan, ei aina voi esittää mallikelpoisinta, parhaiten hoidettua kotia yhtä vähän kuin kotona oleva äiti

²³ Jag skulle ändå tro att varje kvinnosakskvinna måste medge att husmoderns arbete i synnerhet inom de tyngsta områdena inom industrin är ett samhälleligt problem, som inte kan lösas genom att man schematiskt åberopar jämlikhetsprincipen, utan att också många upplysta kvinnor skulle välkomna det som ett framsteg för kvinnornas samhälleliga ställning, om de kvinnor som har familj befriades från de områden inom industrin som på något sätt är farliga för hennes kallelse som mor.

ehdottomasti on paras lastenhoitaja ja -kasvattaja. Kaikki riippuu luonteesta, taipumuksista ja taidosta.²⁴ (Helny Bergbom 10/1936)

Naisten Ääni var som arena ovanlig för sin tid i och med att nyckelfigurena, även om de åtminstone inte öppet motsatte sig maternalismen, ville tona ned moderskapet betydelse. Det budskap de i stället förde fram var ett jämlikhetstänkande enligt vilket kvinnorna var medborgare inte genom sin särart som mödrar, utan genom sitt arbete och som jämlika individer vars kön var oviktigt. Att stöd för maternalismen ändå förekom i tidskriften visar att även om nyckelpersonerna inte drevs av maternalistiska värderingar, var moderskapet för flera bidragande skribenter en betydelsefull värdering, som redaktionen av hänsyn till läsarna inte hade råd att ta avstånd från. Varken maternalismen eller principen om jämlikhet och självbestämmande fick emellertid stå oemotsagd, och ingendera fungerade därför som premiss med hjälp av vilken skribenterna kunde få alla läsa medhåll.

5.5 Att hjälpa arbetande mödrar

I de diskussioner som jag har analyserat ovan stod principen om gifta kvinnors och mödrars rätt till arbete i centrum för argumentationen. I *Naisten Ääni* går det inte att hitta någon omfattande diskussion om hurdana praktiska arrangemang som behövs för att göra det möjligt att förena moderskap och arbete. Att (hus)moderskapets praktiska dimensioner sällan problematiserades kan ha berott på att tidskriftens målgrupp främst var kvinnor ur de högre klasserna, som hade – eller förväntades ha – tjänstefolk. Ett undantag är en enkät (julnumret 1911, 24/1911) där yrkesarbetande kvinnor utgående från egna erfarenheter besvarade frågan om huruvida det är möjligt att förena uppgiften att vara husmor med förvärvsarbete. I diskussionen om rätten till arbete tycks skribenterna ändå ha tagit för givet att det som främst behövdes var fri tillgång till arbetsmarknaden, inte konkreta åtgärder för att få rollerna som mor och yrkesarbetare att gå ihop. Det fanns ändå ett spirande intresse för att uppmärksamma behovet av socialpolitiska åtgärder för ekonomisk omfördelning. Olika slags metoder presenteras i tidskriftens spalter framför allt från och med 1930-talet, men utan att skribenterna direkt för fram anspråk på *vad* som bör göras.

²⁴ En hustru som enbart sköter hushållssysslor kan inte alltid uppvisa det mest exemplariska, bäst sköta hemmet, lika lite som en mor som är hemma är den ojämförligt bästa barnskötaren och -fostraren. Allt beror på karaktär, läggning och färdigheter.

Att något behöver göras står dock klart. I ett diskussionsinlägg från Finska Kvinnoförbundets möte slår en talare fast: ”On löydettävä keinot, millä perheenäidit selviävät vaikeuksista.”²⁵ (Ida Sarkanen 14-15/1928)

Rationalisering av hushållsarbetet nämns i några artiklar (4/1908, 16-17/1928a) som en motivering till att kvinnor i praktiken mycket väl kan klara av ett arbete vid sidan av hushållet. I en artikel av Aune Mäkinen-Ollinen (1948), som fungerade som ordförande för en kommitté med uppgift att utreda de gifta förvärvsarbetande kvinnornas situation (Sundström 2005), nämns allt från barnkrubbor och heldagsdagem till deltidarbete, färdigmat och bättre öppettider i affärerna. Moderskapsförsäkring var ingen central fråga i *Naisten Ääni*. Arbetarnas krav på moderskapsförsäkring fördes fram utan att tidskriften tog ställning i frågan (22/1910), men när ett lagförslag om moderskapsunderstöd var under behandling rapporterade tidskriften i positiva ordalag om detta (Mandi Hannula 5/1937). I *Naisten Ääni* fanns även ett visst intresse för barnomsorg och också tidigt en medvetenhet om att ”vården av småbarnen medan mödrarna arbetar är systemets allra svagaste punkt”²⁶ (10/1911) för industriarbetarna. Men trots att barnomsorgen var den lösning för arbetande mödrar som oftast belystes, blev den endast delvis föremål för anspråk i *Naisten Ääni*, och detta först från och med 1930-talet. Samhällelig barndagvård blev aldrig en kärnfråga i *Naisten Ääni*, men tidskriftens redaktion gjorde trots allt ett vägval genom att lyfta fram barndagvården i stället för att till exempel ta fasta på den likaså aktuella frågan om moderskapslön för husmödrar. Helle Cannelin (9/1934) försvarar barndagvård som ett bättre alternativ än någon form av moderskapsförsäkring eller moderskapslön bland annat med motiveringarna att samhällelig barnomsorg ger mödrarna mera tid för till exempel förvärvsarbete. Cannelin hävdar vidare att medan idén om lön för moderskap och hemarbete är omöjlig att förverkliga, är samhällelig barnomsorg ett genomförbart projekt. Cannelin (19/1937) tar även avstånd från de krav på familjelön, det vill säga att familjefäder bör få en tillräckligt hög lön för att kunna försörja hela sin familj, som en annan skribent framför (Armi Hosia 17-18/1937). Jag kommer i detta avsnitt att analysera den diskussion som fördes i *Naisten Ääni* om barndagvård för barn till arbetande mödrar.

²⁵ Man måste hitta medel med vilkas hjälp mödrarna klarar av svårigheterna.

²⁶ [P]ikkulasten hoito äitien työssä ollen, on koko järjestelmän kaikkein heikoin kohta.

I den diskussion om behovet av samhällelig barndagvård i syfte att att hjälpa arbetande mödrar som kom igång i mitten av 1930-talet försvarade skribenterna i viss mån barndagvård utanför hemmet. Samtidigt handlade deras anspråk inte om att göra samhällelig barnomsorg till en standardlösning. Utgångspunkten var pragmatisk: det ansågs praktiskt omöjligt att bygga ut systemet i stor skala. Samhället hade ändå vid denna tidpunkt fått ökat ansvar på detta område. Ansvaret för barntädgårdsvärksamheten, som hade startat i privat regi i Finland (Rauhala 1996, 105) och beviljats statsunderstöd år 1909, ålades år 1936 kommunerna. I praktiken förblev det ändå frivilligt för kommunerna att arrangera barndagvård. (Välimäki & Rauhala 2000, 389, 391.) Antalet kommunala barntädgårdar och barnkrubbor var mycket litet ännu på 1950-talet (Anttonen 2001, 40). Helle Cannelin försvarar Gunnar och Alva Myrdals krav på samhällelig barnomsorg i form av barnkrubbor, barntädgårdar med mera, men konstaterar samtidigt: ”[T]ällaisten lastenhuolto-laitosten perustaminen niin suuressa mitassa kuin Myrdalit toivovat tulisi siksi kalliiksi, ettei sitäkään varten ole syytä niiden pikaista toimeenpanoa pahasti pelästyä.”²⁷ (H.C., 7/1935) En orsak till att intresset väcktes på 1930-talet tycks ha varit svenskarna Gunnar och Alva Myrdals uppmärksammade krav på omfattande familjepolitiska reformer. Paret Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* (1935) gav upphov till en livlig debatt och fick en stor betydelse för den familjepolitiska utvecklingen i Sverige. Paret Myrdal var oroad över den sjunkande nativiteten, men ville ändå att kvinnorna skulle kunna delta i arbetslivet, och föreslog därför sociala reformer i form av kollektiv barnomsorg, möjlighet till deltidsarbete, moderskapslön och moderskapsledighet. (Jallinoja 1984, 48-49.) Även i Finland ökade 1930- och 1940-talens befolkningspolitiska oro intresset för att öka nativiteten med hjälp av socialpolitiska åtgärder (Karisto, Takala & Haapola 1998, 278-279).

De skribenter som förhöll sig positiva till barndagvård såg barndagvården ur både mödrarnas och barnens synvinkel. Ur barnens perspektiv ifrågasatte skribenterna uppfattningen att hemmet alltid är den bästa platsen för ett barn. Flera skribenter påpekade också att det de facto blir allt vanligare att mödrar arbetar utanför hemmet. Barndagvården behövs för att barnen inte ska skada av moderns arbete: ”Yhteiskunnan velvollisuus on

²⁷ Att grunda sådana här barnavårdsinstitutioner i så stor skala som Myrdals hoppas skulle bli så dyrt att det inte finns någon anledning av vara särskilt rädd för att det skulle ske snart.

järjestää olot sellaisiksi, että lapset eivät joudu kärsimään äidin työssäkäymisestä.”²⁸ (Helny Bergbom 10/1936) Yrkesinspektören Helny Bergbom antyder ändå att barndagvård endast är bra i begränsad utsträckning:

Yleinen käsitys on se, että jos vaimot käyvät ansiotyössä, niin he laiminlyövät lasten hoidon ja kasvatuksen sekä kodin hoidon. Ei kuitenkaan ole aina varmaa, että äidin kasvatusmenetelmät ovat parhaimmat. Eiköhän ainakin muutamassa tapauksessa lasten hoito ole ajanmukaisempaa lastenseimissä ja kasvatus parempaa lastentarhoissa kuin kodeissa, missä esim. on huolimaton tai ärtyisä äiti.²⁹ (Helny Bergbom 10/1936)

Trots att konkreta samhälleliga åtgärder för att underlätta situationen för de arbetande mödrarna och deras barn och diskussionen om barndagvård och samhälleligt ansvar uppmärksammades kom diskussionen i *Naisten Ääni* aldrig till den punkt där något alternativ framstod som den väg samhället borde välja. Flera skribenter tog avstånd från att göra samhälleliga åtgärder till standardlösningar (t.ex. H.C. 7/1935, Aune Mäkinen-Ollinen 1948). Helle Cannelin slår fast att varje mor själv måste fatta det slutgiltiga beslutet och också kan ges det förtroendet:

Pääasia tällaisia asioita pohdittaessa on aina yleistämisen vaaran välttäminen. Se mikä on parasta yhdelle perheelle, ei sovi lainkaan toiselle. [...] Ylimalkaan kai uskaltanee väittää, että voi uskoa asianomaisilla äideillä itsellään olevan melkoisessa määrässä kykyä arvostella, mikä heidän lapsilleen on parasta.³⁰ (H.C. 7/1935)

Samhällelig barndagvård och liknande statligt initierade reformer riktade till arbetande mödrar kan ses som en form av ekonomisk omfördelning som gör det möjligt för mödrar att delta i arbetslivet på samma villkor som männen, utan att vara bundna vid hemmet på grund av barnen. *Naisten Ääni* fungerade i den här frågan som ett forum där problemet med barnomsorg lyftes upp i offentligheten närmast som en reaktion på den debatt i frågan

²⁸ Det är samhällets plikt att arrangera sådana förhållanden att barnen inte behöver lida av att modern arbetar.

²⁹ Den allmänna uppfattningen är att om hustrur förvärvsarbetar försummar de vården och uppfostran av barnen samt skötseln av hemmet. Det är ändå inte alltid säkert att moderns uppfostringsmetoder är de bästa. Är inte barnavården åtminstone i några fall modernare i barnkrubborna och uppfostran bättre i barnträdgårdarna än i hemmen, där det t.ex. finns en slarvig och lättirriterad mor.

³⁰ Huvudsaken när man funderar på sådana här frågor är alltid att man undviker risken att generalisera. Det som är bäst för en familj passar inte alls för en annan. [...] Överlag vågar man väl påstå att man kan lita på att vederbörande mödrar själva i avsevärd utsträckning har förmåga att bedöma vad som är bäst för deras barn.

som redan fördes på annat håll i samhället. Trots att tidskriften från och med 1930-talet började synliggöra möjliga samhälleliga åtgärder, definierades frågan om arbetande mödrar snarast som en fråga som inte skulle lösas genom statlig omfördelning, utan genom erkännande av rätten att arbeta. Någon formulering av sociala rättigheter eller konsensus om vilka anspråk som lämpligen kunde riktas till staten nåddes inte under denna period.

5.6 Medborgarskap genom arbete

För de centrala aktörerna bakom *Naisten Ääni* var rätten till arbete en av de viktigaste frågorna på den politiska agendan. Budskapet om att kvinnor skulle ha rätt att arbeta utanför hemmet utgjorde en fortsättning på de första kvinnoaktivisternas strävanden från och med 1800-talets sista decennier. Men där de kvinnoaktivisterna på 1800-talet skapade två kvinnoideal, nämligen den ogifta, förvärvsarbetande och samhälleligt aktiva kvinnan å ena sidan och den gifta kvinnan vars verksamhetsfält främst utgjordes av familjen å den andra (Jallinoja 1983, 68), försvarade majoriteten av *Naisten Ääni*-skribenterna även de kvinnor som ville eller var tvungna att förena dessa båda roller. Dessa skribenter såg förvärvsarbete som alla kvinnors rättighet, oberoende av civilstånd eller samhällsklass. De tonade ned moderskapets betydelse för kvinnors medborgarskap och betonade i dess ställe arbetet. Det medborgarskapsideal som framträder här påminner snarast om det jämlikhetskontrakt baserat på arbete som Julkunen (1994) menar uppstod på 1960-talet. Samtidigt byggde kvinnosaksaktivisternas jämlikhetsideal inte på en skyldighet för alla kvinnor att förvärvsarbeta, utan kan beskrivas i termer av valfrihet. Det var först i situationer då kvinnan var familjens enda försörjare som rättigheten att arbeta blev en skyldighet. Premissen tycks ändå ha varit att yrkesarbetet intog en högre plats i värdehierarkin än hemarbetet, och att kvinnorna själva önskar använda sin självbestämmanderätt för att välja yrkesarbete.

Medan samhällsmoderlighetsretoriken förekom i andra sammanhang i tidskriften (Vehkalahti 2000, 130-132, 169-170), fungerade den inte som strategi för att försvara kvinnors förvärvsarbete. Majoriteten tillämpade andra än maternalistiska strategier för att försvara rätten till arbete, och för dem fick idealet om jämlikhet genom arbete en betydelsefull roll. Men trots detta kan man inte hävda att skribenterna utgjorde en enad front. Den

medborgerliga roll grundad på arbete som aktörerna bakom *Naisten Ääni* erbjöd utgjorde inte bara en minoritetsposition i det dåtida samhället, utan var omstridd även på den egna arenan. Det är framför allt i användningen av maternalismen som retorisk resurs som meningsskiljaktigheterna blir synliga. Särskilt motstånd mötte idén om att inte bara borgerliga kvinnors, utan också arbetarklasskvinnors arbete skulle uppmuntras. Motståndarna understödde tanken om det hierarkiska systemet, enligt vilken kvinnors medborgerliga roller skilde sig åt beroende på vilken samhällsklass de hörde till.

De kvinnoaktivister som förespråkade alla kvinnors rätt till arbete såg arbetet som både en kulturell och en ekonomisk frigörelse. Vägen till ett fungerande kvinnligt medborgarskap gick emellertid framför allt genom erkännande av arbetet som en grundläggande medborgerlig rättighet baserad på principen om jämlikhet mellan män och kvinnor. Argumentationen syftade till att motarbeta de statushierarkier som för kvinnor innebar att de inte behandlades som vuxna individer utan som föremål för myndigheternas förmynderi. Kvinnorna skulle betraktas som individer snarare än som representanter för en specifik grupp. Samtidigt såg dessa skribenter också rätten till arbete som nödvändig för att kvinnorna skulle kunna delta i samhället på ekonomiskt sett lika villkor. Behovet av ekonomisk rättvisa kan samtidigt förstås ur ett erkännandeperspektiv: det handlade om att kräva erkännande för kvinnan i en annan roll än den som försörjd, nämligen i den traditionellt manliga rollen som familjeförsörjare. Dessa krav framställdes i ett sammanhang där såväl politiker som allmänheten ville kringskära kvinnors möjligheter att delta i arbetslivet. Kvinnoaktivisterna såg därför behov av erkännande såväl i myndigheternas och politikernas som i allmänhetens och ”kvinnokollektivets” ögon. Ekonomiskt sett skulle de arbetande kvinnornas situation lösas genom att kvinnorna fick tillgång till arbetsmarknaden utan myndigheternas inblandning. Inför barndagvård och liknande sociala reformer var skribenterna däremot mer återhållsamma. De praktiska arrangemangen skulle fortfarande helst skötas på den privata arenan.

Den retoriska strategin att definiera alla kvinnor, oberoende av civilstånd och samhällsklass, som individer med lika rättigheter, som därmed alla omfattades av kraven på erkännande och omfördelning, byggde på den liberala individualism som var premissen även under den finländska kvinnoaksrörelsens första decennier (jfr Jallinoja 1983, 52-56).

Det liberala medborgaridealet blev viktigt i en tid då alla grupper inte uppfattades som medborgare på lika villkor. Denna inställning har idag rönt kritik för att leda till att skillnader som medför verkliga behov förnekas. Ett exempel på detta är särskilda rättigheter för kvinnor i anslutning till graviditet och moderskap. (Young 1998, 281-283.) Även i ett historiskt sammanhang kan man hävda att återhållsamheten i fråga om att göra anspråk på positivt politiskt handlande för att möta bristen på barnomsorg, moderskapsledighet och liknande arrangemang i praktiken innebar att anspråken på erkännande och omfördelning formulerades för att möta de borgerliga kvinnornas intressen.

6 DE SOCIALDEMOKRATISKA KVINNORNAS TVÅ LINJER

Tidskrifterna *Työläisnainen* och *Toveritar/Tulevaisuus* var det socialdemokratiska kvinnoförbundets språkrör, och många av skribenterna var ledande personer inom det socialdemokratiska partiet; ett flertal var lantdags- och senare riksdagsledamöter. Frågan om arbetande mödrar var ett angeläget tema i tidskrifterna och togs upp i ett flertal olika debattkontexter. Fokus låg på konkreta samhälleliga åtgärder för ekonomisk omfördelning, och omfattade allt från moderskapslön till barndagvård, kortare arbetsdagar, moderskapsförsäkring och läroplikt för barn i skolåldern. Med utgångspunkt i dessa diskussioner har jag kunnat urskilja två dominerande anspråk på reformer kring vilka argumentationen är uppbyggd. Anspråken kan inte direkt associeras med några särskilda tidsperioder, utan bägge får understöd och förekommer parallellt under hela den undersökta perioden. Enligt den första linjen ska kvinnor ha möjlighet att vara mödrar på heltid, vilket kräver att samhället skapar sådana ekonomiska förhållanden att detta blir möjligt. Enligt den andra linjen bör mödrars förvärvsarbete möjliggöras genom omfördelning i form av arrangerad barnomsorg. I ett svenskt sammanhang har Margareta Lindholm (1990) pekat på motsvarande förekomst av dubbla linjer. Det svenska socialdemokratiska kvinnoförbundet betonade starkt kvinnans uppgift som maka, mor och husmor, men samtidigt fick idén om den yrkesarbetande modern understöd av flera av de tongivande socialdemokratiska kvinnorna (Lindholm 1990, 88-91). Också i det finländska kvinnoförbundet gick de ledande personernas åsikter isär. Den socialdemokratiska kvinnorörelsens frontfigur Miina Sillanpää har setts som den ledande företrädaren för maternalismen inom den kvinnliga arbetarrörelsen (Nätkin 1997, 24) och var även en av frontfigurerna inom hushållsrörelsen (Sulkunen 1989, 101-111). Hennes hemideologi utmanades emellertid av bland andra partifunktionären och senare partisekreteraren Martta Salmela-Järvinen, som var kritisk mot den politik vars syfte var att få kvinnorna att återvända till hemmet (Lähteenmäki 1995, 246-250).

Att budskapen inom den tidiga socialdemokratiska kvinnorörelsen var motstridiga är inte förvånande med tanke på hur moderskapet och dess relation till arbetet behandlades inom den internationella socialismen. Den finländska socialdemokratiska kvinnorörelsen var

starkt influerad av den internationella arbetarkvinnorörelsen, framför allt genom det finländska kvinnoförbundets viktigaste teoretiker Hilja Pärssinen som upprätthöll kontakter med den tyska och centraleuropeiska kvinnliga arbetarrörelsen (Lähteenmäki 1989). Teoretiker såsom Friedrich Engels, August Bebel och den tyska kvinnliga arbetarrörelsens frontfigur Clara Zetkin ställde på 1880-talet upp målet att kvinnorna skulle delta i produktionen jämsides med mannen och att hemarbetet skulle kollektiviseras. Zetkins vision var att frigöra mödrarna från ansvaret för barnen genom professionell och kollektiv barnomsorg. Majoriteten inom den tyska arbetarrörelsen såg däremot inte med blida ögon på kvinnors lönearbete. I slutet av 1800-talet uppvärderade även Zetkin kvinnans roll som maka och mor vid sidan av arbetet och tonade ned konflikten mellan dessa uppgifter. Hur moderskap och arbete skulle förenas förblev en motstridig, olöst och teoretiskt sett negligerad fråga, ett ”ideologiskt tomrum” som det blev de socialdemokratiska kvinnornas sak att själva ideologisera. (Hirdman 1992, 39-49.)

Jag inleder kapitlet med att i avsnitt 6.1 och 6.2 presentera de anspråk som gjordes på samhällseliga reformer riktade till husmödrar respektive yrkesarbetande mödrar. Avsnitt 6.3 till 6.5 ägnar jag åt en mer ingående analys hur relationen mellan dessa anspråk gestaltades. Kompletterade kraven på de två typerna av samhällseliga reformer varandra och förespråkades parallellt av samma personer, eller var de ömsesidigt uteslutande och grundade sig på oenigheter inom partiet? Uppfattades något av alternativen som mer önskvärt även då bägge godkändes? I avsnitt 6.6 reflekterar jag kring vad mina resultat säger om de socialdemokratiska kvinnoaktivisternas formuleringar av kvinnors medborgarskap.

6.1 ”Befria mödrarna från förvärvsarbetet!”

Arbetet var ekonomiskt sett oundgängligt för kvinnorna inom arbetarklassen. De socialdemokratiska skribenter som gjorde anspråk på att mödrar skulle ges möjligheten att stanna hemma var därför tvungna att hitta lösningar för att göra husmodersalternativet ekonomiskt möjligt att förverkliga. Åsikterna gick emellertid isär om hur detta skulle åstadkommas. De finansieringsmöjligheter som nämndes var moderskapslön och höjda löner för männen, och inom ramen för dessa lösningar kan man spåra olika sätt att

definiera kvinnors roll som medborgare. Ingen enighet tycks heller ha funnits i frågan om vem som skulle ha möjlighet att ägna sig åt (hus)moderskapet på heltid. Ibland nämns ensamstående mödrar eller mödrar med många barn som målgruppen, andra gånger förblir målgruppen odefinierad.

Höjda löner för arbetare krävdes i flera sammanhang i de socialdemokratiska tidskrifterna i största allmänhet, men i vissa fall gällde kraven uttryckligen männens löner, med tanke på att deras hustrur ska kunna stanna hemma med barnen (t.ex. *Työläisnainen* 6/1908, *Toveritar* 1/1926, 7-8/1934, *Tulevaisuus* 4-5/1947). Mannen uppfattades då som familjeförsörjaren, som genom sitt arbete skulle försörja hela familjen. Lantdagsledamoten Anni Huotari (*Työläisnainen* 33-34/1909a) skriver: ”Että äidit saataisiin wapautetuksi ansiotyöstä, sitä warten on meidän taisteiltawa parempien palkkojen puolesta miehelle työstään, että hän woi perheensä elättää tarwitsematta äidin lähteä osaltaan elatusapua hankkimaan.”³¹ Enligt Huotari var detta alternativ att föredra framför allt med tanke på mödrar till stora barnaskaror. En annan skribent, som hoppas att ett förbud mot kvinnors nattarbete ska leda till att männens löner höjs och att deras hustrur följaktligen inte behöver arbeta så mycket, menar uttryckligen att det viktiga är den ekonomiska utkomsten, inte vem den går till: ”Samantekevää, mitä tietä työläisperheen toimeentulo saadaan, toivottavampaakin olisi äidin kotonaolo kuin teollisuustyössä käyminen [...]”³² (V-ri, *Toveritar* 10/1927) Konceptet med moderskapslön, däremot, byggde på den mer eller mindre uttalade uppfattningen att de uppgifter som mödrar utför i hemmet var att betrakta som ett arbete, jämförbart med lönearbete utanför hemmet. På motsvarande sätt som husmodersrörelsen strävade efter att definiera husmodersrollen som ett yrke, gjorde också en internationellt utbredd rörelse moderskapet till föremål för sina professionaliseringssträvanden (Ehrenreich & English 1988, 195; Hirdman 1992, 49-52, 76-78). Det var den svenska, internationellt inflytelserika författaren och kvinnosaksideologen Ellen Key som myntade begreppet ”modersyrket” och krävde att samhället skulle betala mödralön (Hirdman 1992, 52). I *Työläisnainen* förespråkar signaturen H.A. en sådan omdefiniering av moderskapet:

³¹ För att mödrarna ska befrias från förvärvsarbete, för det måste vi kämpa för att mannen ska få en bättre lön för sitt arbete, så att han kan försörja sin familj utan att modern behöver bidra till uppehållet.

³² Det kvittar på vilket sätt arbetarfamiljen får sin utkomst, det är mer önskvärt att modern är hemma än att hon arbetar i fabrik [...].

Miksi ei yhteiskunta hänen [naisen] asemaansa korjaa? Miksi se ei *maksa* hänen työstänsä? Eikö ole muka se naisen työ, että synnyttää, kasvattaa, pesee, pukee, ruokkii, opettaa lapsia, *työtä*, yhteiskunnan palvelemista, yhtä tärkeitä kuin ojan kaivu tai koneiden hoito?³³ (H.A., *Työläisnainen* 6/1907, kursivering i original)

En central aspekt av idén om mödralön är att lönen, till skillnad från löneförhöjningar till manliga familjeförsörjare, betalas direkt till modern utan mannen som mellanhand. Om hustrun får pengar som går via mannen i stället för i form av en egen lön menar H. A. att mannen inte inser att hustrun också utför ett arbete: [K]oskapa mies on se, joka palkan nostaa, niin on häneen juurtunut se ajatus, että hän on *ansainnut* sen ja vaimo minkä siitä saa, saa sen *armosta*. [...] Miksi hänen pitää olla kiitollinen *miehelleen* siitä, joka on hänelle oikeudella tuleva!³⁴ (H. A., *Työläisnainen* 6/1907, kursivering i original)

Mödralönen, däremot, ger enligt H. A. kvinnan en självständig position och gör henne till mannens jämlike: ”Kunhan vaan vaimo pääsee alemmuuden tilastaan ja saa tuntea itsensä tasaarvoiseksi perheen jäseneksi miehensä kanssa, ettei hänen tarvitse olla kenenkään armoilla, vaan itsemäärävänä jäsenenä [...]”³⁵ (H.A., *Työläisnainen* 28/1907) Vägen till jämlikhet med mannen går för kvinnan med andra ord inte genom arbete, utan genom avlönat heltidsmoderskap. Här får det ekonomiska kravet ytterligare en dimension, nämligen kravet på erkännande av husmoderns jämlikhet med den förvärvsarbetande mannen.

I några fall gällde tanken om ekonomiska bidrag till mödrar som stannar hemma enbart ensamstående mödrar (*Työläisnainen* 6/1909, 38/1913, *Toveritar* 16/1929, 4-5/1930). Omsorgen om ensamstående mödrar och deras barn tog sitt bränsle från delvis andra omständigheter än den allmänna diskussionen om samhällets ansvar för mödrar och barn. För de ogifta mödrarna var det ännu svårare än för andra mödrar att förena arbete med

³³ Varför förbättrar inte samhället hennes [kvinnans] ställning? Varför betalar det inte för hennes arbete? Är kantänka inte kvinnans arbete med att föda, uppfostra, tvätta, klä, mata, undervisa barnen, ett arbete, en tjänst till samhället, lika viktigt som att gräva diken eller sköta maskiner?

³⁴ Eftersom mannen är den som lyfter lönen har tanken slagit rot hos honom att han har förtjänat den och hustrun får det hon får av den av förbarmande. [...] Varför ska hon vara tacksam mot sin man för det som hon har rätt till!

³⁵ Om bara kvinnan kommer ur sin underlägsna position och får känna sig som en jämlik familjemedlem vid sidan av sin man, så att hon inte behöver leva på nåder, utan vara en självbestämmande medlem [...].

moderskapet, och spädbarnsdödligheten var betydligt högre bland deras barn än bland barn födda inom äktenskapet (Markkola 1994, 61). Kärnfrågan handlade emellertid inte enbart om att det var svårt att kombinera moderskap med arbete, utan kunde rentav handla om rätten att som mor överhuvudtaget behålla sina barn. Omsorgen om ogifta kvinnor och deras barn var en särskilt viktig fråga för de finländska arbetarkvinnorna. Medan socialdemokraterna såg detta som ett led i kampen för jämlikhet motsatte sig många borgerliga kvinnor kraven med motiveringen att om samhället hjälpte de ogifta kvinnorna skulle det uppmuntra till osedlighet. (Sulkunen 1989, 45-46.) Ett förslag på hur samhället skulle hjälpa ogifta mödrar och deras barn är att kommunerna skulle grunda hem där ogifta mödrar kunde ta hand om sina barn under det första levnadsåret (*Työläisnainen* 38/1913). Samtidigt fanns också en tanke om att utvidga möjligheten att stanna hemma utöver veckorna kring förlossningen, ”under de första levnadsåren eller månaderna”³⁶ (*Työläisnainen* 6/1909). Kring 1930 återkom frågan om ensamstående mödrar då *Toveritar* presenterade en riksdagsmotion som kvinnorna i den socialdemokratiska riksdagsgruppen hade lämnat in om barnbidrag i pensionsform för ensamstående mödrar (*Toveritar* 16/1929, 4-5/1930b). Målet var uppenbarligen att göra det möjligt för dessa mödrar att stanna hemma med sina barn, eftersom det var tänkt att pensionen skulle ersätta fattighjälpen, som var så låg att mottagaren ändå var tvungen att arbeta. Enligt samma förslag skulle bidraget betalas ut till barnet fyller 14 år, alternativt 18 år. Arbete som förbättrar moderns och barnens ekonomiska ställning uppgavs ändå inte hindra att stödet betalas ut. En helt avvisande hållning till mödrars förvärvsarbete tycks med andra ord inte ha legat bakom förslaget.

Tanken om avlönat heltidsmoderskap togs upp även under efterkrigstiden. Martta Salmela-Järvinen, som var socialdemokratisk riksdagsledamot, sekreterare för det socialdemokratiska kvinnoförbundet och chefredaktör för *Tulevaisuus* (se Riksdagen), argumenterar (*Tulevaisuus* juni 1948a) för att staten ska betala mödrar som stannar hemma med sina barn en mödralön, något som också de socialdemokratiska kvinnliga riksdagsledamöterna förespråkade. Ersättningen ska ses som en ”utbetalning av lön för det arbete

³⁶ (Kun vielä äideillä olisi tilaisuus hoitaa lastaan) ensi ikävuosina tahi kuukausina [...].

som modern utför genom att ta hand om och uppfostra sina barn”³⁷. Med samma logik som H. A. fyrtio år tidigare motiverar Salmela-Järvinen sitt krav genom att hävda att moderns arbete med att ta hand om sina barn är minst lika mycket värt som annat arbete:

[V]altio, joka tietysti lähinnä on ajateltavissa äidinpalkankin maksajana, suorittaa palkkaa virkamiehilleen ja työntekijöilleen, mutta sen lisäksi antaa kaikennäköisiä palkkioita esim. maatalouden ja elinkeinoelämän alalla työskenteleville yrittäjille. [...] Eikö äidin työ yhteiskunnallisessa mielessä ole, ei ainoastaan rinnastettavissa näihin, vaan vieläpä arvokkaampaakin?³⁸ (Martta Salmela-Järvinen, *Tulevaisuus* juni 1948a)

I flera av ovannämnda texter om moderskapslön kommer idealiseringen av moderskapet tydligt till uttryck. Förespråkarna för heltidsmoderskap argumenterade för sin ståndpunkt med hänvisning till moderskapet som kvinnans kall och ”heligaste uppgift”³⁹ (H. A., *Työläisnainen* 28/1907), och moderskapets företrädare framom barnavård utanför hemmet: ”Yleensä tunnustetaan, että oman äidin hoito, vaikka se olisi puutteellisempaakin kuin esim. laitoksessa käytännössä olevat hoitomenetelmät, on lapselle paljon edullisempaa ja tuottaa parhaimpia tuloksia.”⁴⁰ (Martta Salmela-Järvinen, *Tulevaisuus* juni 1948a) Miina Sillanpää (*Toveritar* 4-5/1930b) riktar för sin del uppmärksamheten mot behovet av ett offentligt erkännande av moderskapet: ”Lapsien kasvatuksen kannalta on tärkeitä, että yhteiskunta antaa äitiydelle täyden tunnustuksen ja järjestää äideille, jotka ovat jääneet yksin lapsistaan huolehtimaan, eläkkeen luontoisen lapsiavustuksen.”⁴¹

De aktörer som förordade att mödrar skulle ha möjlighet att själva ta hand om sina barn i hemmet förenades av att de såg moderskapet som ett ideal och ansåg att samhället borde ge kvinnor erkännande i deras roll som mödrar. Detta erkännande var de värda oberoende av

³⁷ (Kysymys siitä liittyy eräiltä osiltaan edellä mainittuun aloitteeseen synnytysajan palkasta, mutta tähtää vieläkin pitemmälle,) palkan maksamiseen myöskin siitä työstä, jota äiti suorittaa lastensa hoitamisessa ja kasvattamisessa.

³⁸ Staten, som förstås närmast är att tänka på som utbetalare av mödralönen, betalar lön åt sina tjänstemän och anställda, men dessutom ger den företagare som arbetar t.ex. inom jordbruket och näringslivet all slags ersättningar. [...] Är inte moderns arbete i samhälleligt avseende, inte enbart jämförbart med dessa, utan till och med ännu värdefullare?

³⁹ [H]eidän pyhin tehtävänsä.

⁴⁰ Vanligen erkänner man att den egna moderns omsorg, även om den vore bristfälligare än t.ex. de vårdmetoder som används på institutioner, är mycket fördelaktigare för barnet och leder till de bästa resultaten.

⁴¹ Med tanke på barnens uppfostran är det viktigt att samhället ger moderskapet full erkänsla och organiserar ett pensionsliknande barnbidrag för de mödrar som ensamma tar hand om sina barn.

om de var gifta eller ogifta. Aktivisterna skildes emellertid åt av sina uppfattningar om vilken typ av ekonomisk omfördelning mödrarna skulle få del av. För dem som krävde högre löner för männen var kvinnans *individuella* ekonomiska frigörelse inte viktig på samma sätt som för de aktivister som förespråkade mödralön. Mödralönens förkämpar såg däremot lönen som ett medel för att uppnå jämlikhet med männen i en annan, men jämlik medborgerlig roll. Mödralönen riktade också uppmärksamheten mot staten som garant för mödrars ekonomiska jämlikhet.

6.2 Organiserad barnomsorg

Anspråk på barndagvård förekom som tätast i den tidiga *Työläisnainen*, medan de fördes fram jämförelsevis mer sällan i *Toveritar*. I jämförelse med anspråken på ekonomiska lösningar för hemmafruar var barndagvården den dominerande linjen i *Työläisnainen*, medan de båda alternativen blev mer jämstarka under *Toveritar*- och *Tulevaisuus*-perioden. Kraven på att staten och kommunerna bör ta ansvar för barndagvården var nära förbundna med mödrars förvärvsarbete. I de fall då skribenterna nämnde en målgrupp förutsatte de att den utgjordes av arbetande mödrar. Ibland omnämndes mödrarna mer specifikt som fattiga mödrar eller ensamstående mödrar. Jag visar emellertid i detta avsnitt att budskapen var motstridiga: det pågick en definitionskamp där motiven var såväl mödrars möjlighet att arbeta som barnskydd och pedagogiska målsättningar. Denna definitionskamp speglade dragkampen mellan olika målsättningar som präglade hela barnomsorgsverksamheten under den första hälften av 1900-talet (t.ex. Rauhala 1996, 105-106; Välimäki & Rauhala 2000).

I de socialdemokratiska tidskrifterna riktade kvinnoaktivisterna sina anspråk på barnkrubbor, barnträdgårdar och andra typer av samhällelig barnomsorg dels till staten och kommunerna, och dels till arbetarna själva, som uppmanades utveckla egna kooperativa lösningar. Idén om kooperativa hushåll förekom främst i *Työläisnainen*, men nämns också i *Toveritar*. Enligt Saarikangas (2002) väckte tanken om rationalisering av hushållet genom kooperativa hushåll för arbetarklassen endast litet intresse – *Työläisnainen* hörde till de få forum där tanken ventilerades. Idén om kooperativa boendeformer, där kvinnorna gemensamt tog ansvar för matlagning och barnpassning, hade sitt ursprung i ambitionen att

hitta möjligheter för kvinnor att förena moderskap med arbete utanför hemmet. (Saarikangas 2002, 202-228.) I *Työläisnainen* nämndes barnskötsel som en del av ett paket där flera hushållstjänster skulle ordnas kollektivt. Kooperativ barnomsorg presenterades som en lösning i sådana fall då andra typer av barndagvård inte fanns att tillgå (*Työläisnainen* julnumret 1910), och som ett behövligt komplement och en föregångare till liknande tjänster inom stat och kommun (*Toveritar* 7/1924).

I den övervägande majoriteten av artiklarna om barnomsorg, i *Työläisnainen* men framför allt i *Toveritar* och *Tulevaisuus*, ställde skribenterna emellertid krav på att samhället skulle ta ansvar för att organisera barndagvården. Majoriteten av barnträdgårdarna upprätthölls främst på privat initiativ, i form av välgörenhet (se avsnitt 5.5). Anspråken i *Työläisnainen* handlade främst om att grunda nya barnträdgårdar, medan skribenterna i *Toveritar* lyfte upp behovet både av att grunda nya institutioner och att överta och övervaka privata barndagvårdsinstitutioner. I *Tulevaisuus* förde skribenterna fram behovet av förbättringar: nätet av barnträdgårdar var inte tillräckligt tätt (21-22/1945), och fler heldagsavdelningar behövdes (juni 1948c). Att just samhället var det relevanta sammanhanget att rikta anspråk på barnomsorg till motiverades vanligen inte. Premissen var förmodligen att den parti-anknutna *Työläisnainens* läsare omfattade den socialdemokratiska ståndpunkten att staten borde ta ett större ansvar för sina medborgare.

I den tidiga *Työläisnainen* handlade kvinnoaktivisternas anspråk på barnomsorg främst om att undvika de risker i form av olyckor, dålig hälsa och kriminalitet som barnen var utsatta för i moderns frånvaro. Olga Kivekäs, Hilja Pärssinen och Miina Sillanpää (*Työläisnainen* 28/1911) framhäver att när barndagvård inte finns att tillgå, kränker man kvinnans rättigheter som medborgare och mor, och dessutom negligerar man barnens intressen: "[H]äntä [äitiä] estetään nauttimasta elämänonnea äitinä ja yhteiskunnan jäsenenä. Kapitalismin julmuus ei rajoitu vain äitien riistämiseen ja laiminlyöntiin, vaan yhtä tunnottomasti kohdistuu se köyhälistöluokan lapsiin."⁴² På 1930-talet hade uppfostringsaspekten däremot blivit viktigare än barnskyddstanken. Nils Robert af Ursin, som var lektor och ordförande

⁴² Hon [modern] hindras från att njuta av livslyckan som mor och medlem av samhället. Kapitalismens grymhet begränsar sig inte bara till utsugning och försummelse av mödrarna, utan lika okänsligt riktar den sig mot den proletära klassens barn.

för Finlands Arbetarparti under det första halvåret efter partiets grundande och även efter avslutad politisk karriär åtnjöt stort förtroende inom det socialdemokratiska partiet (Rahikainen 2000), förespråkar barnträdgårdar ur uppfostringssynpunkt med hänvisning till föräldrarnas förvärvsarbete. af Ursin, som inte hade arbetarklassbakgrund, tycks inte ha haft stort förtroende för arbetarhemmens förmåga att förmedla en god uppfostran.

On itsestään selvää, ettei varsinaisesta kasvatuksesta prolettaarisissa perheissä voi olla juuri kysymystäkään, kun ottaa huomioon ahtaat ja kurjat asunto-olot, jolloin samassa huoneessa asuu perheen ohessa vuokralaisia eri sukupuolta, puhumattakaan vanhempien riitaisuuksista ja perheenjäsenten juopottelusta. Lastentarhat ovat hyödyllisiä laitoksia köyhälistön lapsille, sillä niissä he saavat ainakin suhteellisesti kunnollista kasvatusta ensimmäisinä ikävuosinaan, jolloin suuressa määrässä lapsen mieltä taivutetaan joko hyvään tai pahaan.⁴³ (N. R. af Ursin, *Toveritar* 45/1930a)

Förklaringen att barnträdgårdarna finns till för att ersätta det som barnen går miste om när föräldrarna arbetar räcker inte längre på 1930-talet, utan barnträdgårdarna tillskrivs även direkt positiva effekter. af Ursin påpekar att barnen genom barnträdgården lär sig samhälleligt nyttiga färdigheter, och i en annan artikel framhävs att ”barn som gått i barnträdgård är i många avseenden mer utvecklade när de kommer till folkskolan än de som fostrats hemma”⁴⁴ (Kasvatuskerhomme, 3/1935). Argumentet att barnträdgårdar också blivit populära i borgerliga kretsar understryker barnträdgårdarnas fostrande aspekt (*Työläisnainen* 16/1909b, *Toveritar* 3/1935).

Under den korta period i början av 1920-talet då *Työläisnainen* stod under de vänster-radikala kvinnornas kontroll blev mödrars eget intresse av arbete en central motivering till behovet av barnomsorg. Skribenterna tog modell av Sovjetunionen, och den ideologiska och emancipatoriska målsättningen blev att samhället i så stor utsträckning som möjligt skulle ta över ansvaret för barnomsorgen. Skribenterna framhävde det socialistiska

⁴³ Det är självklart att egentlig uppfostran inte kan komma på fråga i de proletära familjerna, när man tar i beaktande de trånga och eländiga bostadsförhållandena, då det utöver familjen bor hyresgäster av olika kön i samma rum, för att inte tala om stridigheter mellan föräldrarna och familjemedlemmarnas supande. Barnträdgårdarna är nyttiga inrättningar för proletariatets barn, eftersom de där får åtminstone en relativt bra uppfostran under sina första levnadsår, då barnets sinne i stor utsträckning böjs mot antingen det goda eller det onda.

⁴⁴ Lastentarhan käyneet lapset ovat kansakouluun tultuaan monessa suhteessa kotien kasvatteja kehittyneempiä.

samhällets intresse av att förmedla socialistiska värderingar till barnen samt av det nyttiga arbete som mödrarna kunde utföra om de inte var bundna av att ta hand om barnen. I *Työläisnainen* 9/1920 ingår en text av den ryska kvinnliga arbetarrörelsens ledare Alexandra Kollontay, som också fick stort inflytande internationellt. Kollontay framställde kvinnors arbete som ett värdefullare bidrag till samhället än moderskapet. Genom att staten grundar barnkrubbor i anslutning till hem för mödrar ”ges kvinnorna en möjlighet att utföra nyttigt samhälleligt arbete i stället för modersplikterna”⁴⁵. Men även i den socialdemokratiska *Toveritar* presenterades samhällelig barnomsorg ibland som en åtgärd vars direkta syfte var att befria de arbetande kvinnorna i arbetarklassen. Syftet var att ge dem mer egen tid för egen utveckling, inte att göra det möjligt för dem att yrkesarbeta.

[Y]hteiskunnan on mahdollisimman laajassa mittakaavassa tultava kotien avuksi lasten kasvattamisessa ja hoivaamisessa. Vain yhteiskunnallisen huolto-toiminnan avulla vapautuu työläisäiti liian raskaasta työtaakastaan ja saa mahdollisuuksia omakohtaiseen sivistys- ja kasvatustyöhön.⁴⁶ (Kasvatuskerhomme, *Toveritar* 3/1935)

Barndagvård i syfte att bemöta arbetande mödrars behov diskuterades även i *Tulevaisuus* (23-24/1947, juni 1948c). Artiklarna visar på den konflikt mellan kvinnors intressen av att kunna arbeta, barnskyddsintressen och pedagogiska målsättningar som utspelade sig i frågan om barndagvård. Eila Vuokko (*Tulevaisuus* 23-24/1947) diskuterar bristen på barndagvårdsplatser ur de arbetande mödrarnas perspektiv och förhåller sig kritisk till att både Helsingfors stad och barntädgårdslärarna själva intar ståndpunkten att barntädgårdarna endast borde ha öppet några timmar per dag eftersom tanken är att de ska fungera som ett stöd och ett komplement till den uppfostran som ges i hemmet. Som en reaktion på barntädgårdslärarnas påtryckningar på regeringen hävdar Vuokko att det behövs en lag enligt vilken kommunerna är skyldiga att grunda tillräckligt många barntädgårdar och barnkrubbor. Den socialdemokratiska riksdagsvalskandidaten Aino Räisänen (*Tulevaisuus* juni 1948c) menar liksom Vuokko att barntädgårdarna får sin legitimitet genom att de hjälper arbetande mödrar, men ser dem samtidigt också som en form av barnskydd. Med

⁴⁵ [N]aisille annetaan mahdollisuus suorittaa hyödyllistä yhteiskunnallista työtä äidin velvollisuuksien suorittamisen asemasta.

⁴⁶ Samhället bör i så stor skala som möjligt komma till hemmens hjälp i barnuppfostran och barnavård. Bara med hjälp av samhällelig omsorgsverksamhet befrias arbetarmodern från sin alltför tunga arbetsbörda och får möjligheter till personligt bildnings- och fostringsarbete.

motiveringen att kriget har ökat antalet kvinnliga ensamförsörjare, samtidigt som också mödrar från mindre bemedlade familjer måste arbeta utanför hemmet av ekonomiska skäl, kräver hon att fler daghem grundas. Barnskyddstanken kommer fram i ordvalet:

Kun on esiintynyt ajatuksia siitä, että päiväkotitoiminta supistettaisiin vain muutamaan tuntiin päivässä, olisi se askel taaksepäin menoa, koska silloin niiden perheenäitien asema, joiden olosuhteiden pakosta on käytävä ansio-työssä kodin ulkopuolella, muodostuisi kestäättömäksi. Sellaiseen taka-askeleeseen ei meillä tällä kertaa ole varaa, jos aiotaan todellakin *lasten-suojelutyötämme* jatkaa ja kehittää.⁴⁷ (Aino Räisänen, *Tulevaisuus* juni 1948c, kursivering JL)

Trots att barndagvård i många fall framhävdes som ett sätt att tillmötesgå de arbetande mödrarnas behov, utgjorde barndagvården samtidigt en skärningspunkt där många olika intressen möttes. Här speglade socialdemokraternas argumentation den samhälleliga ambivalensen i relation till barnomsorgen. Barndagvården var med andra ord till skillnad från mödralönen och kraven på högre löner inte en reform vars renodlade syfte var att hjälpa arbetande mödrar.

6.3 Det oregerade arbetet

Medan kvinnoaktivister i de högre samhällsskikten kämpade för sin rätt till arbete, var arbetarkvinnornas problem ett annat. För dem var arbetet en självklarhet och en ekonomisk nödvändighet, medan rätten till skydd från arbetets skadliga konsekvenser och rätten till moderskap var allt annat än självklarheter. Framför allt i *Työläisnainen* framstod arbetet som ett hot mot moderskapet. Jag granskar i detta avsnitt premissen om arbetet som ett hot, och går därefter in hur den debatten i den tidiga *Työläisnainen* påverkades av denna premiss.

För arbetarkvinnor innebar kvinnlig emancipation arbetarskydd snarare än jämlikhet genom arbete (Sulkunen 1989, 50-51). Ett grundläggande problem under det tidiga 1900-

⁴⁷ När det har framkommit tankar om att daghemsverksamheten borde inskränkas till bara någon timme per dag, vore det att ta ett steg bakåt, för då skulle situationen bli outhärdlig för de mödrar som av omständigheternas tvång måste förvärvsarbete utanför hemmet. Ett sådant steg tillbaka har vi den här gången inte råd med, om vi verkligen tänker fortsätta och utveckla vårt barnskyddsarbete.

talet var att arbetet i stor utsträckning var oreglerat, vilket också långt bestämde familjelivets förutsättningar. Arbetstiden var för arbetarklassen lång, och i många fall inte ens fastställd till ett visst antal timmar (Hirdman 1992, 37). Arbete gavs i *Toveritar* och *Tulevaisuus* mer sällan innebörden av ett problem som gav upphov till behov av skydd jämfört med i *Työläisnainen*. Artiklarna som behandlar samhällseliga reformer riktade till arbetande mödrar är också betydligt fler i den tidiga *Työläisnainen* än i de senare socialdemokratiska tidskrifterna (se bilaga). Detta kan åtminstone delvis ha att göra med att arbetet för arbetarklassens del gradvis blev mer reglerat. En betydande förändring i arbetarkvinnornas livsvillkor skedde år 1917, då en lag som begränsade arbetsdagen till åtta timmar antogs (Lähtenmäki 1995, 37). Diskussionen om hur det problematiska deltagandet i arbetslivet skulle lösas ledde till två möjliga slutsatser. Å ena sidan förlades lösningen till ett framtida socialistiskt samhälle, och uppgiften blev därför att i första hand arbeta för att sprida socialismen. Å andra sidan uppfattades arbetarskyddslagstiftning som den rätta metoden, vilket ledde till att politiska anspråk riktades till den befintliga staten.

Hänvisningarna till visionen om det framtida socialistiska samhället är avslöjande i och med att de visar att det inte nödvändigtvis var kvinnors arbete i sig som uppfattades som problemets kärna, utan att det var avsaknaden av reglering och stödformer för familjer där modern arbetade som ledde till att arbete värderades negativt. En fungerande lösning var inte möjlig så länge samhället fungerade enligt kapitalistiska spelregler. Denna ståndpunkt delade de socialdemokratiska kvinnorna med den tyska socialistiska kvinnorörelsens förgrundsgestalt Clara Zetkin (Hirdman 1992, 41-42). I både den tidiga och den sena (vänsterradikala) *Työläisnainen* var måttstocken för huruvida mödrars förvärvsarbete respektive barnomsorg var av godo eller inte deras roll i relation till visionen om det kommande socialistiska samhället. Arbete, och i vissa fall barnomsorg, gavs en positiv innebörd inom ramen för ett socialistiskt samhälle, men konsekvenserna av arbetet sågs som negativa under rådande omständigheter: ”Niin ilolla kuin naineen naisen ansiotyötä olisi tervehdittäväkin toisten yhteiskuntaolojen vallitessa, niin yhtä turmiota tuottavaksi se on nyt koitunut työläisluokalle ja erittäinkin sen perheelle.”⁴⁸ (A.F. 6/1913) Den socialistiska utopins färgade också diskussionen om barnomsorgens existensberättigande

⁴⁸ Med lika stor glädje som den gifta kvinnans förvärvsarbete skulle hälsas under andra samhällseliga omständigheter, lika mycket fördärv för det nu med sig för arbetarklassen och särskilt för arbetarfamiljen.

genom att barnträdgårdar omtalades som en ”tillfällig” lösning (N. R. af Ursin 4/1913a), och de borgerliga initiativen i form av bland annat barnkrubbor kritiserades för att bara ”plåstra om missförhållandena”⁴⁹ (E. Huttunen 3/1913a). Samtidigt försvarade en del skribenter också arbete i det befintliga samhället som en förberedelse för det socialistiska samhället och en nyckel till socialistisk medvetenhet (N. R. af Ursin 4/1913a, H. P. 7-8/1913).

En annan typ av respons på avsaknaden av reglering i arbetslivet var kraven på förbättrad skyddslagstiftning. Kraven på förbättrat arbetarskydd byggde på att arbetet ansågs utgöra ett hot mot familjeliv och hälsa, och var en viktig del av hela den socialdemokratiska rörelsens budskap (Kettunen 1994, 120-122). Arbetarskyddslagstiftningen hade börjat skärpas i slutet av 1800-talet, och i samma veva väcktes intresset för skydd av speciellt kvinnors arbete (Lähteenmäki 1995, 269-271.) De socialdemokratiska kvinnornas anspråk på mödrars och barns rättigheter kan ses som aspekter av dessa krav på arbetarskydd. Av de anspråk som togs upp under rubriken arbetarskydd var det framför allt krav på moderskapsledighet och ersättning för förlorade inkomster under tiden före och efter förlossningen, införande av åtta timmars arbetsdag och förbud mot kvinnors nattarbete som aktualiserade diskussioner om relationen mellan moderskap och arbete. Arbetarskydd fungerade som referensram framför allt i den tidiga *Työläisnainen*, där krav på förbättringar i barns och mödrars situation ofta presenterades samlade i programformat. I *Toveritar/Tulevaisuus* var idén om arbetarskydd inte alltid uttalad, men i stället ägnade tidningen kvinnors nattarbete, barndagvård och moderskapsförsäkring uppmärksamhet som separata frågor. Medan den socialistiska utopin riktade blickarna mot klasskampen, var anspråken på arbetarskydd ett sätt att försöka lösa konflikten mellan moderskap och arbete genom samhälleliga reformer i det nuvarande samhället. Här fanns en inneboende konflikt: skulle man satsa allt på klasskampen eller försöka förbättra de arbetande mödrarnas situation redan i det rådande samhället?

Det socialdemokratiska kvinnoförbundet avstod ändå inte från att göra anspråk på samhällsreformer. Mest akut blev frågan om arbetarskydd och rätt till moderskap för

⁴⁹ ([Ei] niillä keinoin kuitenkaan kykene poistamaan, vaan ainoastaan) laastaroimaan epäkohtaa [...].

arbetarkvinnorna i samband med graviditet, förlossning och spädbarnstid. Rättigheten till ledighet för blivande och nyblivna mödrar saknades helt i början av 1900-talet. Moderskapsförsäkringen i form av ersättning för förlorade inkomster kring förlossningen var därför redan i början av 1900-talet en hjärtesak för de socialdemokratiska kvinnorna (Sulkunen 1989, 48-49). Deras anspråk kan även förstås mot bakgrund av den höga spädbarnsdödligheten i början av 1900-talet (Wrede 2001, 89). Det tog sin tid innan moderskapsförsäkringen blev verklighet. Åren 1917 och 1919 infördes förbud mot att hålla kvinnor i arbete de första veckorna efter förlossningen, men förbuden åtföljdes inte av några ekonomiska bidrag. År 1937 fattade riksdagen beslut om en lag om moderskapsunderstöd, och från och med år 1945 kunde alla finländska kvinnor beviljas ett behovsprövat moderskapsunderstöd. (Lähtenmäki 1995, 277-279.)

Kraven på moderskapsförsäkring i de socialdemokratiska tidskrifterna inskränkte sig vanligen till de närmaste månaderna före och efter förlossningen och handlade närmast om fysiska behov, nämligen moderns behov av vila och barnets behov av näring samt risken för spädbarnsdöd (t.ex. *Työläisnainen* 23/1909). Det som med tanke på min frågeställning ändå är intressant är att diskussionen om moderskapsförsäkring också presenterades som en fråga om hur ”den konflikt som uppstår mellan kvinnans förvärvsarbete och hennes uppgift som mor”⁵⁰ (H.P., *Työläisnainen* 9/1908) bör lösas. Moderskapsförsäkringen ramades även in ideologiskt som en fråga om erkännande av kvinnans rätt att vara mor (*Työläisnainen* 1/1912). Diskussionen om moderskapsförsäkring som en skyddsåtgärd för att möta fysiska behov under en relativt kort period av barnets liv fungerade även som startpunkt för förslag på reformer för att möta både husmödrars och yrkesarbetande mödrars behov. Moderskapsförsäkringen utmynnade ibland i en diskussion om barnomsorg i ett senare skede av barnets liv. Hilja Pärssinen (*Työläisnainen* 33-34/1909b) betecknar barnkrubbor som en av flera åtgärder som ska ”komplettera” moderskapsförsäkringen. Samtidigt framlades också förslag på att införa en förlängd ledighet efter förlossningen, så som i det finländska förslag som presenterades på en internationell arbetarkvinnokongress (*Työläisnainen* 35/1910) där förslaget var att förlänga moderskapsförsäkringen till hela graviditeten och barnets första levnadsår. Tanken om en längre tid av

⁵⁰ (Meidän aikamme naiskysymyksen tehtävänä on selvittää) ristiriita, mikä syntyy naisen ansiotyön ja naisen äitiystehtävän välillä.

frånvaro från arbetet återkommer i *Tulevaisuus* (juni 1948a), där Martta Salmela-Järvinen antyder att moderskapslönen har en nära anknytning till moderskapsledigheten.

I den debatt om hur man skulle förhålla sig till gifta kvinnors förvärvsarbete som pågick i *Työläisnainen* år 1913 kom den konfliktfyllda synen på arbetet tydligt till uttryck. De skribenter som uppfattade förvärvsarbetet som något negativt (2/1913b, 3/1913a, 4/1913b, 4/1913c, 6/1913) förband sina negativa associationer med det kapitalistiska samhället. Huruvida mödrar skulle förvärvsarbeta i det kommande socialistiska samhället tycktes de flesta skribenterna inte ha en klar uppfattning om. Andra skribenter (2/1913a, 4/1913b) såg arbete som något i grunden positivt, även om situationen för arbetande mödrar i nuläget var svår. Debatten både avslöjade den oenighet som fanns mellan de partianslutna kvinnorna och tvingade fram ett ställningstagande av tidningsredaktionen, representerad av Hilja Pärssinen. Att rätten till arbete i redaktionsmedlemmen Hilja Pärssinens ögon hade ett egenvärde kommer fram i hennes svar på en av insändarna. Insändarskribenten (Anna-liisa 6/1913) tog med orden ”hustrun [är till] för hemmet och barnen”⁵¹ direkt ställning mot kvinnors förvärvsarbete. Trots att socialisterna ansåg att klasskampen var den primära frågan, och ofta till och med helt förnekade förekomsten av en särskild ”kvinnofråga” (Hirdman 1992, 39, 53; Lähtenmäki 2000, 26), gjorde Hilja Pärssinen (H. P. 7-8/1913) i sitt svar arbetet till en kvinnofråga, med hänvisning till att kvinnor som inte kan arbeta blir föremål för männens förtryck. Förvärvsarbete har enligt Pärssinen den fördelen för kvinnan att det gör henne ekonomiskt oberoende av mannen, medan ett förbud skulle försätta kvinnan i en beroendeposition: ”Sellainen kielto tekisi naisen taloudellisesti yksinomaan miehestä riippuvaiseksi, painaisi sukupuoliorjuuteen, joka siellä, missä nainen elättää itsensä, on voitettu kanta.”⁵² Pärssinen förordar i stället sociala reformer riktade till arbetande kvinnor: skyddslagar för arbetarkvinnor, förbättrade arbetsvillkor samt samhällelig omsorg om kvinnor och barn i form av bland annat barnkrubbor och barnträdgårdar. Pärssinen representerade med sitt positiva förhållningssätt till arbetet inte nödvändigtvis majoriteten inom partiet. När hon år 1917 krävde att kvinnor ska ha möjlighet att välja att arbeta utanför hemmet fick hon inget stöd av den konservativa

⁵¹ Siis vaimo kodille ja lapsille.

⁵² Ett sådant förbud skulle göra kvinnan ekonomiskt beroende enbart av mannen, leda till slaveri på grundval av kön, vilket är övervunnet där kvinnan försörjer sig själv.

majoriteten, som år 1919 slog fast att kvinnans plats var i hemmet (Lähteenmäki 2000, 105).

Premissen att det kapitalistiska arbetssättet hade skadliga konsekvenser för mödrarna innebar att de socialdemokratiska kvinnorna framför allt gjorde anspråk på erkännande av moderskapet och på ekonomisk omfördelning för att ge kvinnorna en rättighet till moderskap som arbetet inte inkräktade på. Samtidigt som arbetet och avsaknaden av rätt till moderskap var en stötesten, var det för alla de socialdemokratiska kvinnoaktivisterna ändå inte självklart att den idealiska lösningen var att befria mödrarna från arbetet så att de kunde ägna sig åt hemmet och moderskapet. Orsakerna till detta var inte enbart ekonomiska. I den tidiga socialdemokratiska kvinnorörelsen tycks arbetet ha haft ett större värde som en väg till kvinnlig emancipation än vad som var fallet i ett senare skede. Lähteenmäki (2000, 41) menar att de kvinnliga ledarna inom arbetarrörelsen kring sekelskiftet 1900 utgick från att målet var att befria mödrarna från arbetet. Jag ser emellertid åren mellan 1906 och 1914 som en period då arbetarkvinnorörelsens anspråk i högsta grad ännu sökte sin form i en värld där både regleringen av arbetet och arbetarkvinnornas möjligheter att utöva moderskap var obefintliga. Det fanns alltför många olösta frågor för att den kvinnliga arbetarrörelsen skulle kunna staka ut en entydig väg i frågan om mödrars arbete.

6.4 Från arbete till husmoderskap

I början av 1920-talet gick socialister och socialdemokrater i kvinnoförbundet skilda vägar. Det gamla kvinnoförbundet hade varit splittrat på grund av meningsskiljaktigheter mellan socialdemokrater och vänsterradikaler, och den slutgiltiga separationen skedde i slutet av år 1920 (Lähteenmäki 2000, 110-111). Detta syntes också i de olika vägar som den socialistiska *Työläisnainen* och den nystartade socialdemokratiska *Toveritar* valde. När kvinnoaktivisterna inom den radikala vänstern tog över *Työläisnainen* förde de i socialistisk anda fram arbete som vägen till kvinnors frigörelse. Medan den socialistiska visionen i den tidiga *Työläisnainen* snarast var en utopi utan specificerat innehåll, fick den i den radikala vänsterns händer i *Työläisnainen* i början av 1920-talet klarare konturer.

Visionen gavs då innebörden att mödrar skulle yrkesarbeta och att staten skulle ta ansvar för barnuppfostran genom bland annat barnträdgårdar.

Den nystartade socialdemokratiska tidskriften *Toveritar* slog däremot in på en socialdemokratisk och ickesocialistisk linje där den socialistiska utopin inte längre hade någon plats. Det socialdemokratiska kvinnoförbundet valde så småningom att gå i en helt annan riktning, nämligen mot att omfatta husmodersidealet. Den husmodersrörelse, eller hushållsideologi som den också har kallats i tidigare forskning (t.ex. Sulkunen 1989, 103; Ollila 1993, 104-136), som vann understöd i Finland under 1920- och 1930-talen och som hade ett språkrör i tidningsvärlden bland annat genom *Kotiliesi* influerade även det socialdemokratiska kvinnoförbundets verksamhet. De finländska socialdemokraterna var inte ensamma om detta, utan även inom den svenska socialdemokratiska rörelsen fick husmodersidealet stort inflytande (Hirdman 1992, 36-112). Miina Sillanpää var den som lotsade in kvinnoförbundet, och så småningom även *Toveritar*, på denna linje. I slutet av 1920-talet syntes tecken på att det reformprogram som baserade sig på husmodersidealet genomsyrade hela kvinnoförbundet, och på 1930-talet godkändes det allmänt av både kvinnoförbundet och partiledningen. En viss opposition, dit framför allt Sylvi-Kyllikki Kilpi och Martta Salmela-Järvinen kan räknas, fanns ändå. (Sulkunen 1989, 102-104, 109-116.) Att det socialdemokratiska kvinnoförbundet närmade sig medelklassen i hushållsfrågan och anammade uppfattningen att kvinnans plats är i hemmet har getts olika tolkningar. Sulkunen (1989, 82-84) tolkar denna förändring i det politiska programmet som en påtvingad anpassning till de konservativt borgerliga värderingar som hade en stark position i 1920-talets samhälle. Lähteenmäki (1995, 216-218) menar tvärtom att det handlade om de ledande socialdemokratiska kvinnornas anpassning till de värderingar som de egna medlemmarna hyste.

Om rätten till moderskap och skydd från arbetet stod i centrum i den tidiga *Työläisnainen*, fortfor moderskapet att vara centralt i *Toveritar*, men utan en lika tydlig koppling till arbetarskydd och tanken om arbetet som ett hot som tidigare. Men trots att det socialdemokratiska kvinnoförbundet efter hand anammade (hus)modersideologin, gav synen på mödrars arbete upphov till slitningar mellan kvinnoaktivisterna. Detta illustreras av debattinlägg från år 1925 om mödrars deltagande i politiken. Trots en viss enighet om det

icke önskvärda i mödrars arbete gick slutsatserna i olika riktningar, och både barnomsorg och heltidsmoderskap blev föremål för politiska anspråk. Lähteenmäki (1995, 247, 250) ser debatten som ett exempel på de spänningar som fanns inom den kvinnliga arbetarrörelsen, där husmödrarna på landet och de förvärvsarbetande mödrarna i städerna hade motstridiga intressen. Debatten antyder att de socialdemokratiska kvinnorna gick i riktning mot att i första hand göra anspråk på möjligheter till heltidsmoderskap. Moderskapet fick i debatten en ställning som kvinnans främsta uppgift, medan politiskt engagemang godtogs åtminstone till den del det inte gick ut över familjen. Striden gällde politiken, medan enigheten var större om att mödrars förvärvsarbete utanför hemmet inte är önskvärt. Regina (6/1925) gör en åtskillnad mellan politiskt engagemang, i vilket fall "var och en ska ta på sig någon samhällelig uppgift så att inte allt arbete hamnar på en persons axlar"⁵³, och förvärvsarbete, som "verkligen inte är att rekommendera om man kan undvika det"⁵⁴. Anni Huotari, som mer direkt för in diskussionen på mödrars arbete och arbetets inverkan på vården av barnen, ser förvärvsarbete främst som ett tvång när hon hänvisar till kvinnors arbete som en konsekvens av tvingande omständigheter:

Jos kerran olosuhteet ovat sellaiset, että perheen toimeentulo vaatii naisen ansiotyötä ulkopuolella kodin, niin mielestämmä on silloin samantekevää, toimiiko äiti ruukinkantajana, tehtaassa vaiko toimistossa. Sillä joka tapauksessa koti on silloin jätettävä.⁵⁵ (Anni Huotari, *Toveritar* 5/1925)

Den lösning som Huotari föreslår är ändå inte att mödrar ska stanna hemma, utan att samhället bör ta sitt ansvar genom att grunda fler barnträdgårdar, barnkrubbor och barnhem, samt genom att införa högre löner och kortare arbetsdagar för föräldrarna. Miina Sillanpää (7-8/1925, 9/1925b), däremot, lyfter upp heltidsmoderskapet som det främsta alternativet. Vilka åtgärder hon föreställer sig säger hon inte rakt ut, men åtminstone någon form av samhällelig ekonomisk omfördelning behövs:

Jos tahdomme pelastaa naiset kodeille, silloin on meidän heille sanottava, että ainoastaan miesten ja naisten yhteistoiminta voi luoda siksi siedettävät

⁵³ Jokaisen on otettava joku yhteiskunnallinen tehtävä ettei yksien niskoille jää kaikki toimet.

⁵⁴ ([E]i ansiotyötä,) joka ei todellakaan ole suositeltava, jos sen voi välttää [...].

⁵⁵ Om omständigheterna en gång är sådana att familjens utkomst kräver att kvinnan arbetar utanför hemmet, kvittar det enligt vår åsikt om modern arbetar på ett bruk, i fabrik eller på kontor. Ty i varje fall måste hon lämna hemmet.

taloudelliset olot, että äidin on mahdollista kokonaan antautua kodin hoitajaksi ja lasten kasvattajaksi.⁵⁶ (M.S., *Toveritar* 7-8/1925)

Sillanpää (*Toveritar* 9/1925b) klarlägger sin agenda genom att slå fast att ”kärnan i hela arbetarrörelsens verksamhet innebär att undanröja de skäl som hindrar arbetarmödrar från att ägna sig åt skötseln av hemmet och uppfostran av barnen såvida de har fallenhet för det”⁵⁷. Genom att inflika passusen om ”fallenhet” gör hon likväl husmoderskapet till en fråga om individuella valmöjligheter. Sillanpää påpekar också att intresset för hem och barn inte beror på huruvida en mor är verksam utanför hemmet eller inte: ”Olen tavannut politiikkoäitejä, joille lapset ja koti oli kaikki kaikissa, kun taas olen tuntenut kotonaan olevia äitejä, joilla ei ole halua eikä harrastusta lapsiensa ja kotinsa hoitoon.”⁵⁸ Trots att rätten att vara mor på heltid är den uttalade målsättningen lämnar Sillanpää med andra ord utrymme för en viss grad av individuella avvägningar och färdigheter.

Trots att rätten till moderskap tycks vara den mest angelägna målsättningen för många skribenter, tycks kvinnoförbundet ännu efter 1920-talets separation mellan radikala socialister och mer moderata socialdemokrater ha hållit fast vid uppfattningar om arbetet som en väg till kvinnors emancipation. År 1925 publicerades en artikel i *Toveritar* där arbete framställdes som den rätta vägen till kvinnors, och även mödrars, frigörelse:

Hän [työtätekevä nainen] käsittää, että 1500 v. miehen oikeutta on tehnyt naisen alaspainetuksi, kuuliaiseksi ”vaimokullaksi” ja että heränneiden naispersoonallisuuksien tehtävänä on luoda tästä miehen oikeudesta ihmisoikeus, s.o. muodostaa yhteisyys, jossa mies ja nainen työskentelevät samanlaisina olemukseltaan, mutta sukupuolisesti erilaatuisina persoonallisuuksina tasavertaisuudessa keskenään ja toistensa rinnalla. Naiset, jotka kulkevat tätä tietä, eivät kiellä naisen ammattityötä. Päinvastoin: he vaativat sitä jokaiselle naiselle. [...] He tahtovat, että nainen muodostaa elämänsä omin voimin, ilman riippuvaisuutta miehestä, vapaudessa ja itse määräten. [...] Vasta todellisen

⁵⁶ Om vi vill rädda kvinnorna tillbaka till hemmet måste vi säga till dem att endast samarbete mellan män och kvinnor kan skapa sådana uthärdliga ekonomiska förhållanden att det är möjligt för modern att helt och hållet ägna sig åt att sköta hemmet och fostra barnen.

⁵⁷ [K]oko työväenliikkeen toiminnan ydinhän tarkoittaa niiden syiden poistamista, jotka estävät työläisäitien antautumasta kotiensa hoitoon ja lastensa kasvatukseen sikäli kun heillä on siihen taipumuksia.

⁵⁸ Kan man i allmänhet lägga märke till att de s.k. politikermödrarna sköter sina hem sämre än de mödrar som annars är tvungna att arbeta utanför hemmet. Jag skulle inte tro det, ty hemmets skötsel beror framför allt på karaktärssegenskaper. Jag har träffat politikermödrar för vilka barnen och hemmet är allt, medan jag däremot har känt mödrar som är hemma, och som inte har vilja eller intresse att sköta barnen och hemmet.

tasa-arvoisuuden perusteella voi äitiys merkitä naiselle sisäistä onnea.⁵⁹ (Henny Schumacher, *Toveritar* 17/1925)

Artikeln ur vilket citatet är taget är skriven av den tyska socialdemokratiska barnträdgårdsaktivisten Henny Schumacher (se Berger) och översatt till finska av signaturen A. S-berg. Signaturen syftar möjligen på Aune Ståhlberg, som inte var socialdemokrat men barnträdgårdslärarinna och dotter till den sittande presidenten K. J. Ståhlberg (se Ebeneser-stiftelsen). Det anmärkningsvärda är att *Toveritar* publicerade en artikel som intog en så radikal ståndpunkt i frågan om mödrars arbete samma år som mödrars arbete framställdes i negativ dager i debatten om mödrars deltagande i politiken. Att Miina Sillanpää (7-8/1925, 9/1925b) visade förståelse för att det fanns mödrar som inte passade bäst i husmodersrollen tyder på att den husmodersideologi som hon förespråkade gav utrymme för andra vägval, åtminstone under 1920-talet då husmodersideologin ännu inte helt fått fotfäste inom förbundet.

6.5 Valfrihet som retoriskt spektrum

De idéer om rätten till arbete och individuella valmöjligheter som kunde anas redan hos Hilja Pärssinen i *Työläisnainen* och även i 1920-talets *Toveritar* blev efter hand mer uttalade. Kvinnoaktivisterna lade emellertid tonvikten på olika aspekter: medan arbetet för vissa var nödvändigt, men ett nödvändigt ont med endast ekonomiska dimensioner, fanns det också röster som drog paralleller mellan jämlikhet i fråga om arbete och kvinnors medborgarskap.

I några nummer från 1934 försvarade *Toveritar* kvinnors rätt till arbete i tongångar som påminner om diskussionen i den borgerliga tidningen *Naisten Ääni*. I det här fallet bör artiklarna uppfattas som en defensiv respons på en bredare samhällelig kontrovers där kvinnornas rätt till arbete låg i vågskålen, snarare än som frågor som de social-

⁵⁹ Hon [den arbetande kvinnan] förstår av 1500 år av manlig rätt har gjort kvinnan till en nedtyngd, lydig "älskling" och att det är de uppvaknade kvinnopersonligheternas uppgift att göra dessa manliga rättigheter till mänskliga rättigheter, d.v.s. att skapa en gemenskap där mannen och kvinnan arbetar som likadana till sitt väsen, men som olikartade personligheter med hänsyn till kön, i inbördes jämlikhet och vid varandras sida. De kvinnor som går denna väg förbjuder inte kvinnans yrkesarbete. Tvärtom: de kräver det för varje kvinna. [...] De vill att kvinnan ska forma sitt liv av egen kraft, utan att vara beroende av mannen, i frihet och efter eget beslut. [...] Först på grundval av verklig jämlikhet kan moderskapet betyda inre lycka för modern.

demokratiska kvinnorna självmant var intresserade av att lyfta upp (jfr Hirdman 1992, 73). Den polemiserande tonen i nedanstående citat antyder att tidningen inte är beredd att skriva under påståendet att moderskapet och hemmet är kvinnans rätta plats, tankar som när de socialdemokratiska aktivisterna själva förde fram dem i 1925 års ”Poliitikko-äiti”-debatt tycktes vara i högsta grad gångbara.

Nyt aletaan kirjoitella naisen oikeasta kutsumuksesta, äitiydestä ja lasten synnyttämisestä ja kasvattamisesta niin kuin tämä kutsumus olisi työläisnaiselle koskaan ollut ainoa, sillä hänen on aina täytynyt omata molemmat kutsumukset, työvelvollisuuden ja äitiyden. Pitkällinen työttömyyskausi on synnyttänyt kilpailun työpaikoista, ja siinä ruvetaan naiseen nähden selittämään, että naisen oikea paikka on kodin hoito, ja että avioliitossa oleva nainen ei saisi ottaa ansiotyössä.⁶⁰ (Itsensä elättävät naiset, *Toveritar* 7-8/1934)

Senare samma år refererade *Toveritar* (20/1934) till vad som skrivits om kvinnors rätt till förvärvsarbete i den svenska socialdemokratiska kvinnotidskriften *Morgonbris* och den engelska kvinnliga arbetarrörelsens språkrör *The Labour Woman*. En citerad skribent är beredd att ge männen förtur till arbetsplatser, medan resten av de skribenter som citeras försvarar gifta kvinnors rätt till arbete utanför hemmet. Att mödrars rätt till arbete på 1930-talet blev en angelägenhet även för de socialdemokratiska kvinnorna innebar dock inte nödvändigtvis att de socialdemokratiska kvinnoaktivisterna anammade en positiv syn på arbetande mödrar. Orsaken kan enbart ha varit pragmatisk: arbetet uppfattades som en ekonomisk nödvändighet, och aktivisterna krävde att den möjligheten skulle finnas tillgänglig för de mödrar som behövde, eller möjligen ville, arbeta.

Dessa artiklar markerade emellertid starten för en valfrihetsretorik som tydligare än tidigare tog hänsyn till att mödrar hade rätt att välja mellan arbetet och moderskapet. Lähtenmäki (1995, 248) menar att den tanke om valfrihet för mödrar i relation till arbetet som till en början främst drevs av kvinnor i de övre samhällsklasserna fick fotfäste hos många av den yngre generationen av kvinnoförbundare på 1920-talet och framför allt

⁶⁰ Nu börjar man skriva om kvinnans rätta kallelse, om moderskap och barnafödande och barnuppfostran som om denna kallelse någonsin skulle ha varit den enda för arbetarkvinnan, ty hon har alltid varit tvungen att ägna sig åt båda kallelserna, plikten att arbeta och moderskapet. Den långvariga perioden av arbetslöshet har lett till konkurrens om arbetsplatserna, och då börjar man förklara att kvinnans rätta plats är i hemmet, och att en kvinna som är gift inte får ta emot förvärvsarbete.

1930-talet efter den ekonomiska depressionen. Retoriken under 1930- och 1940-talen antydde att många skribenter visserligen inte uppfattade mödrars arbete och barnomsorg utanför hemmet som ett ideal, men att aktivisterna ändå ställde sig solidariska med de kvinnor som valde dessa vägar, eftersom de inte alltid hade en reell möjlighet att välja annorlunda. Till exempel krävde den socialdemokratiska partifunktionären och senare riksdagsledamoten Elsa Metsäranta (*Toveritar* 3-4/1931; se Riksdagen) att samhället skulle ta ansvar för barnomsorgen och framhävde barnomsorgens betydelse för de arbetande mödrarna trots att hon inte såg barndagvård som någon idealisk lösning. Metsäranta efterlyser allmänhetens erkännande för de mödrar som för sina barn till barnträdgårdar: ”Päivähoitoon jättäminen, aamulla lapsen tuominen ja iltapäivällä noutaminen, vaikka ei olekaan äidille helppoa, eikä niinollen ihannekuva perhe-elämästä, on kuitenkin tunnustusta ansaitseva toimenpide.”⁶¹

Liknande resonemang hittar man i den debatt om ”hustruns plats” som fördes i *Tulevaisuus* år 1947. Det som gav upphov till debatten var en artikel av signaturen *Ristirouva* (*Tulevaisuus* 1-2/1947), som uppmanade arbetande kvinnor att återvända till hemmen. Uttalandet reflekterade en internationell efterkrigstida trend. *Ristirouva* intog ståndpunkten att det är bra att kvinnors, även gifta kvinnors, deltagande i arbetslivet ökar, men att mödrars plats är i hemmet. Redaktionen uppmanade till debatt i frågan i och utanför tidningens spalter, och uppgav i följande nummer av tidningen att insändaren gett upphov till många reaktioner. De insändarskribenter vars svar tidningen publicerade var inte av diametralt annan åsikt än *Ristirouva*, utan ville främst förtydliga att kvinnor av olika orsaker kan vara tvungna att förvärvsarbета, vilket till en del gör deras arbete försvarbart. Ingen av dem såg ändå mödrars arbete som någon idealisk lösning. Ett exempel är Aino Räisänen (*Tulevaisuus* 4-5/1947), som instämmer i att idealet vore att inga mödrar behövde arbeta så länge barnen är små. Räisänen framhäver ändå att man måste försvara rätten till arbete för de mödrar som är tvungna att arbeta. Rätten till arbete är för henne också en fråga om jämställdhet. Hon försvarar inte bara mödrarnas rätt till arbete, utan också deras förmåga att vara mödrar:

⁶¹ Att lämna barnet till dagvård, att föra det på morgonen och hämta det på eftermiddagen, är, trots att det inte är lätt för modern, och sålunda inte heller någon idealbild av familjelivet, ändå en åtgärd som är värd erkännande.

Mielestäni ne oikeudet, jotka sitkeällä ja suurella taistelulla olemme saavuttaneet, naisten oikeudesta olla tasaveroisena miesten rinnalla niin työpaikoilla kuin yhteiskunnallisessa elämässä yleensä, joskaan palkoissa emme ole päässeet samalle tasolle, pitäisi meidän edelleenkin pysyttää ja parantaa, sillä varsinkin työläisperheen äidin turvautuminen ansiotyöhön kodin ulkopuolella perheen välttämättömien tulojen lisäämiseksi johtuu olosuhteiden pakosta, eikä suinkaan siitä, ettei heillä olisi tarpeeksi suurta perhevaistoa tai rakkautta lapsiinsa.⁶² (Aino Räisänen, *Tulevaisuus* 4-5/1947)

Signaturen Josefiina (*Tulevaisuus* 7-8/1947) föreslår att männens löner i första hand bör höjas så att kvinnor med familj ska kunna ägna sig åt hushållet och barnen på heltid. Hon lämnar ändå frågan om kvinnors ”frivilliga” förvärvsarbete öppen.

Kuvitellaanpas nyt tässä lopuksi sellaista tilannetta, jolloin perheenisät ansaitsevat niin paljon, että vaimon ei tarvitse käydä ansiotyössä kodin ulkopuolella tai jos hän sen tahtoo tehdä, voidaan kotiin palkata talousapulainen. Pitäisikös nyt kaikkien aviovaimojen palat koteihinsa patojen ääreen, vaikka heillä olisi oma ammatti, joka mahdollisesti on käynyt hyvinkin rakkaaksi tai vaatinut kalliinkin erikoiskoulutuksen? Siinä sitä taas olisi mielenkiintoinen kysymys, josta voitaisiin olla monta mieltä riippuen siitä, miltä kannalta asiaa tarkastellaan. Mutta koska meillä ei vielä ole tuota kuviteltua ihannetilaa, niin otetaan se päämääräksi ja pyritään saamaan miesten tulot niin suuriksi, että ne yksinään riittävät perheen elatukseen, ja kun siihen on päästy, voidaan keskustella: onko naisen pysyttävä kotona vai voiko hän palkata itselleen apulaisen ja harjoittaa aviovaimonakin omaa ammattiaan?⁶³ (Josefiina, *Tulevaisuus* 7-8/1947)

Stödet för rätten till moderskap och strävan efter att först och främst höja husmoderns status är den förenande länken i 1947 års debatt. Orsaken till att en debatt alls uppstod var snarast det kategoriska i *Ristirouvas* ståndpunkt att kvinnans plats är i hemmet. Mödrars

⁶² Enligt min åsikt borde vi fortsättningsvis vidmakthålla och förbättra de rättigheter, som vi genom uthållig och stor kamp har uppnått, kvinnors rätt att vara jämställda med männen såväl på arbetsplatserna som i samhällslivet överlag, även om vi i fråga om lönerna inte har kommit upp till samma nivå, ty särskilt det att modern i en arbetarfamilj tar sin tillflykt till förvärvsarbete utanför hemmet för att utöka familjens nödvändiga inkomster beror på omständigheternas tvång, ingalunda på att de inte skulle ha tillräckligt stor familjeinstinkt eller kärlek till sina barn.

⁶³ Låt oss nu till slut föreställa oss en sådan situation där familjefäderna förtjänar så mycket att hustrun inte behöver förvärvsarbete utanför hemmet, eller om hon vill göra det kan man anställa ett hembiträde. Borde då alla hustrur återvända till hemmen och grytorna, trots att de har ett eget yrke, som möjligtvis har blivit dem mycket kärt eller som har krävt en dyr specialutbildning? Det är en intressant fråga, som man kunde ha många åsikter i, beroende på ur vilken synvinkel man betraktar saken. Men eftersom vi ännu inte är i denna föreställda idealsituation, så låt oss göra det till vår målsättning och sträva efter att männens inkomster ska bli så stora att de ensamma räcker till att försörja familjen, och när vi har kommit dit kan vi diskutera: ska kvinnan stanna hemma eller kan hon anställa ett biträde och också som hustru utöva sitt eget yrke?

arbete uppfattades visserligen inte som det bästa alternativet, men var ändå värt att försvara som en valmöjlighet och, enligt vissa aktörer, också som en rättighet. Debatten visar också på ett avståndstagande från kategoriska lösningar på problemet med mödrars arbete. Även i andra artiklar från slutet av 1940-talet börjar förvärvsarbete och moderskap allt tydligare framställas som valmöjligheter som bägge bör understödjas genom samhälleliga åtgärder. Dels handlar det om åtgärder som är riktade till mödrar i olika situationer – arbetande mödrar i allmänhet respektive mödrar med många barn: ”Työssäkäyvien äitien asemaa on helpotettava rakentamalla lastenseimiä ja -tarhoja myöskin maaseudulle ja järjestettävä työapua kodeissa työskenteleville monilapsisten perheiden äideille.”⁶⁴ (*Tulevaisuus* 11-12/1944) Dels handlar det om att den enskilda kvinnan bör ha rätt att fatta ett eget beslut i frågan. Tyyne Leivo-Larsson (*Tulevaisuus* juni 1948b), som fungerade som ansvarig för Socialmuseet, och från 1948 var socialdemokratisk riksdagsledamot och minister (se Riksdagen; Arbetarskyddsdistrikten), förespråkar mödralön för de mödrar som vill stanna hemma med sina barn men inte har möjlighet att göra det av ekonomiska skäl. Leivo-Larsson framställer emellertid inte moderskap på heltid som en normativ lösning, utan som en valmöjlighet: ”Siihen ei kuitenkaan ole pakotettava ketään, vaan naistenkin on saatava vapaasti valita jokapäiväinen leipätyönsä ja kutsumuksensa niin kuin sen tekee mieskin nykyisessä yhteiskunnassa.”⁶⁵ Leivo-Larsson går ett steg längre än att enbart acceptera förvärvsarbete: hon kräver att allmänheten bör ge arbetande mödrar erkännande för det arbete de utför. Även samhället bör komma emot med konkreta åtgärder:

Yleisen mielipiteen kasvattaminen suosiolliseksi ansioäideille on myös sellainen tehtävä, jossa tarvittaisiin yhteiskunnan apua. Edelleenkin on monien mielestä väärin se, että nainen hakeutuu ansiotyöhön kodin ulkopuolelle tai luullaan sen olevan merkinä siitä, että nainen ei halua tehdä taloustyötä, ei hoitaa kotiaan. Tässä suhteessa olisi mielipiteet saatava muuttumaan ja ihmiset ymmärtämään, että kodin ulkopuolella työtätekevä nainen suorittaa oman osansa työstä kansantaloutemme hyväksi ammattityössään ja jotta hän voisi olla naimisissa ja synnyttää sekä kasvattaa lapsia työnsä ohella, edellyttää se yhteiskunnan taholta sellaisia toimenpiteitä, että se on mahdollista ilman, että

⁶⁴ De arbetande mödrarnas situation ska underlättas genom att man bygger barnkrubbor och -trädgårdar också på landsbygden och ordnar arbetshjälp i hemmen för mödrar med många barn.

⁶⁵ Ingen ska ändå tvingas till det, utan också kvinnorna ska fritt få välja sitt dagliga levebröd och sin kallelse så som också mannen gör det i dagens samhälle.

hän nääntyy ylläsitukseen alaisena tai, että hän on pakotettu kieläytymään perhe-elämästä ja äitiydestä.⁶⁶ (Tyne Leivo-Larsson, *Tulevaisuus* juni 1948b)

Laura Härmä (7-8/1944) stod för en minoritetsposition i sammanhanget då hon inte bara godtog mödrars förvärvsarbete, utan i en artikel direkt betecknade arbetet som vägen till kvinnors emancipation. Härmä, som vid tidpunkten var socialdemokratisk riksdagsledamot med ett förflutet inom det socialistiska arbetarpartiet, betecknar gifta kvinnors förvärvsarbete som önskvärt i tongångar som påminner om den borgerliga kvinnosaksaktivisten Helle Cannelins argumentation i *Naisten Ääni*. Härmä kräver att arbete och äktenskap inte ska ses som alternativa livsvägar, och motiverar sin ståndpunkt både genom att påpeka att arbetet är en ekonomisk nödvändighet för de flesta och genom att beteckna arbetet som en förutsättning för kvinnors medborgarskap.

[V]aikka mahdollisimman monet naiset voisivatkin solmia avioliiton, niin ei se siitä huolimatta vapautta heitä ansiotyöstä. Vain harvassa tapauksessa voi nykyaikaisten tuotantotapojen ja palkkatason vallitessa avioliittoon mennyt nainen jättää työpaikkansa ja ryhtyä yksinomaan kotiaan hoitamaan. [...] Onkin siis löydettävä kokonaan toinen tie kulloinkin vallitsevien olosuhteiden ja epäkohtien korjaamiseksi. On opittava ymmärtämään, että työ, ammattitaito ja avioliitto ovat kokonaan erillisiä asioita. Ensin mainittu on perusta, joka kestää silloinkin kuin avioliittohaaveet raukeavat. Sillä pohjalla lepää myöskin perusta naisten yhteiskunnallisille oikeuksille.⁶⁷ (Laura Härmä, *Tulevaisuus* 7-8/1944)

Inom valfrihetsretoriken rymdes ett brett spektrum av uppfattningar. Att *Toveritar* och *Tulevaisuus* riktade sig till kvinnor ur arbetarklassen syns i att en av premisserna för denna diskussion var att mödrars förvärvsarbete för de allra flesta var en ekonomisk nödvändighet och därmed inte kunde fördömas eller förbjudas. En annan premiss var att

⁶⁶ Att göra den allmänna opinionen välvilligt inställd till förvärvsarbetande mödrar är också en sådan uppgift där samhällets hjälp behövs. Försättningsvis är det enligt många åsikt fel att kvinnan söker sig till förvärvsarbete utanför hemmet eller så tror man att det är ett tecken på att kvinnan inte vill utföra hushållsarbete eller sköta sitt hem. I detta avseende borde opinionen fås att svänga och människorna fås att förstå att en kvinna som arbetar utanför hemmet utför sin andel av arbetet för nationalekonomin genom sitt yrkesarbete, och för att hon ska kunna vara gift och föda och uppfostra barn vid sidan av arbetet är förutsättningen att samhället vidtar sådana åtgärder att det är möjligt utan att hon blir utmattad av överansträngning eller att hon tvingas avstå från familjeliv och moderskap.

⁶⁷ Även om så många kvinnor som möjligt kan ingå äktenskap, befriar det dem det oaktat inte från förvärvsarbete. Bara i enstaka fall kan en gift kvinna under rådande produktionsformer och vid nuvarande lönenivå lämna sin arbetsplats för att enbart sköta hemmet. [...] Vi måste hitta en helt annan väg för att rätta till de rådande omständigheterna och missförhållandena. Vi måste lära oss förstå att arbete, yrkeskunskap och äktenskap är fullständigt olika saker. Det förstnämnda är grundvalen, som håller också när äktenskapsdrömmarna går om intet. På den grunden vilar också fundamentet för kvinnors samhälleliga rättigheter.

relationen mellan arbete och moderskap var hierarkisk: medan arbetet utgjorde en pragmatisk lösning, var idealet att en mor skulle kunna stanna hemma med sina barn. Att arbetet sågs som en ekonomisk nödvändighet ledde emellertid till att de socialdemokratiska kvinnoaktivisterna krävde inte bara möjligheter att stanna hemma, utan även krävde att kvinnors rätt att arbeta, och det berättigade i deras arbete, skulle erkännas. Att arbetande mödrar uppfattades som en legitim politisk kategori innebar också att man krävde ekonomisk omfördelning för att tillgodose de arbetande mödrarnas krav vid sidan av husmödrarnas rättigheter.

6.6 Pragmatism och valfrihet

De socialdemokratiska tidskrifterna är ett bra exempel på hur frågan om arbetande mödrar under tiden före den finländska välfärdsstatens uppkomst sökte sin form, och hur anspråk formulerades och omformulerades. Under hela den första halvan av 1900-talet fördes en kamp för att föra upp frågan om arbetande mödrar på den nationella politiska agendan, men en definitionskamp fördes samtidigt också på de socialdemokratiska kvinnornas egna tidningsarenor. Ur de socialdemokratiska tidskrifterna kan man utläsa flera olika åsikter om hur mödrars medborgerliga roll borde utformas. Å ena sidan stod kvinnors roll som mödrar i centrum av den anledningen att det var den roll som arbetarklasskvinnorna upplevde sig ha svårast att förverkliga. De som förespråkade mödralön strävade efter att uppnå jämlikhet med männen genom moderskapet snarare än genom att utföra samma arbete som männen. Å andra sidan betonade ett flertal skribenter att arbetet var en viktig väg till jämlikhet och att rätten till arbete därför måste försvaras. Vehkalahti (2000), som har undersökt 1920-talets *Toveritar*, menar att det i tidskriften inte existerade något gemensamt könskontrakt. Också min analys visar att en gemensam linje saknades under hela den undersökta perioden från 1905 till 1950. De socialdemokratiska kvinnoaktivisterna såg inte bara moderskapet som en väg till medborgarskap, utan också medborgarskap genom arbete hade sina förespråkare. Under *Työläisnainens* utgivningsperiod var arbetet för oreglerat för att de socialdemokratiska kvinnorna skulle kunna ta ställning till huruvida mödrars arbete i längden var något gott eller inte. På 1920-1940-talen värderades moderskapet av de flesta aktivisterna högre än mödrars förvärvsarbete, men samtidigt började ett nytt sätt att se på kvinnors medborgerliga roll att växa fram. Av

främst pragmatiska men också ideologiska skäl började de socialdemokratiska kvinnorna omfatta tanken om flera möjliga roller. Ett sätt att förstå relationen mellan dessa roller är med hjälp av tanken om individuell valfrihet. Även här gick åsikterna isär om huruvida mödrars arbete var önskvärt eller inte. Både pragmatismen och tanken om valfrihet innebar emellertid att de socialdemokratiska kvinnorna sökte rättvisa för bägge grupperna av kvinnor, hemmavarande mödrar och yrkesarbetande mödrar.

Medvetenheten om att arbete i de flesta fall var en ekonomisk nödvändighet ledde till att kvinnoaktivisterna ringade in frågan om arbetande mödrar som ett politiskt problem som framför allt behövde få en ekonomisk lösning. De krävde reformer för ekonomisk omfördelning både med tanke på att mödrar skulle kunna stanna hemma och i syfte att underlätta deras förvärvsarbete. Kulturellt låg fokus länge på samhällets erkännande av rätten till moderskap, vilken inte kunde uppnås utan samhällseliga reformer. Under 1930-talet framställde *Toveritar* emellertid också krav på att rätten till arbete skulle erkännas, och mot slutet av 1940-talet började några skribenter kräva allmänhetens och den offentliga sektorns erkännande för de mödrar som valde att arbeta utanför hemmet. Att de socialdemokratiska kvinnoaktivisterna krävde erkännande för de arbetande mödrarna, och inte bara ekonomiska reformer baserade på pragmatiska överväganden, kan tolkas som ett tecken på att arbetande mödrar blivit allt mer accepterade inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet, och att det starka moderskapsidealet höll på att förlora sin ställning. Den gemensamma nämnaren för aktivisternas anspråk var uppfattningen om att staten var den arena där de arbetande mödrarnas situation skulle diskuteras och få en lösning. Frågan om arbete och moderskap ramades in som en fråga om samhällets ansvar för mödrar och barn. Skillnaden mot de borgerliga tidskrifterna är att också ogifta mödrar och deras barn inkluderades i den grupp av mödrar vars intressen ansågs värda att försvara. Alla mödrar, oberoende av äktenskapliga förhållanden, uppfattades med andra ord vara värda erkännande på grundval av sitt moderskap. De socialdemokratiska kvinnorna försvarade framför allt (arbetar)modern som individ.

7 KOTILIESI OCH HUSMODERNS TVÅ YRKEN

Mödrars förvärvsarbete betecknades i ett tidigt nummer av *Kotiliesi*, husmödrarnas "facktidsskrift", som "ett av kvinnans allra svåraste och väsentligaste problem nu och i framtiden"⁶⁸ (21/1925). Frågan fortfor att vara angelägen ända fram till slutet av 1940-talet. Det stora intresset för frågan i en kvinnotidsskrift som hade en stor läsekrets och som riktade sig till en bredare allmänhet än kvinnosaks- och partitidsskrifterna visar att det är befogat att anta att frågan inte bara var av marginellt intresse och diskuterades av engagerade kvinnoaktivister. Tvärtom var den i högsta grad aktuell också för den breda majoriteten finländska kvinnor.

Kotiliesi hade sedan grundandet, trots sin förmenta politiska obundenhet, genom sina redaktionsmedlemmar kopplingar både till den borgerliga kvinnosaksrörelsen och till ett flertal politiska partier, vars gemensamma nämnare var att de tillhörde den borgerliga falangen. Tidsskriften präglades emellertid framför allt av den så kallade hushållsideologin, som var dess huvudsakliga budskap. Husmoders- eller hushållsrörelsen hade som målsättning att uppmärksamma hushållsarbetets betydelse för samhället, att få till stånd en rationalisering av hushållsarbetet och att professionalisera husmoderskapet genom att ge det status som ett yrke som baserade sig på yrkesutbildning (Ollila 1993, 113-114; Kaarninen 1995, 73-76; se även Hirdman 2007, 99). Hushållsideologin hade sitt ursprung i 1800-talets USA, som präglades av ett klimat av professionalisering och förvetenskapligande (Ollila 1993, 104; se även Ehrenreich & English 1988, 150-151). I en amerikansk kontext har hushållsideologin tolkats som en reaktion mot den modernisering av samhället som gjorde att husmoderns traditionella uppgifter förflyttades från hemmet till industrin och därigenom uppfattades som ett hot mot hemmet (Ehrenreich & English 1988, 141-164). I Finland väckte hushållsfrågor intresse i och med nöden efter kriget och i samband med 1930-talets ekonomiska depression. Hushållsideologin fick sitt genombrott i Finland på 1920-talet och var redan på 1930-talet allmänt accepterad. På 1930-talet

⁶⁸ [Itse asiassa on tämä kysymys] nykyajan ja tulevaisuuden naisen kaikkein vaikeimpia ja oleellisimpia probleemoja.

uppnådde också de kvinnliga riksdagsledamöterna samförstånd över partigränserna genom husmodersideologin. (Ollila 1993, 106-108, 110.)

Vid sidan av det professionaliseringsprojekt som drevs av husmodersrörelsen låg fokus i *Kotiliesi* även på hemmet i en vidare mening än enbart ett hushåll. Hemmet tillskrevs stor betydelse som en samhällelig enhet. Hemmets centrala betydelse understryks av tidskriftens motto, ”Hemmet är samhällets hjärta”⁶⁹. Att hemmet var centralt för hushållsideologin har även framhållits av Ollila (1993, 105), som påpekar att hushållsideologin förde med sig att den samtida kärnfamiljsideologin stärktes. I detta kapitel visar jag emellertid att hushållsarbetet inte var den enda typen av arbete som uppmärksammades i *Kotiliesi*, utan att också förvärvsarbetet presenterades som en fråga som berörde husmödrar. Frågan om mödrars arbete ramades dock in som en fråga om familjens intressen snarare än som en renodlad kvinnofråga. Jag inleder med att i avsnitt 7.1 diskutera den minoritetssynpunkt från vilken arbete beskrevs som en rättighet för kvinnor. I avsnitt 7.2 går jag in på det perspektiv som fick det största utrymmet i *Kotiliesi*, nämligen synen på mödrars arbete som en familjeangelägenhet. I avsnitt 7.3 visar jag hur *Kotiliesi* under 1940-talet blev en arena för politiska anspråk riktade till samhället, och i avsnitt 7.4 diskuterar jag den medborgerliga roll som kvinnorna tillskrevs i *Kotiliesi*.

7.1 Arbete som rättighet

Kvinnors rätt till arbete fick endast ett begränsat utrymme i *Kotiliesi*, men frågan är intressant i och med den jämförelse som kan göras med *Naisten Ääni*, där den utgjorde ett huvudtema. De premisser som försvaret för kvinnors rätt till arbete baserade sig på skiljer sig delvis åt mellan de två tidskrifterna. *Kotiliesi* följde med intresse med frågor om kvinnors utbildning och deras intåg på arbetsmarknaden (t.ex. 6/1925, 9/1928) samt ”kvinnosaken” och dess förespråkare (t.ex. julnumret 1922). Även liknande frågor som i *Naisten Ääni* behandlas. I en artikel (6/1925) som behandlar kvinnors rätt till statliga tjänster definierar *Kotiliesi*-redaktören och riksdagsledamoten Mandi Hannula fullständig jämlikhet mellan män och kvinnor i fråga om rätten till arbete som målsättningen:

⁶⁹ Koti on yhteiskunnan sydän.

”[O]llaan vielä melkoisen kaukana miehen ja naisen välisestä täydellisestä tasa-arvoisuudesta, mikäli se koskee oikeutta vapaasti valita työalaa ja ammattia.”⁷⁰

Under den andra hälften av 1930-talet publicerades några artiklar som behandlade kvinnors rätt till förvärvsarbete som en principfråga (19/1935, 10/1936, 10/1939). Med dessa artiklar gör *Kotiliesi* ett inlägg i den samhällsdebatt som förs om att gifta kvinnors rätt till arbete borde begränsas. Två av artiklarna är skrivna av Helle Cannelin, den skribent som ivrigast driver frågan om alla kvinnors rätt till arbete i kvinnosakstidskriften *Naisten Ääni*. De ståndpunkter hon framför är de samma som i *Naisten Ääni*: kvinnor behöver en utbildning och bör ha rätt att själva välja om de som gifta arbetar eller inte: ”[Y]hteiskunnan tulee erilaisin toimenpitein koettaa auttaa ihmisiä voittamaan vaikeudet, mutta lopullisesti täytyy jättää yksilöiden ja perheiden elämä heidän itsensä vapaasti järjestettäväksi niin, kuin se kullekin parhaiten soveltuu.”⁷¹ (Helle Kannila 10/1939) Motiveringarna följer i stor utsträckning det mönster som återfinns i *Naisten Ääni*. På en punkt avviker argumentationen emellertid från hur frågan framställs i *Naisten Ääni*. Helle Cannelin anpassar sitt framställningssätt i syfte att övertyga den specifika publik som *Kotiliesis* läsare utgör genom att hänvisa till och argumentera med hjälp av husmodersrörelsens egna premisser. Medan hon i *Naisten Ääni* inte ger mycket utrymme åt moderskapet och husmoderskapet, framhäver hon i *Kotiliesi* hushållsarbetets betydelse och hävdar att man genom att främja gifta kvinnors förvärvsarbete samtidigt höjer husmodersyrkets status:

Kotitalousammattin väheksymistä osoittaa taas se, että luullaan jokaisen naisen ilman muuta pystyvän sitä harjoittamaan, joka vain vihille menee. Itse asiassa se kunnollisesti hoidettuna vaatii niin suurta harkintaa, järjestyskykyä ja harjaantumista, että useimmat ns. henkiset työt siihen verrattuina ovat koneellista näpertelyä. Olisi vahingoksi sekä kansan että kodin taloudelle, jos nainen, joka ehkä osaa jonkin muun ammatin menestyksellä ja yhteiskunnalle hyödyksi suorittaa, vasten omaa ja aviomiehensäkin tahtoa pakotettaisiin yrittämään ruoanlaittoa ja muita sellaisia tehtäviä – jotka lopuksikin

⁷⁰ Vi är ännu tämligen långt borta från den fullständiga jämlikheten mellan mannen och kvinnan när det gäller rätten att fritt välja arbetsområde och yrke.

⁷¹ Samhället bör med olika åtgärder försöka hjälpa människor att övervinna svårigheter, men i slutändan måste man låta individerna och familjerna själva fritt ordna sitt liv så som det passar var och en bäst.

onnistuisivat kehnosti – jos vain muuten on mahdollista niihin käyttää ammattitaitoista apua.⁷² (Helle Cannelin, 19/1935)

Efter kriget aktualiserades på nytt frågan om gifta kvinnors rätt till arbete i och med kravet på att de kvinnor som intagit männens arbetsplatser under kriget skulle lämna sina arbetsplatser till förmån för de återvändande männen. Socialdemokraten Tyyne Leivo-Larsson (21/1944) refererar den kritik som från kvinnligt håll riktats mot detta krav, och försvarar kvinnors rätt att stanna på arbetsmarknaden med orden: ”Naiset eivät nytkään halua vetäytyä vastuusta, vaan ovat valmiit joustavasti mukautumaan uusiin oloihin, kunhan heille vain tunnustetaan oikeus työhön samalla tavalla kuin miehillekin.”⁷³ Principen om kvinnors rätt till förvärvsarbete verkar ha omfattats av *Kotiliesis* skribenter och låg även till grund för den betydligt livligare diskussionen om nyttan av husmödrars förvärvsarbete, där uppfattningen att valmöjligheter de facto existerade kan ses som en premiss. Rätten till arbete var ändå ingen fråga som *Kotiliesi* strävade efter att lyfta upp till den offentliga arenan, utan rätten till arbete diskuterades eftersom den redan var ett offentligt diskussionsämne och var hotad av en negativt inställd allmän opinion. Samtidigt var rätten till arbete grunden för *Kotiliesi*-redaktörernas egen verksamhet, vilket gjorde att de inte kunde bortse från behovet av samhälleligt erkännande av denna rättighet (jfr Vehkalahti 2000, 149).

7.2 Arbetets legitimitet

Sillä siitä me emme pääse mihinkään – ja sen vanhat naisasianaiset usein unohtivat ensi innostuksessaan – että luonto on antanut naiselle äidin tehtävän ja siten asettanut hänet erilaiseen asemaan kuin miehen. Tämähän se tuo naisen

⁷² Nedvärderingen av husmodersyrket visas av att man tror att varje kvinna som gifter sig utan vidare förmår utöva det [yrket]. I själva verket kräver det, om det utförs ordentligt, så stor eftertanke, organisationsförmåga och övning, att de flesta s.k. intellektuella arbeten i jämförelse med det är mekaniskt pysslande. Det skulle vara till skada för både nationens och hemmets ekonomi om en kvinna, som kanske kan utöva något annat yrke med framgång och till nytta för samhället, mot sin egen och sin mans vilja tvingades försöka sig på matlagning och andra sådana uppgifter – som till slut skulle lyckas dåligt – om det annars bara är möjligt att använda yrkeskunnig hjälp.

⁷³ Kvinnorna vill inte nu heller dra sig tillbaka från ansvaret, utan är beredda att flexibelt anpassa sig till de nya omständigheterna, bara deras rätt till arbete erkänns på samma sätt som för männen.

tulevaisuudensuunnitelmiin arvaamattoman kaksinaisuuden.⁷⁴ (Anna-Liisa Sysiharju 6/1947)

Kotiliesi följde med och rapporterade om de borgerliga kvinnosaksorganisationernas verksamhet, men frigjorde sig ändå delvis från deras värderingar (Töyry 2005, 265). Citatet av Anna-Liisa Sysiharju sammanfattar den syn på mödrars arbete som är karakteristisk för *Kotiliesi*. Trots att kvinnors rätt till arbete väckte intresse i *Kotiliesi*, accepterade de praktiskt inriktade skribenterna inte kvinnosaksrörelsens anspråk på kvinnors rätt till arbete utan vidare. Frågan om mödrars arbete uppfattades framför allt som en fråga med praktiska dimensioner och dilemman. Även om arbete accepterades som en möjlighet, var rätten till arbete är underställd kvinnans roll som mor. Jag visar i detta avsnitt hur husmodersrörelsens retorik i *Kotiliesi* skapade ett mer familjecentrerat, eller familistiskt (jfr Barrett & McIntosh 1982; Jallinoja 1984), sätt att argumentera kring mödrars arbete jämfört med den av den borgerliga kvinnosaksrörelsen inspirerade liberala tanken om individuella rättigheter. Familismen kan ses som besläktad med det ideologiska projekt som i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet omgav inte bara hushållsarbetet, utan också hemmet – både det borgerliga och arbetarhemmet (Häggman 1994; Markkola 1994).

Frågan om huruvida en mor kan arbeta utanför hemmet eller om hon bör ägna sig åt sin uppgift som husmor på heltid sysselsatte upprepade gånger *Kotiliesis* skribenter. Artiklar som publicerades på ämnet gav upphov till debatter, och en ledande artikel uppgavs väcka ”större intresse än vanligt”⁷⁵ (21/1925). Diskussionen sträckte sig utöver rättighetsperspektivet, och frågorna lydde: är husmödrars förvärvsarbete att rekommendera, och vilken nytta för respektive val, arbetet och husmodersyrket, med sig? För *Kotiliesis* skribenter var mödrars arbete en angelägen fråga, men den ramades inte in som en kvinnofråga, utan som en fråga som angick hemmen. Följande uttalande illustrerar detta allmänt omfattade sätt att lokalisera frågeställningen:

⁷⁴ För vi kommer inte bort från det – och det glömde ofta de gamla kvinnosakskvinnorna i den första iveren – att naturen har gett kvinnan uppgiften som mor och på så sätt placerat henne i en annan position än mannen. Det här för med sig en oberäknelig dubbelhet för kvinnans framtidsplaner.

⁷⁵ (Lehtemme toisessa numerossa oli johtava kirjoitus ”perheenmäntien ansiotyöstä ja tämän työn vaikutuksesta kotien tasapainoon”, joka tietäksemme on herättänyt) tavallista suurempaa huomiota.

Kun sitä [kysymystä perheenemäntien ansiotyöstä] sen lisäksi ei voida rajoittaa yksinomaan ”naiskysymykseksi” vaan kun se koskee mitä läheisimmin kasvavia lapsia ja koko kotia, monistuvat vaikeudet, samalla kuin kysymyksen tärkeys käy sitä ilmeisemmäksi.⁷⁶ (Helsingin kirje, 21/1925)

Att hävda att arbetet måste ställas mot familjens nytta och behov är ett steg bort från uppfattningen om arbetet som en kvinnas ovillkorliga rättighet. Samtidigt grundar sig denna ståndpunkt på premissen att kvinnan de facto har ett val, även om hon förväntas ta hänsyn till andra argument än dem som rör hennes egna rättigheter när hon fattar ett beslut i frågan. Här gick uppfattningarna emellertid isär: medan en del skribenter i första hand ville övertyga läsarna om husmodersyrkets fördelar, och på sin höjd såg förvärvsarbete utanför hemmet som försvarbart i undantagsfall, belyste andra skribenter för- och nackdelarna med de två alternativen mer balanserat och betonade att valet tillkom varje enskild kvinna och familj, och att det inte var möjligt att komma fram till några standardlösningar.

Både skribenter som förespråkade husmodersyrket och skribenter som ansåg att mödrarna måste få göra valet själva bedömde arbete i och utanför hemmet i termer av nytta. När *Kotiliesi*-skribenterna ställde frågan om vilken typ av arbete som lönar sig bättre syftade de vanligen på en kombination av familjens ekonomiska och psykologiska behov å ena sidan, och moderns behov och färdigheter å den andra: ”Kumpi kannattaa paremmin kodin talouden, perheen kaikinpuolisen viihtymyksen, äidin voimien ja taidon käytön kannalta ja tyydyttää parhaiten sekä perhettä että äitiä?”⁷⁷ (19/1949) Den ekonomiska jämförelsen grundade sig på uppfattningen att husmodern inte bara är en konsument utan också utövar ett yrke. Genom att beräkna vilka utgifter det innebär att arbeta utanför hemmet jämfört med att inte göra det ville skribenterna bevisa att husmoderns arbete lönade sig, och därtill ofta bättre än andra alternativ. Redaktionsmedlemmen Laura Harmaja, som var en av förgrundsfigurerna inom husmodersrörelsen (Kaarninen 1995, 73-77), är den som mest utpräglat framställer valet mellan husmodersyrket och förvärvsarbetet som en fråga om

⁷⁶ När [frågan om husmödrars förvärvsarbete] dessutom inte kan begränsas enbart till en ”kvinnofråga”, utan då den direkt berör de växande barnen och hela hemmet, mångfaldigas svårigheterna, samtidigt som frågans angelägenhet blir desto mer uppenbar.

⁷⁷ Vad lönar sig bättre med tanke på hemmets ekonomi, familjen allsidiga trivsel, moderns krafter och färdigheter och vad tillfredsställer bäst både familjen och modern?

nytta, och som argumenterar för att hushållsarbetet i själva verket är nyttigt, produktivt arbete som kan jämföras med inkomstbringande arbete: "[E]männän työstä oli hänen perheelleen tavaton hyöty, ei tosin rahatulojen muodossa, mutta sillä tavoin, että *menot olivat paljoo pienemmät*. Ja oikeastaanhan se on sama asia."⁷⁸ (Laura Harmaja 5/1923, kursivering i original) Även om Harmaja nöjer sig med att konstatera att husmödrar noggrant bör överväga vad som lönar sig, syftar hennes argumentation till att övertyga läsaren om att en husmor bör avstå från förvärvsarbete. Utöver att hon presenterar husmodersyrket som en ekonomiskt sett fördelaktigare lösning antyder hon att endast den som ägnar sig åt hemmet på heltid är en verklig husmor och mor.

[E]männien sietää entistä enemmän tuumia, kummallako tavalla he paremmin perhettä hyödyttävät: tekemällä itse *rahapalkatonta*, mutta myös *verottamatonta kotitaloustyötä* ollen todellisia perheen emäntiä ja lastensa huoltajia, vai *ryhtymällä ansiotyöhön*, jonka lopullinen hyöty voi olla sangen vähäinen ja joka kaikissa tapauksissa saattaa kotitalouden ja lapset vierasten hoitoon.⁷⁹ (Laura Harmaja 5/1923, kursivering i original)

Samma ekonomiska nyttotänkande går igen i en artikel av en socialdemokratisk bidragande skribent 25 år senare. Tyyne Leivo-Larsson (15-16/1948a), som tydligare än Laura Harmaja intar ståndpunkten att kvinnan själv måste välja om hon vill arbeta i eller utanför hemmet, besvarar ett brev av en läsare som förvärvsarbetar och vill ha råd om hur man ska hinna sköta hushållsarbetet vid sidan av arbetet. Leivo-Larsson antyder då att hon föredrar att valet utfaller till husmodersyrkets fördel. Först efter att ha gett läsaren rådet att överväga om det alls lönar sig ekonomiskt att arbeta presenterar Leivo-Larsson olika alternativa lösningar för att klara av att vara en arbetande mor.

Kun kirjoittaja pyytää ohjeita oman ja kanssasisartensa aseman helpottamiseksi, niin tahtoisin siihen vastata, että mitään taikakeinoa, joka tekisi mahdolliseksi suuren perheen hoidon vain iltatunteina täyden työpäivän jälkeen ei ole, mutta eräs keino on: se, että ottaa kynän käteensä ja paperipalan eteensä ja ryhtyy laskemaan, ynnä ja pois, kannattaako kysyjän tapauksessa ja

⁷⁸ Husmoderns arbete är till enorm nytta för hennes familj, visserligen inte i form av penninginkomster, men på så sätt att utgifterna är mycket mindre. Och egentligen är det ju samma sak.

⁷⁹ Det tål att tänkas på för husmödrarna på vilketdera sättet de gör bäst nytta för familjen: genom att själv utföra oavlönat, men också obeskattat hushållsarbete och vara verkliga husmödrar och vårdnadshavare för barnen, eller genom att börja förvärvsarbete, varvid den slutliga nyttan kan vara synnerligen liten och vilket i alla händelser leder till att hushållet och barnen tas om hand av främlingar.

monen muunkin kysyjän tapauksessa, ansiotyö kodin ulkopuolella. Kodinhoito, ruoka, vaatteet, terveydenhoito jne. tulevat sangen paljon kalliimmiksi, jos äiti on työssä kodin ulkopuolella [...]. Sen lisäksi on kiinnitettävä huomiota niihin menoihin, joita ansiotyössä käyvälle naiselle aiheutuu suorastaan ammatista.⁸⁰ (Tytyne Leivo-Larsson 15-16/1948a)

Medan vissa skribenter strävade efter att påverka sina läsare till förmån för husmodersyrket, avstod andra från att servera färdiga svar på huruvida mödrar kan förvärvsarbete eller inte. Också bland de skribenter som ställer husmodersyrket i främsta rummet finns det flera som betonar att frågan inte kan få någon kategorisk lösning. Författaren Tytyne Haapanen-Tallgren (2/1927, 7/1928), som också fungerade som redaktör för samlingspartiets kvinnotidskrift *Suomen Nainen* (Kaarninen 1995, 255), diskuterar liksom Harmaja (5/1923) vilka konsekvenser och vilken nytta moderns arbete har främst med tanke på hemmet. Till skillnad från henne betonar Haapanen-Tallgren att frågan måste lösas individuellt inom varje familj och inte kan ges några generella lösningar.

Ei koskaan voi antaa lopullista ratkaisua kysymykseen, onko perheenäidin suoritettava vain kotityötä vai myös ansiotyötä kodin ulkopuolella. Jokainen ratkaisee asian oman tapauksensa mukaan eikä edes itseensä nähden lopullisesti. Jonakin kautena on perheelle edullisempaa, että äiti on rahatyössä kodin ulkopuolellakin, jonakin toisena hänen on parempi mahdollisimman paljon antautua kodilleen.⁸¹ (Tytyne Haapanen-Tallgren 7/1928)

Också i slutet av 1940-talet etablerades valet mellan att vara hemmafru och att förvärvsarbete som ett individuellt val genom enkäter och reportage som belyste läsarnas egna val (19/1948a, 19/1949, 23/1949, 12/1950). Budskapet var att frågan måste lösas, och få olika svar, inom den enskilda familjen: ”Varmasti ovatkin oikeimmissa ne, jotka sanovat, ettei ole kahta yhtäläistä kotia, avioliittoa ja naista, siksi on asia perusteellisesti kotona

⁸⁰ När skribenten ber om råd för hur hon och hennes medsystrar ska underlätta sin situation, skulle jag vilja svara att det inte finns någon trollformel som gör det möjligt att sköta en stor familj bara under kvällstimmarna efter en full arbetsdag, men det finns ett sätt: att ta en penna och en papperslapp och börja räkna, plus och minus, ifall det i frågeställarens fall och i många andra frågeställares fall lönar sig att förvärvsarbete utanför hemmet. Skötsel av hemmet, mat, kläder, hälsovård o.s.v. blir betydligt dyrare om modern arbetar utanför hemmet [...]. Därtill måste man fästa uppmärksamhet vid de utgifter som för den förvärvsarbetande kvinnan direkt orsakas av yrket.

⁸¹ Man kan aldrig ge en slutgiltig lösning på frågan om ifall husmodern ska utföra bara hemarbete eller också förvärvsarbete utanför hemmet. Var och en löser saken enligt sin egen situation och inte slutgiltigt ens för egen del. Under någon period är det fördelaktigare för familjen att modern lönearbetar utanför hemmet, under någon annan period är det bättre att hon ägnar sig så mycket som möjligt åt hemmet.

harkittava – yhdessä miehen kanssa”⁸² (23/1949). Att det fanns en verklig valmöjlighet underströks av att begreppet ”kotirouva”, hemmafru, togs i bruk (19/1949). Benämningen förekommer inte i materialet i övrigt, men att den användes i slutet av 1940-talet i stället för begreppet ”husmor” tyder på att hemmafruinstitutionen, där lönearbete inte ingick, inte längre sågs som den självklara normen utan behövde en egen beteckning.

Oviljan att inta en kategorisk ståndpunkt i frågan om mödrars arbete innebar inte att mödrarna gavs fria tyglar att fatta beslut enligt sina egna preferenser. Deras arbete var en familjeangelägenhet, men därtill gav vissa skribenter uttryck för åsikten att mödrar visserligen har ett val, men att vissa kvinnors arbete är mer berättigat än andras. Detta belystes i en debatt i *Kotiliesi* åren 1930-1931, där debattörerna drog gränser för vilka kvinnors förvärvsarbete som skulle anses berättigat. Sylvi Kauhanen (21/1930), vars uttalade kritik mot mödrars förvärvsarbete utgör ett undantag i debatten, tar avstånd från allt förvärvsarbete med undantag för de fall då pappan är hemma dagtid eller då modern ”brinner för att delta i andligt samhälleligt arbete och har särskild begåvning för detta”⁸³. Kauhanen ifrågasätter att moderns arbete skulle ge familjen något mervärde, och hävdar att barnens uppfostran och fysiska hälsa blir lidande när modern arbetar. I anslutning till Kauhanens artikel uppmanar tidningens redaktion till debatt med motiveringen att artikeln på många sätt inte motsvarar tidningens uppfattning i frågan. Tidningen får stor respons av läsare som alla försvarar mödrars förvärvsarbete (1/1931, 2/1931a och b, 3/1931a). Motiveringarna rör allt från att kvinnan för både sin egen och hemmets skull ska göra det hon är bra på (vilket inte alltid är hushållsarbete) och att hon genom sitt arbete visar ett gott exempel för sina barn, till att det är en fördel att ha arbetat ifall mannen dör eller insjuknar. Ifall moderns arbete ligger i hemmets intresse kan förvärvsarbete med andra ord ses som något positivt. Redaktionen (3/1931b) tar inte ställning vare sig för eller emot mödrars rätt till arbete, utan konstaterar att Kauhanen var ensam om sin åsikt samt understryker att det inte finns några generella lösningar: ”Asia tosin on sellainen, ettei sitä voida kerta-kaikkisesti ollenkaan ratkaista, vaan vain ottamalla huomioon olosuhteet kussakin erikois-

⁸² Säkert har de rätt som säger att det inte finns två likadana hem, äktenskap och kvinnor, därför bör saken grundligt övervägas hemma – tillsammans med mannen.

⁸³ (Koneellista työtä tekevien äitien kohdalta asia on helpompi ratkaista kuin sellaisten, joiden sydän) palaa osallistumaan yhteiskunnan henkiseen työhön ja joilla on tähän on erikoista lahjakkuutta.

tapauksessa.”⁸⁴ I samma text påpekas att de flesta husmödrar på landsbygden de facto arbetar även om deras arbete inte är avlönat, men samtidigt ställer redaktionen som krav att den mor som förvärvsarbetar måste ha bra orsaker till det: ”[M]illoin äiti taloudellisesta pakosta tai todella painavista henkilökohtaisista syistä ottaa kannettavakseen ’ansioäidin’ kaksinkertaisen kuorman ja vastuun, ei mielestämme muiden tule enää lisätä kiviä hänenkään kuormaansa.”⁸⁵ Varken Kauhanen eller redaktionen ville med andra ord erkänna en fullständig rätt för kvinnor att arbeta, utan dragkampen handlade om *vem* som ska tillåtas arbeta.

Även Maisi Tamminen (13-14/1947) erbjuder av definition av vilka kvinnors arbete som är berättigat. Hon listar möjliga motiv till förvärvsarbete, varav majoriteten handlar om brister hos kvinnan eller i äktenskapet: oförmåga att beräkna det verkliga ekonomiska värdet av hushållsarbete, mannens brist på respekt för hustruns hushållsarbete och vägran att ge henne tillgång till de pengar han införtjänat. De kvinnor vars arbete i högre grad är försvarbart enligt Tamminen är kvinnor som har en utbildning eller som annars inte har de färdigheter som krävs i husmodersyrket.

[V]aikkakin koti on naisen luonnollisin työkenttä, ei tämä kuitenkaan aina merkitse sitä, että jokainen nainen juuri tällä alalla saavuttaisi parhaat tuloksensa. Näin on laita varsinkin silloin, kun nainen, yhteiskunnan tukea hyväksi käyttäen, on hankkinut itselleen akateemisen tai muun ammatillisen erikoiskoulutuksen. [...] Lisäksi perheenemäntien joukossa on valitettavan paljon sellaisia yksilöitä, joilta näyttäivät tyystin puuttuvan edellytykset sen vastuunalaisen tehtävän hoitamiseen, mikä heille on uskottu.⁸⁶ (Maisi Tamminen 13-14/1947)

Tanken om att förvärvsarbetets berättigande var situationsbetingat innebar också att arbetet fick en karaktär av andrahandslösning. Vissa skribenter hävdade att kvinnor behöver

⁸⁴ Frågan är visserligen sådan, att man inte alls kan avgöra den en gång för alla, utan bara genom att ta hänsyn till omständigheterna i varje enskilt fall.

⁸⁵ Men när modern av ekonomiskt nöd tvång eller av verkligt tyngande personliga skäl tar på sig att bära den arbetande moderns dubbla börda och ansvar, ska andra enligt vår åsikt inte längre lägga sten på hennes börda.

⁸⁶ [Ä]ven om hemmet är kvinnans naturligaste arbetsfält, betyder detta ändå inte alltid att varje kvinna uppnår de bästa resultaten just på detta område. Så är det särskilt då kvinnan, med stöd av samhället, har skaffat sig en akademisk eller annan yrkesmässig specialutbildning. [...] Dessutom finns det bland husmödrarna beklagansvärt många sådana individer som fullständigt tycks sakna förutsättningar för att sköta den ansvarsfyllda uppgift som de har anförtrotts.

yrkesutbildning med tanke på att de kanske inte blir gifta (t.ex. 9/1928); förvärvsarbete och husmoderskap utgjorde för dessa skribenter med andra ord ömsesidigt uteslutande alternativ. Andra framställde förvärvsarbete som någonting som kunde utövas vid sidan av och efter att kvinnan uppfyllt sina modersplikter. Dessa skribenter tänkte inte nödvändigtvis på ett heltidsarbete, utan det var närmast frågan om ett deltidarbete i syfte att få omväxling i en vardag där huvuduppgiften var husmodersyrket. Helmi Heikinheimo (22/1934) nämner möjligheten att ägna sig åt ”en liten tjänst” vid sidan av hushållsarbetet eller i ett senare skede av livet när hemmet kräver mindre uppmärksamhet. Heikinheimo argumenterar för arbete genom att hävda att det hjälper modern att vara en bättre husmor:

Pienet *virkestysmatkat* ovat tärkeitä. Usein täytyy perheenäidin myöskin saada nähdä ja kuulla, miten muuallakin ollaan. Vielä parempi, jos hän säännöllisesti ottaa osaa johonkin. Eiköhän pieni virka kodin ulkopuolella auta monia äitejä olemaan sitä parempia perheenemäntiä? Ja kun keski-ikä on ohi, lapset poissa ja äiti ikävöiden huomaa itsellään olevan liiaksikin aikaa, silloin hän välttyy siltä alakuloisuuden vaaralta, johon moni sortuu. Hänellä on tie auki kodin ulkopuoliseen toimintaan.⁸⁷ (Helmi Heikinheimo 22/1934, kursivering i original)

Tanken om deltidarbete vid sidan av arbetet i hemmet återkommer hos flera skribenter. Ella Kitunen (18/1925) bedömer att hemmet i vanliga fall har större nytta av att modern är hemma, men förespråkar att modern ägnar ”en lämplig del av sin tid åt att upprätthålla eller höja familjens levnadsstandard till en dräglig nivå”⁸⁸ i de fall då familjens inkomster är mycket små. Anna-Liisa Sysiharju (6/1947) ser förvärvsarbetet som viktigt för kvinnor som inte gifter sig, som skiljer sig eller blir änkor, samt för mödrar vars barn blivit vuxna och flyttat hemifrån. Samtidigt ser hon möjligheter att fortsätta arbeta vid sidan av hushållsarbetet, som är kvinnans huvuduppgift: ”[T]oisalta ovat sellaiset ammatit

⁸⁷ Små rekreativresor är viktiga. Ofta måste modern också få se och höra hur man har det annanstans. Ännu bättre om hon regelbundet tar del i någonting. Hjälper inte en liten syssla utanför hemmet många mödrar att vara ännu bättre husmödrar? Och när medelåldern är över, barnen borta och modern med saknad märker att hon har för mycket tid, då undgår hon risken för nedstämdhet, som många hemfaller åt. Hon har en väg öppen till aktivitet utanför hemmet.

⁸⁸ (Jos äidillä on voimia ja kykyjä omaksumalla) sopivan osan ajastaan ansiotyölle ylläpitää tai kohottaa perheensä elintaso siedettävälle asteelle [...].

edullisia, joita voi harjoittaa kotona tai työntekijän vapaasti määräämänä aikana tai edes jonkinlaisena osapäivätyönä.”⁸⁹

I allmänhet prövades förvärvsarbetet mot hemmets intressen, men en artikel från 1927 där skribenten hävdar att det måste göras möjligt att förena arbete och moderskap utgör ett undantag. Tyyni Haapanen-Tallgren påpekar att frågan om mödrars arbete utanför hemmet framför allt har diskuterats ur hemmens perspektiv, och lyfter som motvikt fram den individuella kvinnans intressen. Med tanke på de högt utbildade kvinnor som har lagt ner mycket tid på sin utbildning och som har betydligt svagare kunskaper i husmodersyrket än i sitt eget yrke är det enligt henne nödvändigt att hitta en lösning som gör det möjligt att förena arbete och familjeliv.

[M]itä luonnollisemmaksi naisten opiskelu ja virkaan valmistuminen tulee, sitä välttämättömämpää on löytää ratkaisu, jonka mukaan nainen voi hoitaa sekä kotinsa että virkansa, mikäli hänen taipumuksensa ja halunsa eivät siksi ehdottomasti viittaa toiseen tai toiseen suuntaan, että hän ilman liian suurta haittaa hylkää toisen.⁹⁰ (Tyyni Haapanen-Tallgren 2/1927)

Tvårt emot Harmaja, som gör skillnad mellan mödrar som arbetar utanför hemmet och mödrar som är ”verkliga” husmödrar, framhåller Haapanen-Tallgren att mödrarna är riktiga mödrar i bägge fallen:

Tunneilleen lähtevä, kirjoituspöytänsä ääressä istuva tai potilaitaan hoitava äiti voi olla lapsille yhtä viihtyisä kuin säilykkeitä keittävä tai taikinaa vastaava. Kumpi tiuskaisee, kun siksi tulee, kumpikin on *äiti*. Ja kummankin työn positiivinen puoli tulee perheen hyväksi.⁹¹ (Tyyni Haapanen-Tallgren 2/1927, kursivering i original)

Kotiliesi försvarade den principiella rätten till arbete och godtog att det fanns individuella valmöjligheter. Samtidigt var utgångspunkten att mödrars rätt till arbete inte var

⁸⁹ Å andra sidan är sådana yrken fördelaktiga, som kan utövas hemma eller vid en tidpunkt som arbetstagaren själv avgör eller åtminstone som något slags deltidsarbete.

⁹⁰ Ju naturligare det blir att kvinnor studerar och utbildas till tjänster, desto mer nödvändigt blir det att hitta en lösning genom vilken kvinnan kan sköta både sitt hem och sin tjänst, ifall hennes läggning och vilja inte så definitivt pekar i den ena eller andra riktningen att hon utan för stora olägenheter överger det ena.

⁹¹ En mor som far iväg till sina timmar, sitter vid skrivbordet eller sköter patienter kan vara lika trevlig för barnen som en mor som kokar konserver eller svarar för degen. Båda snäser, när det kommer till det, båda två är mödrar. Och de positiva sidorna av bådars arbete kommer till familjens godo.

ovillkorlig. Det pågick förhandlingar mellan skribenterna om i vilken utsträckning en mor kunde ägna sig åt förvärvsarbete utan att för den skull överge sitt ansvar som husmor. Arbetet måste alltid komma på andra plats i jämförelse med familjen och husmodersrollen. En lösning på detta dilemma var att föreslå deltidarbete eller se arbetet som ett andrahandsalternativ i de fall då det var av nöden ekonomiskt sett. Uppfattningarna om hurudan en god (hus)mor skulle vara blev föremål för omförhandlingar, men det blev också fadersrollen. Hur mannens roll i familjen omförhandlades under det tidiga 1900-talet står visserligen inte i fokus för denna studie, men materialet visar ändå att mannens ansvar i familjen ägnades en viss uppmärksamhet framför allt på 1940-talet. Några skribenter ifrågasatte den självklarhet med vilken kvinnan förutsattes vara ansvarig för hushålls- och barnskötsel, och krävde att männen skulle lära sig dela ansvaret med sina hustrur (17/1930, 21/1945, 20/1946, 21/1947, 19/1948b). De flesta skribenter tog ändå för givet att husmoderns dubbla börda tillhörde just henne och inte mannen eller andra familjemedlemmar.

7.3 Den samhälleliga arenans ökande relevans

Under mellankrigstiden förde skribenterna diskussionen om arbete och moderskap i stort sett utan att några krav väcktes på att mödrars arbete skulle behandlas på någon annan arena än inom den enskilda familjen. På 1940-talet, och framför allt mot slutet av decenniet, inleddes i *Kotiliesi* emellertid en mer aktiv diskussion om hur stat, kommun och arbetsgivare borde tillmötesgå de arbetande mödrarna. På den här punkten deltog *Kotiliesi* i en bredare samhällelig diskussion kring statens ansvar för den sociala tryggheten som kom igång i och med andra världskriget och de därpå följande åren (Karisto, Takala & Haapola 1998, 285). Efter några år av vänstervindar och diskussion om mödrars arbete även på statlig nivå svängde emellertid den samhälleliga opinionen till förmån för mer konservativa värderingar (Julkunen 1994, 183).

I *Kotiliesi* framstår kriget och bristen på hembiträden som de pådrivande faktorerna för diskussionen om statens ansvar. Bristen på hembiträden gjorde att medelklassens system för att klara av barnomsorg och hushållssysslor i familjer där modern arbetade utanför hemmet eller inom lantbruket inte längre fungerade. Bristen på hembiträden gav redan i

mitten av 1930-talet upphov till diskussioner om behovet av reglering av hembiträdenas arbetsförhållanden, men bristen förvärrades ytterligare under kriget (Mäki-Petäys 2003). Kriget gav i sin tur upphov till diskussioner om mödrars arbete i och med att det förde ut kvinnor i arbetslivet (Satka 1994), men också genom att det väckte frågor om änkornas försörjning. Ytterligare en orsak till att staten i *Kotiliesi* började uppmärksammas som en möjlig arena på vilken de arbetande mödrarnas situation kunde få en lösning var den förändring i redaktionsarbetet som utvidgade skribentunderlaget i tidskriften till att omfatta också andra än borgerliga kvinnor. År 1941 tillsatte *Kotiliesis* redaktion en rådgivande kommitté vars uppgift var att bidra med idéer med tanke på en allt bredare läsekrets. Kommittémedlemmarna valdes för att representera olika partiinriktningar, delar av landet och livssituationer. (Aikasalo 2004, 119.) Det här syntes i *Kotiliesi* blev ett forum även för socialdemokratiska kvinnor, däribland riksdagskvinnorna Martta Salmela-Järvinen, Sylvi-Kyllikki Kilpi och Tyyne Leivo-Larsson.

Under mellankrigstiden uppmärksammades barndagvård främst genom reportage från privata barndagvårdsinrättningar samt i en presentation av den nya lagen om statsunderstöd för barnträdgårdar (Mandi Hannula 24/1927). Barnträdgårdar verkar ha förknippats med arbetarklassen och förväntades därmed inte vara aktuella för tidningens målgrupp. Åsikterna om huruvida det var önskvärt att arbetarklassen placerade sina barn i barnträdgårdar gick emellertid isär. För Laura Harmaja (9/1930) är framtidsvisionen att alla samhällsklassers barn sköts i sitt eget hem, vilket hon anser kommer att hända eftersom arbetarklassens levnadsstandard är på uppgång. Hon är övertygad om att medelklassen inte är intresserad av att placera barnen i barndagvård:

[S]ikäli kuin työväenluokka vaurastuu, ja siihenhän nykyiset korkeat palkat pakostakin vievät, niin luulisi, että jo luonnollinen itsetunto vaatii, että oma lapsi on omassa kodissa hoidettava ja kasvatettava. [...] Ja keskisäädyn piirissä ei suinkaan liioin olla valmiita lähettämään lapsia muuanne kasvatettaviksi, vaikka äiti kävisikin ansiotöissä.⁹² (Laura Harmaja, 9/1930)

⁹² I den mån arbetarklassen blir mer välmående, och dit leder väl de nuvarande höga lönerna ohjälpligen, skulle man tro att redan den naturliga självkänslan kräver att det egna barnet sköts och fostras i det egna hemmet. [...] Och i medelklasskretsar är man ingalunda heller beredd att skicka barnen någon annanstans för att uppfostras, även fastän modern förvärvsarbetar.

Sylvi Kauhanen (21/1930), som i övrigt ställde sig avvisande till mödrars förvärvsarbete, menar däremot att hembiträden inte kan fostra barnen på samma sätt som barnens egen mor och anser i motsats till Harmaja att arbetarmödrarna är i en bättre position som kan få plats för sina barn i institutioner såsom barnkrubbor. Kauhanen gör ändå inga anspråk på att medelklassens barn ska få möjlighet till barndagvård, och den tankegång som kan anas i bakgrunden är att arbetarklassens barn blir omhändertagna av medelklasskvinnor som utövar samhälleligt moderskap.

Juuri virkanaisten taholta puheena oleva asia onkin vaikein. Työläisvaimoitan voivat edes viedä lapsensa lastentaloihin ja -seimiin, joissa *älykkäät, sydämelliset hoitajat ja johtajattaret* heitä vaalivat, pitävät melkein pä yhtämittaa katseen ulottuvilla.⁹³ (Sylvi Kauhanen 21/1930, kursivering JL)

I och med andra världskriget antog diskussionen om var mödrarna gör mest nytta en ny karaktär: i stället för familjens nytta trädde samhällets nytta fram som måttstocken för gifta kvinnors arbete. Kriget förändrade sättet att skriva om mödrars arbete både genom att arbete under kriget började ses som en medborgerlig skyldighet även för kvinnor, och genom att det gav upphov till några av de första politiska anspråken på statliga åtgärder i syfte att stöda arbetande mödrar. Diskussionen i *Kotiliesi* under kriget handlade dels om de krigstida behoven av arbetskraft och specialarrangemang i barnomsorgen, och dels om det ökade behov av inkomstmöjligheter för änkor och andra kvinnor som kriget lett till. Till en del var syftet att informera och rapportera om samhälleliga åtgärder och arrangemang för att möta dessa behov (t.ex. 3/1943, 4/1944). Här utgjorde *Kotiliesi* en kanal för att mana till nationell sammanhållning och förmedla statens intressen till medborgarna snarare än tvärtom, och familjens behov av modern underställdes samhällets behov. Artiklarna uppmanade husmödrarna att uppoffra sig för nationen genom att ta del i arbete utanför hemmet. I följande citat definierar en ministerietjänsteman arbetet som en medborgerlig plikt. Hon utlovar emellertid inga statliga åtgärder för att komma husmödrarna till mötes:

[K]otitalous ja lastenhoito eivät saa muodostua tekosyiksi, joiden taakse nainen kätkeytyy silloin, kun maan yhteinen etu kutsuu häntä palveluun ja kun hän

⁹³ Just för yrkeskvinnornas del är saken i fråga svårast. Arbetarhustrurna kan åtminstone föra sina barn till barnhus och -krubbor, där begåvade, hjärtliga skötare och föreståndarinnor vårdar dem, har dem nästan jämt inom synhåll.

hyvällä tahdolla tai naapurien avulla voi kotiasiansa niin järjestää, että hän tämän kansalaisvelvollisuutensa kykenee täyttämään.⁹⁴ (Margit Borg, 3/1943)

Även Laura Harmaja (15/1943), som tidigare främst uttalat sig för hushållet och mödrars hushållsarbete (5/1923, 9/1930), betonar att de mödrar som har en yrkesutbildning behövs på marknaden, och kallar det en ”från samhällets synpunkt dålig hushållning”⁹⁵ att inte ta till vara deras arbete genom att se till att hemhjälp finns att få för dem.

För att underlätta änkornas situation som ensamstående familjeförsörjare krävde skribenterna att staten skulle arrangera yrkesutbildning för att hjälpa kvinnorna ut på arbetsmarknaden. Socialdemokraten Sylvi-Kyllikki Kilpi (3/1942) tar avstånd från befolkningspolitikens ”äktenskapspropaganda” och förespråkar i stället att man i återuppbyggnadsarbetet ska hjälpa krigsänkor ut på arbetsmarknaden genom yrkesutbildning – en åtgärd som också blev verklighet år 1943 (4/1944). Uppmaningen är framför allt riktad till staten:

Sotaleskille on siis mielestäni kiireisesti ryhdyttävä järjestämään ammattikursseja, heitä on ohjattava kevyempiin teknillisiin töihin samalla tavoin kuin invaliideja. [...] Kaatuneitten miesten muisto velvoittaa yhteiskuntaa ennakkoluulottomuuteen ja määrätietoiseen toimintaan sotaleskien aseman järjestämiseksi, niin että heidän perheittensä sosiaalinen taso säilyy jotakuinkin entisellään. Tässä toiminnassa tarvitaan kuitenkin vapaiden kansalaisjärjestöjen ja ennen kaikkea luonnollisesti naisjärjestöjen apua.⁹⁶ (Sylvi-Kyllikki Kilpi 3/1942)

Kraven på utbildning och försörjningsmöjligheter för änkor handlade emellertid inte om att förespråka kvinnors generella rätt till arbete. Snarare var det frågan om ett undantagsfall där yrkesutbildningen fungerade som en form av socialhjälp, där änkor jämfördes med ”invalidier” (3/1942). Återigen speglar diskussionen tanken om att arbete är mer berättigat för vissa grupper av kvinnor än för andra.

⁹⁴ Hushåll och barnavård får inte bli svepskal bakom vilka kvinnan gömmer sig när landets gemensamma väl kallar henne till tjänst och då hon med god vilja eller med grannarnas hjälp kan ordna sina hemförhållanden så, att hon kan uppfylla denna sin medborgerliga plikt.

⁹⁵ (Tämä on tietysti) yhteiskunnan kannalta huonoa taloutta [...].

⁹⁶ Man bör enligt min åsikt genast börja organisera yrkeskurser för krigsänkorna, de bör styras till lättare tekniska arbeten på samma sätt som invalider. [...] Minnet av de stupade männen förpliktigar samhället till fördomsfrihet och målmedveten verksamhet för att se om krigsänkornas ställning så att deras familjer bibehåller ungefär samma sociala standard som tidigare. I denna verksamhet behövs emellertid hjälp av fria medborgarorganisationer och framför allt naturligtvis av kvinnoorganisationerna.

När de arbetande mödrarnas behov av hjälp med barnvården i början av 1940-talet började diskuteras som en del av hembiträdesfrågan uppfattades barnomsorg utanför hemmet till en början inte som något alternativ. Bristen på hembiträden gjorde att behovet av barnomsorg blev aktuellt också inom de högre klasserna, och tvingade mödrar att stanna hemma så länge barnen var små trots att de utbildat sig (21/1947). Diskussionen om bristen på hembiträden berörde emellertid framför allt hur hushållsarbetet skulle skötas. I stället för att föreslå barnomsorg krävde skribenterna stöd för modern i hemmet (t.ex. 15/1943, 22/1943).

Efter kriget lyftes de arbetande mödrarna och deras behov fram i diskussioner om deltidarbete, moderskapslön och daghem. Inget av alternativen framstod under denna period som en mer önskvärd lösning än någon annan. Det handlade snarare om en begynnande diskussion om konkreta reformer där olika möjligheter presenterades och utvärderades. Deltidsarbete, som på idéstadiet fördes på tal som ett sätt för kvinnor att hinna med "ett litet arbete" vid sidan av moderskapet, togs upp till diskussion på ett praktiskt plan genom en enkät med magister och tidigare ministerietjänsteman Margit Borg-Sundman, försäkringsdirektör Estrid Hult, socialmuseets chef Tyyne Leivo-Larsson och avdelningschef Werner Nieminen (5/1946; se även Riksdagen). Borg-Sundman ställer sig positiv till möjligheten och föreslår att möjligheten ska främjas genom kvinnligt samarbete och statliga interventioner: "Tässä etsinnässä tulisi naisten yhteistoimin tukea kanssasisariaan. Siinä tulisi yhteiskunnan ojentaa opastava ja järjestelevä kätensä avuksi."⁹⁷ De övriga tillfrågade är inte lika positivt inställda till deltidarbete, utan framhåller att deltidarbete knappast är möjligt inom alla yrken och på alla arbetsplatser, och därför måste ses som en "specialrättighet" (Estrid Hult 5/1946). Att det trots allt fanns ett intresse för att undersöka deltidarbete som en lösning för arbetande mödrar är intressant med tanke på att det i Finland aldrig utvecklades någon praxis i fråga om deltidarbete. Finland skiljer sig i detta avseende från andra europeiska länder, däribland Tyskland, där deltidarbete har varit en central metod för att integrera mödrars arbete i det förnyade könskontraktet (Pfau-Effinger 1994).

⁹⁷ I detta sökande borde kvinnorna med gemensamma krafter stöda sina medsystrar. Där borde samhället sträcka ut sin hjälpande hand för att vägleda och organisera.

Inte heller barndagvård för barn till arbetande mödrar fick ett alltför varmt bemötande, trots att barnomsorg utanför hemmet fick större synlighet i *Kotiliesis* spalter mot slutet av 1940-talet (11/1946, 18/1946, 15-16/1948b, 6/1949, 22/1949). Skribenterna var ense i sin bedömning av olika former av barnomsorg: barntädgårdarna och deras pedagogik är nyttiga för alla barn (t.ex. 11/1946). Heldagsvård utanför hemmet, däremot, är dessvärre ett nödvändigt ont: ”Joskin lapsen sijoittaminen päiväkotii usein on välttämättömyys ja eräissä tapauksissa ehkä paras mahdollinen ratkaisu, niin ei lapsen joutumista päiväkotii yleensä voi pitää hänelle suotuisana ja onnellisena”⁹⁸ (11/1946). Heldagsvården uppfattades från 1930-talet och ända fram till 1960-talet som en form av barnskydd snarare än som pedagogisk verksamhet, medan vård i hemmet sågs som det mera önskvärda alternativet (Välimäki & Rauhala 2000, 391-392). Medan de så kallade barnkrubborna erbjöd heldagsvård, var barntädgårdsverksamheten vanligen begränsad till några timmar per dag (Anttonen 2001, 40). Barnkrubbornas målgrupp var mödrar som var tvungna att förvärvsarbeta och verksamheten fokuserade på barnets fysiska hälsa och överlevnad, medan barntädgårdarna i stället byggde sin verksamhet på pedagogiska målsättningar och tog emot barn till både hemmavarande högreståndskvinnor och förvärvsarbetande arbetarkvinnor (Välimäki & Rauhala 2000, 387, 389). Barntädgårdsspektör Elsa Borenus instämmer i denna syn på barndagvårdens funktioner när hon betecknar målgruppen som barn till mödrar som inte har något annat val än att placera sina barn i daghem, och syftet som barnskydd på grund av ”brister i hemförhållandena”:

Päiväkoteja ovat sekä lastenseimi ja lastentarhan kokopäiväosasto että kouluikäisten päiväkotit. Lastenseimi ottaa hoitoonsa 3 vuotta nuorempia lapsia, lastentarhan kokopäiväosasto 3–7-vuotiaita ja kouluikäisten päiväkotit koululapsia, jotka äitien ansiotyön tähden tai muista painavista syistä tarvitsevat päivittäin hoitoa ja kasvatusta. Ne on perustettu avuksi sellaisille äideille, joiden on pakko, lastensa ainoina huoltajina, turvautua yhteiskunnan tukeen, turvapaikoiksi lapsille, jotka kotiolojen puutteellisuuden tähden kaipaavat kotikasvatuksen täydentämistä.⁹⁹ (Elsa Borenus 11/1946)

⁹⁸ Även om det ofta är en nödvändighet och i vissa fall kanske den bästa möjliga lösningen att placera barn i daghem, kan man inte i allmänhet anse att det är fördelaktigt och lyckligt för barnet att hamna på daghem.

⁹⁹ Daghemmet innefattar såväl barnkrubba och barntädgårdens heldagsavdelning som daghem för barn i skolåldern. Barnkrubban tar emot barn som är yngre än 3 år, barntädgårdens heldagsavdelning tar emot 3–7-åringar och daghemmet för barn i skolåldern tar emot skolbarn, som på grund av mödrarnas förvärvsarbete eller andra vägande skäl behöver daglig vård och uppfostran. De är grundade som en hjälp för sådana mödrar

Begreppet ”päiväkoti”, daghem, introducerades år 1946 av Aune Ståhlberg, tjänsteman på socialministeriet, i syfte att komma bort från den fattigvårdsstämpel som präglade heldagsvården (Välimäki & Rauhala 2000, 392). Trots att tonvikten lades på barnskydd visar det faktum att begreppet togs i användning i *Kotiliesi* – och även i *Tulevaisuus*, men däremot inte i *Naisten Ääni* – på en beredskap bland *Kotiliesis* skribenter att omfatta tanken om heldagsvård som ett alternativ för en bredare allmänhet. Också när hembiträdesbristen gjorde sig påmind omnämndes daghem som en möjlig lösning (15-16/1948b), vilket visar på en utvidgad funktion för daghemmet. Att den offentliga sektorn ska ta ansvar för barnomsorgen är emellertid inte klart. Signaturen *Narsku* (15-16/1948b) uppmanar fabriker, organisationer och kommuner att samarbeta för att grunda daghem som betjänar både arbetande mödrar och mödrar som på grund av sjukdom eller andra orsaker behöver ha någonstans att föra sina barn under några dagars tid.

Frågan om moderskapslön väckte ungefär lika stort intresse som deltidsarbete och barndagvård. Inför riksdagsvalet uppmanar Mandi Hannula (11-12/1948) läsarna att rösta på kandidater som har hemmens intressen för ögonen. Att se till hemmens intressen innebär för henne att betala ut moderskapslön så att mödrar med många barn skulle kunna stanna hemma. Lönen motiveras av att mödrarnas uppgift kan jämföras med till exempel läraryrket, och att den skulle gagna både hemmen och samhället:

Monilapsisten perheiden äideille on alettava maksaa erityistä *äitipalkkaa*. Se lisäisi kodin sisäisiä voimia, sekä taloudellisia että sivistyksellisiä, ja siten yhteiskunnallekin korvautuisivat äitipalkan aiheuttamat kustannukset moninkertaisesti.¹⁰⁰ (Mandi Hannula 11-12/1948)

Också Tyyne Leivo-Larsson (5/1946, 15-16/1948a) nämner moderskapsförsäkring, men för henne är bidraget ett sätt bland flera att hjälpa sådana mödrar som bara arbetar av ekonomiska skäl:

som, i egenskap av sina barns enda vårdnadshavare, är tvungna att förlita sig på samhällets stöd, och som en fristad för barn vars uppfostran i hemmet behöver kompletteras till följd av brister i hemförhållandena.

¹⁰⁰ Man bör börja betala en särskild mödralön åt mödrar i familjer med många barn. Det skulle öka hemmets inre styrka, både i fråga om ekonomi och bildning, och på så sätt skulle också samhället få mångdubbel kompensation för de kostnader som mödralönen gav upphov till.

[S]uurin osa naimisissa olevista naisista on työssä taloudellisten syiden siihen pakottaessa. [...] Näiden avuksi on yhteiskunnan tultava äitiyspalkan, avioero-vakuutuksen sekä kotien työn ja asuntojen rationalisoimisen muodossa, jotta kenenkään ei tarvitsisi laiminlyödä kotiaan ja lapsiaan siksi, että hänellä ei ole varaa hoitaa näitä [...].¹⁰¹ (Tyyne Leivo-Larsson 5/1946)

Leivo-Larsson (15-16/1948a) räknar upp lösningar för både förvärvsarbetande mödrar och husmödrar såsom deltidsarbete, moderskapslön och daghem, och nämner rent generellt att åtgärder bör vidtas för att underlätta båda gruppernas situation: ”Kotiin siirtymistä on helpotettava ja ansioäidin asemaa selvitettävä, jotta hän ei kuluisi loppuun ennenaikaisesti.”¹⁰² Detta är också den linje som Leivo-Larsson företräder i det socialdemokratiska kvinnoförbundets tidskrift *Tulevaisuus* (juni 1948b). Med tanke på att kvinnorna på de socialdemokratiska tidskriftsarenorna som regel riktade omfattande anspråk på ekonomisk omfördelning till staten är det emellertid anmärkningsvärt att Leivo-Larsson i *Kotiliesi* är återhållsam i sina krav på staten. Hon påpekar tvärtom att specialarrangemang för mödrar i arbetslivet kan ha negativa konsekvenser för kvinnornas sysselsättning och löner, samt att det är resurskrävande att upprätthålla daghem. Leivo-Larsson lämnar utrymme för den individuella kvinnan att välja mellan de två alternativen, att satsa på hemmet eller familjen. Exakt vad Leivo-Larsson åsyftar är inte klart, men tydligt är att arbete för henne inte utesluter moderskap eller vice versa (jfr *Tulevaisuus* juni 1948b), även om den mor som prioriterar arbetet också måste acceptera att hon inte samtidigt kan prioritera familjen.

Kaikkein tähdellisimmin on kuitenkin naisten itsensä ratkaistava asenteensa ansiotyöhön ja kotiin, sillä kukaan ei voi palvella kahta herraa ilman, että joko toinen taikka molemmat kärsivät. Naisten on valittava. [...] Ansiotyö tai kotityö on asetettava etutilalle ja asiat järjestettävä sen mukaan.¹⁰³ (Tyyne Leivo-Larsson 15-16/1948a)

¹⁰¹ Största delen av de gifta kvinnorna arbetar eftersom de tvingas till det av ekonomiska orsaker. [...] Samhället bör komma till deras hjälp genom moderskapslön, skilsmässoförsäkring och rationalisering av hemarbetet och bostäderna, så att ingen behöver försumma hemmet och barnen därför att hon inte har råd att sköta dem [...].

¹⁰² Övergången till hemmet bör underlättas och den arbetande moderns ställning klarläggas, så att hon inte blir utsliten i förtid.

¹⁰³ Det viktigaste är ändå att kvinnorna själva måste välja sin hållning till förvärvsarbetet och till hemmet, för ingen kan tjäna två herrar utan att antingen den ena eller båda lider. Kvinnorna måste välja. [...] Förvärvsarbetet eller hemarbetet måste prioriteras och saker ordnas därefter.

Ingen av de ovan nämnda lösningarna utkristalliserade sig under diskussionens gång som mer acceptabel än andra, men diskussionen om konkreta politiska lösningar på de arbetande mödrarnas problem visar att förvärvsarbetet som ett alternativ till husmodersyrket under tiden närmast efter kriget började tas på större allvar än tidigare. Diskussionen visar också att det fanns en beredskap att gå bägge grupper av mödrar till mötes: både dem som ville stanna hemma på heltid och dem som ville arbeta utanför hemmet.

7.4 Från tudelat medborgarskap till valfrihet?

Kotiliesi var under sina tre första decennier en arena där husmoders- och hemideologier, familism och maternalism smälte samman och där hemmet fungerade som den grundläggande värderingen och premissen i argumentationen. Denna premiss i diskussionen om arbetande mödrar vände uppmärksamheten mot vad tidskriftens medarbetare såg som gifta kvinnans viktigaste roll: att fungera som "hemmets hjärta". Kvinnans roll låg under *Kotiliesis* första decennier framför allt i att vara en god husmor, snarare än en god mor. Man kan emellertid också hävda att erkännandet av kvinnors rätt till arbete utgjorde en premiss i diskussionen. Diskussionen om moderns val mellan att förvärvsarbeta och att utöva husmoderns yrke byggde på den outtalade premissen att det de facto fanns alternativ, och att det var berättigat att diskutera arbete i termer av val. Emellertid vägdes mödrars arbete utanför hemmet i första hand mot dess för- och nackdelar för hemmet, och de flesta skribenterna diskuterade rätten till arbete i ljuset av en pliktetik där kvinnans plikter som husmor och mor stod i centrum. Kvinnans relation till samhället gick framför allt genom familjen, och hennes plikt gentemot samhället var att prioritera plikten mot familjen. Huruvida plikten mot familjen uppfylldes bäst genom arbete eller husmoderskap rådde det däremot delade meningar om. Samtidigt hade en del av skribenterna en förståelse för förvärvsarbetet, inte bara som ett ekonomiskt fördelaktigt alternativ, utan även som en omväxling i vardagen som kvinnan hade nytta av, personligen eller i sina roller i hemmet. Förvärvsarbetet gestaltades som en valmöjlighet vid sidan av husmoderskapet, men därefter gick åsikterna isär. Några skribenter höjde sina röster för att hävda att arbete utanför hemmet var jämbördigt med arbete i hemmet, medan andra höll fast vid att husmodersyrket trots allt var det önskvärda alternativet. Gemensamt för ställnings-

tagandena under hela tidsperioden är att skribenterna i sista hand avstod från att servera färdiga lösningar.

Frågan om arbetande mödrar ramades till en början in som en fråga som skulle lösas på privatlivets arena. Diskussionen gällde då vilka kvinnors arbete som skulle anses vara värt allmänhetens erkännande. Efter hand började skribenter emellertid rikta anspråk också till samhället. På 1930-talet gav tidskriften utrymme för skribenter som gjorde anspråk på att gifta kvinnors rätt till arbete skulle erkännas, och på 1940-talet utgjorde kriget och bristen på hembiträden vändpunkter i och med vilka samhället började diskuteras som en arena där omfördelning måste ske och erkännande ges åt de arbetande mödrarna för att de skulle ha möjlighet att bli fullvärdiga samhällsmedlemmar. Intresset för samhälleliga lösningar och ekonomisk omfördelning var större i *Kotiliesi* än i *Naisten Ääni*, men inte heller i *Kotiliesi* vann någon lösning definitivt terräng på bekostnad av andra alternativ. Diskussionen handlade snarast om att definiera samhället som en relevant arena utan att slå fast vad som borde göras på arenan i fråga.

Blev kvinnan enligt *Kotiliesi* skribenter då medborgare genom sin modersroll eller genom sitt arbete utanför hemmet? Ett svar kunde vara att frågan är fel ställd. Arbetet var synnerligen relevant i *Kotiliesi*, som i egenskap av ett inofficiellt forum för husmodersrörelsen var inriktad på att höja husmödrarnas status och kräva erkännande för husmodersuppgiften som ett yrke. Husmoderskapet fylldes med ideologiskt innehåll just i betydelsen arbete, och kvinnan blev medborgare genom sitt specifikt kvinnliga *arbete*, arbetet i hemmet. Förvärvsarbete utanför hemmet, däremot, diskuterades främst ur en praktisk synvinkel. I jämförelse med husmodersyrket gavs förvärvsarbetet en underordnad roll, och trots anspråk på kvinnors rätt till arbete diskuterade de flesta debattörerna husmödrars förvärvsarbete i termer av nytta och berättigande i relation till familjens intressen. De arbetande kvinnorna lyftes inte fram som en intressegrupp i sig, utan fokus låg i enlighet med det familistiska perspektivet, enligt vilket kvinnorna i egenskap av husmödrar och mödrar framför allt sågs som en del av familjen, på familjens intressen. Tanken om valmöjligheter visar ändå att kvinnors medborgerliga roll som mödrar inte nödvändigtvis var den enda möjliga.

8 FORMULERINGEN AV ETT POLITISKT PROBLEM

Min analys har visat att frågan om arbetande mödrar var högst aktuell för kvinnorörelserna under den första hälften av 1900-talet. Förhandlingar mellan kvinnoaktivister om de arbetande mödrarnas medborgerliga roll pågick på alla de tidskriftsarenor jag har undersökt. Mödrars arbete diskuterades inte bara bland minoritetsgrupper såsom kvinnoakskvinnorna kring *Naisten Ääni* och medlemmarna i det socialdemokratiska kvinnoförbundet, utan också i den populära kommersiella tidskriften *Kotiliesi*. Detta visar att frågan inte bara var av marginellt intresse, utan engagerade också de breda massorna. Jag har också genom att utgå från ett aktörsperspektiv visat på mångfalden av röster och anspråk inom de tidiga kvinnorörelserna. Förhandlingarna kring mödrars arbete utmynnade i olika lösningar och inramningar, men gemensamt var att detta var en period av aktivt sökande efter fungerande sätt att förhålla sig till frågan om mödrars förvärvsarbete. Det handlade i hög grad om ett sökande där utgången var oviss och ideala lösningar lyste med sin frånvaro. De politiska anspråk som kvinnoaktivister gjorde och de förhandlingar som arbetande mödrars medborgarskap blev föremål för kan emellertid ses som ett förarbete till 1960- och 1970-talens feministiska kamp för alla kvinnors rätt till förvärvsarbete.

Skribenterna i *Naisten Ääni*, *Työläisnainen*, *Toveritar/Tulevaisuus* och *Kotiliesi* deltog inte i en och samma debatt om gifta kvinnors eller mödrars rätt att förvärvsarbeta, utan närmade sig frågan från olika håll. Uppfattningarna om hur den medborgerliga rollen skulle gestaltas för de arbetande mödrarnas del, vems intressen frågan om mödrars arbete berörde, vad som krävdes för att möta de arbetande mödrarnas behov och på vilken arena frågan skulle avgöras gick isär mellan och inom tidskrifterna. Ett tvärsnitt av dessa kvinnoarenor visar att kvinnoaktivister formulerade arbetande mödrars medborgarskap i termer av såväl moderskap som arbete. Moderskapet hade stor betydelse i de socialdemokratiska tidskrifterna, medan kvinnans medborgerliga roll i *Kotiliesi* definierades genom hemmet och husmoderskapet. Samtidigt kan man framför allt i *Naisten Ääni*, men också i de socialdemokratiska tidskrifterna, hitta ett medborgarskapsideal baserat på arbete som inte kan förklaras i maternalistiska termer. Trots att tidskrifterna representerar skilda politisk-ideologiska positioner kan man också urskilja en gemensam nämnare:

kvinnnoaktivisterna erkände åtminstone i princip att gifta kvinnor och mödrar hade rätt att arbeta. De godkände i större eller mindre utsträckning en dubbel standard, enligt vilken mödrar kunde vara medborgare både genom sitt moderskap eller sitt arbete i hemmet och genom sitt förvärvsarbete utanför hemmet. Det här kom till uttryck i att principen om valfrihet fick fotfäste på alla tidskriftsarenor. Tanken var till en början mest uttalad i *Naisten Ääni*, men vann efter hand terräng även i *Kotiliesi* och *Toveritar/Tulevaisuus*. Valfriheten gestaltades olika: i *Naisten Ääni* var det kvinnans intressen, som medborgare men också som familjeförsörjarens, och hennes rätt att välja som stod i fokus. I de socialdemokratiska tidskrifterna var det kvinnans intressen i rollen som mor som var relevanta, och i *Kotiliesi* var kvinnans intressen underordnade familjens intressen. Ibland innebar principen om valfrihet endast en eftergift på grund av ekonomiska realiteter eller andra undantagssituationer; ibland uttrycktes den som ett krav på erkännande av kvinnors rätt till självbestämmande i egenskap av medborgare. Det är möjligt att dra paralleller inte bara mellan den framväxande tanken om valfrihet i relation till arbetet och den senare feministiska kvinnoaktivismen, utan också mellan valfrihetstanken och utformningen av senare finländska socialpolitiska modeller. Analysen pekar på att kvinnoaktivisterna i rollen som opinionsbildare bearbetade terrängen för det duala system som senare skulle byggas upp. En analog kompromissvilja mellan olika syner på arbete och moderskap återfinns nämligen även i dagens socialpolitiska modell, där både arbetande mödrar och mödrar som önskar stanna hemma har getts lagliga möjligheter i form av subjektiv rätt till barndagvård respektive vårdledighet och stöd för hemvård av barn (Anttonen 1999; 2001).

Efter hand uppstod allt fler beröringspunkter mellan kvinnoaktivisternas anspråk på de olika arenorna. Tidskrifterna började närma sig varandra på flera punkter, deltog i och reagerade på samma debatter och anammade de andras sätt att rama in sina anspråk. Från och med 1920-talet närmade sig *Toveritar* *Kotiliesi* i sin hem- och modersideologi, och på 1930-talet fick kvinnors medborgerliga rätt till arbete, som var en av kärnfrågorna i *Naisten Ääni*, understöd i både *Kotiliesi* och *Toveritar*. Intresset för att kräva erkännande av rätten till arbete i de två sistnämnda tidskrifterna kan ses som en respons på en samhällelig kontrovers där gifta kvinnors arbete allmänt ifrågasattes, snarare än som något aktivisterna bakom dessa tidskrifter självmant ville lyfta upp till den offentliga arenan. På motsvarande sätt förde de socialdemokratiska kvinnoaktivisterna aktivt en kamp för att

rama in frågan om mödrars arbete som en problemställning där samhället måste ta ansvar för ekonomisk omfördelning för att de arbetande mödrarna skulle kunna förverkliga sin medborgerliga roll. I *Naisten Ääni* och *Kotiliesi* började samhällets ekonomiska ansvar tas upp till diskussion först som en reaktion på att frågan väcktes på ett bredare samhälleligt plan. Diskussionen handlade emellertid i båda tidskrifterna snarast om att definiera samhället som en relevant arena, utan att det blev klart vilka åtgärder samhället borde vidta för att göra det möjligt för arbetande mödrar att som fullvärdiga medborgare delta i samhällslivet. Att kvinnoaktivisterna närmade sig varandra kom också till uttryck i att *Kotiliesi* på 1940-talet blev ett forum där både socialdemokratiska och borgerliga politiker fick framställa sina åsikter.

Även maternalismens inflytande varierar mellan och inom tidskrifterna. Att maternalismen var en inflytelserik diskussionskontext syns på alla tidskriftsarenor. Till en del använde kvinnoaktivisterna maternalismen som utgångspunkt för sin argumentation, men den normativt fungerande maternalistiska referensramen förmår inte förklara alla de ställningstaganden som kvinnoaktivister gjorde under denna tidsperiod, däribland inte tanken om valfrihet. Det var inte bara moderskapet som blev föremål för en politisering, utan de samhälleligt aktiva kvinnorna formulerade också arbetet och de arbetande mödrarna som politiskt relevanta. Kvinnoaktivisterna befann sig längst bort från det maternalistiska synsättet, och samtidigt den tidskrift där kvinnors medborgarskap starkast formulerades i termer av arbete. *Naisten Ääni* är också den tidskrift som kommer närmast 1960- och 1970-talens diskurser om kvinnan som en arbetande medborgare. På de andra arenorna såg en övervägande del av kvinnoaktivisterna moderskapet som vägen till kvinnors medborgarskap, men också där höjdes röster för ett medborgarskap baserat på arbete.

Jag har med hjälp av Nancy Frasers teori om rättviseanspråk utvidgat synen på politiska anspråk genom att studera inte bara hur medborgarskap formulerades, utan också hur kvinnoaktivisterna ansåg att medborgarskap skulle möjliggöras på en samhällelig nivå. Frasers teori har ur denna synvinkel varit till stor nytta i min studie. Frasers teori bygger emellertid på en normativ uppfattning om vilken typ av rättvisa som bör vara målet för sociala strävanden. Det här innebär att Frasers modell inte är en helt oproblematiserad

analytisk referensram, eftersom sociala rörelser inte alltid fungerar på dessa normativa villkor. Medan till exempel medborgarskap i form av lika rättigheter var en uttalad målsättning i *Naisten Ääni*, går det inte att utgå från att alla kvinnoaktivister eftersträvar oberoende i termer av arbete, eller ens oberoende i termer av *individuellt* oberoende (jfr Fraser & Gordon 1994). Vidare förenar Frasers tolkningsram perspektiven på medborgarskap som rättighet och som deltagande, men utesluter uppfattningen om medborgarskap som plikt, en dimension som kom till uttryck i maternalismen och som också är synlig i materialet. Trots detta upplever jag att Frasers teori som helhet har varit ett fruktbart perspektiv.

Min studie sprider ljus över både den finländska kvinnoaktivismen i början av 1900-talet och den andra vågen av kvinnoaktivism under 1960- och 1970-talen genom att den visar att processen att försöka omformulera det kvinnliga medborgarskapet med utgångspunkt i mödrars arbete inleddes redan under det tidiga 1900-talet. Den period jag har studerat slutar med år 1950, och studien förmår därför inte helt ge svar på frågan om vad som ledde till de politiska anspråk gällande arbetande mödrar som aktivisterna under den andra vågens kvinnoaktivism gick in för på 1960- och 1970-talen. Det skulle därför vara nyttigt för förståelsen av kvinnoaktivismen under den maternalistiska perioden att forska vidare i de diskussioner om mödrars arbete som fördes bland kvinnoaktivister i 1950-talets Finland.

LITTERATUR

Aikasalo, Päivi (2004): Alli Wiherheimo. Uranaisen sydän. Helsingfors: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (1987): Kansa liikkeessä. Helsingfors: Kirjayhtymä.

Altick, Richard D. (1967): The English Common Reader: A Social History of the Mass Reading Public, 1800-1900. Chicago: The University of Chicago Press.

Anttonen, Anneli (1997): Feminismi ja sosiaalipolitiikka. Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipoliittinen avainkäsite. Tammerfors: Tampere University Press.

Anttonen, Anneli (1998): Vocabularies of citizenship and gender: Finland. Critical Social Policy 18 (3), 355-373.

Anttonen, Anneli (1999): Lasten kotihoidon tuki suomalaisessa perhepolitiikassa. Helsingfors: FPA.

Anttonen, Anneli (2001): The female working citizen: social rights, work and motherhood in Finland. Kvinder, køn & forskning 10 (2), 33-44.

Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000): Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Tammerfors: Vastapaino.

Arbetsarkyddsdistriktet: Työsuojelunäyttelu. Historiaa. Tillgänglig: http://www.tyosuojelu.fi/fi/nayttely_historiaa. Läst 3.10.2008.

Autto, Janne (2007): Äitiyden muuttuva asema hyvinvointivaltion kansalaisuuden määrittelyissä. Sosiologia 44 (3), 204-217.

Barrett, Michèle & McIntosh, Mary (1982): The Anti-Social Family. London: Verso.

Beetham, Margaret & Boardman, Kay (red.) (2001): Victorian Women's Magazines. An Anthology. Manchester: Manchester University Press.

Berger, Manfred: Frauen in der Geschichte des Kindergartens: Henny Schumacher. I verket Textor, Martin R.: Kindergartenpädagogik – Online-Handbuch. Tillgänglig: <http://www.kindergartenpaedagogik.de/433.html>. Läst 14.12.2006.

Bergman, Solveig (2004): Collective organizing and claim making on child care in Norden: blurring the boundaries between the inside and the outside. Social Politics 11 (2), 217-246.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2005): Argumentationsanalys. I verket Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.): Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys. Lund: Studentlitteratur, 89-147.

Bertone, Chiara (2002): Whose Needs? Women's Organisations' Claims on Child Care in Italy and Denmark. Aalborg: Aalborg University.

Billig, Michael (1996): Arguing and Thinking. A Rhetorical Approach to Social Psychology. Cambridge: Cambridge University Press.

Bock, Gisela & Thane, Pat (red.) (1991): Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s-1950s. London: Routledge.

Botein, Stephen, Censer, Jack R. & Ritvo, Harriet (1981): The periodical press in eighteenth-century English and French society: A cross-cultural approach. *Comparative Studies in Society and History* 23 (3), 464-490.

Burke, Kenneth (1969 [1950]): A Rhetoric of Motives. Berkeley: University of California Press.

Bussemaker, Jet & Voet, Rian (1998): Citizenship and gender: theoretical approaches and historical legacies. *Critical Social Policy* 18 (3), 277-307.

Drover, Glenn & Kerans, Patrick (1993a) (red.): New Approaches to Welfare Theory. Hampshire: Edward Elgar Publishing Limited.

Drover, Glenn & Kerans, Patrick (1993b): New approaches to welfare theory: foundations. I verket Drover, Glenn & Kerans, Patrick (red.): New Approaches to Welfare Theory. Hampshire: Edward Elgar Publishing Limited, 3-30.

Ebeneserstiftelsen: Ebeneser-Säätiön arkisto. Tillgänglig: <http://www.ebeneser.fi/index.php?page=saatio&saatio=arkisto&arkisto=arkisto>. Besökt 2.10.2008.

Ehrenreich, Barbara & English, Deirdre (1988): For Her Own Good. 150 Years of the Experts' Advice to Women. London: Pluto Press.

Ekstrand, Eva (2007): Kaj Anderssons Morgonbris. Kvinnopress, trettiotal och längtan efter fri tid. Umeå: Umeå universitet.

Fraser, Nancy (1995): From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a 'post-socialist' age. *New Left Review* (I/212), 68-93.

Fraser, Nancy (2003a): Social justice in the age of identity politics: redistribution, recognition, and participation. I verket Fraser, Nancy & Honneth, Axel (red.): Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange. London: Verso, 7-109.

Fraser, Nancy (2003b): Rethinking recognition: overcoming displacement and reification in cultural politics. I Hobson, Barbara (red.): Recognition Struggles and Social Movements. Contested Identities, Agency and Power. Cambridge: Cambridge University Press, 21-32.

Fraser, Nancy (2005): Reframing Justice in a Globalizing World. *New Left Review* 36 (Nov/Dec), 69-88.

Fraser, Nancy (2008): Abnormal justice. *Critical Inquiry* 34 (3), 393-422.

Fraser, Nancy & Gordon, Linda (1994): A genealogy of dependency: tracing a keyword of the U.S. welfare state. *Signs* 19 (2), 309-336.

Fraser, Nancy & Honneth, Axel (red.) (2003): Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange. London: Verso.

Gherardi, Silvia (1995): Gender, Symbolism and Organizational Cultures. London: Sage Publications.

Hanagan, Michael (1997) Citizenship, claim-making, and the right to work: Britain, 1884–1911. *Theory and Society* 26 (4), 449-474.

Hellspong, Lennart (1999): Argumentationens retorik. Tillgänglig på: <<http://retorikportalen.se/start/files/Argumentationensretorik.pdf>>. Läst 15.2.2008.

Hirdman, Yvonne (1990): Genussystemet. I verket: Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport. Stockholm: SOU 1990: 44, 73-116.

Hirdman, Yvonne (1992): Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier. Stockholm: Carlssons Bokförlag.

Hirdman, Yvonne (2007): Gösta och genusordningen. Feministiska betraktelser. Stocholm: Ordfront.

Hobson, Barbara (red.) (2003): Recognition Struggles and Social Movements. Contested Identities, Agency and Power. Cambridge: Cambridge University Press.

Hokkanen, Ritva (1987): Naisten Ääni-lehti vuosina 1905-1927. Pro gradu-avhandling i historia, Helsingfors universitet.

Häggman, Kai (1994): Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Helsingfors: Finska historiska samfundet.

Häggman, Kai (2001): Piispankadulta Bulevardille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878-1939. Helsingfors: WSOY.

Jallinoja, Riitta (1983): Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Borgå: WSOY.

Jallinoja, Riitta (1984): Perhekäsityksiä perhettä koskeviin ratkaisuihin. I Haavio-Mannila, Elina, Jallinoja, Riitta & Strandell, Harriet (red.) Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja. Borgå: WSOY, 37-110.

Johannesson, Kurt (1998): Retorik eller konsten att övertyga. Stockholm: Norstedts Förlag.

Jokinen, Annika (1991): Nainen ja työ. Käsitykset naisen ansiotyöstä ja kotityöstä Toveritar-lehdessä vuosina 1922-1932. Pro gradu-avhandling i historia, Tammerfors universitet.

Jokinen, Arja (1999a): Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. I verket Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tammerfors: Vastapaino, 37-53.

Jokinen, Arja (1999b): Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. I verket Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tammerfors: Vastapaino, 126-159.

Jones, Kathleen B. (1998): Citizenship in a woman-friendly polity. I Shafir, Gershon (red.): The Citizenship Debates. A Reader. Minneapolis: University of Minnesota Press, 221-247.

Julkunen, Raija (1994): Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luku käänteenä. I Anttonen, Anneli, Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (red.): Naisten hyvinvointivaltio. Tammerfors: Vastapaino, 179-201.

Juntti, Eira (2004): Gender and Nationalism in Finland in the Early Nineteenth Century. Oppublicerad doktorsavhandling i sociologi, State University of New York.

Jussila, Osmo, Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka (1998): Finlands politiska historia 1809-1998. Esbo: Schildts.

Kaarninen, Mervi (1995): Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa. Helsingfors: Finska Historiska Samfundet.

Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (1999): Retoriikka. I Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (red.): Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot. Helsingfors: Gaudeamus, 233-272.

Kannila, Helle (1996): Ihmiset polveutuvat äideistään. Helle Kannila naisasiakirjoittajana. Red: Meri Kuula. Helsingfors: BTJ Kirjastopalvelu.

Kantola, Johanna (2006): Feminists Theorize the State. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Karisto, Antti, Takala, Pentti & Haapola, Ilkka (1998): Finland i förvandling. Levnadsstandardens, livsföringens och socialpolitikens utveckling i Finland. Borgå: WSOY.

Kettunen, Pauli (1994): Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa. Helsingfors: Finska Historiska Samfundet.

Kivikuru, Ullamaija (1996): Vieraita lehtiä. Aikakauslehti ajan ja paikan risteyksessä. Helsingfors: Yliopistopaino.

Korppi-Tommola, Aura (2000): Hjelt, Vera (1857-1947). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tillgänglig: <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/4458>. Publicerad 22.5.2000, läst 4.4.2008.

Korppi-Tommola, Aura (2001): Tahdolla ja tunteella tasa-arvoa. Naisjärjestöjen Keskusliitto 1911-2001. Helsingfors: Naisjärjestöjen Keskusliitto.

Koskela, Lasse (2001) Anttila, Selma (1867-1942). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tillgänglig: <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/2861/>. Publicerad 28.2.2001, läst 16.7.2008.

Koven, Seth (1993): Borderlands: women, voluntary action, and child welfare in Britain, 1840 to 1914. I verket Koven, Seth & Michel, Sonya (red.): Mothers of a New World. Maternalist Politics and the Origins of Welfare States. New York: Routledge, 94-135.

Koven, Seth & Michel, Sonya (1990): Womanly duties: maternalist politics and the origins of welfare states in France, Germany, Great Britain and the United States, 1880-1920. The American Historical Review 95 (4), 1076-1108.

Koven, Seth & Michel, Sonya (1993a): Introduction: "mother worlds". I verket Koven, Seth & Michel, Sonya (red.): Mothers of a New World. Maternalist Politics and the Origins of Welfare States. New York: Routledge, 1-42.

Koven, Seth & Michel, Sonya (1993b) (red.): Mothers of a New World. Maternalist Politics and the Origins of Welfare States. New York: Routledge.

Kurikka, Jussi & Takkala, Marketta (1983): Bibliografi över Finlands tidskriftslitteratur 1782-1955. Helsingfors: Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter.

Kuusipalo, Jaana (1994): Emännät ja työläisnaiset 1930–1950-lukujen politiikassa. Oppaina Vieno Simonen ja Tyyne Leivo-Larsson. I verket Anttonen, Anneli, Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (red.): Naisten hyvinvointivaltio. Tammerfors: Vastapaino, 157-178.

Laine, Leena & Markkola, Pirjo (red.) (1989): Tuntematon työläisnainen. Tammerfors: Vastapaino.

Lara, María Pía & Fine, Robert (2007): Justice and the public sphere. The dynamics of Nancy Fraser's critical theory. I verket Lovell, Terry (red.): (Mis)recognition, Social Inequality and Social Justice. Nancy Fraser and Pierre Bourdieu. London: Routledge, 36-48.

Leino-Kaukiainen, Pirkko (1992a): Monipuolistuva aikakauslehdistö 1880-1917. I verket Tommila, Päiviö (red.): Aikakauslehdistön historia. Aikakauslehdistön kehityslinjat. Suomen lehdistön historia 10. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 105-177.

Leino-Kaukiainen, Pirkko (1992b) Aikakauslehdistön itsenäistymisvuodet 1918-1955. I Tommila, Päiviö (red.): Aikakauslehdistön historia. Aikakauslehdistön kehityslinjat. Suomen lehdistön historia 10. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 179-288.

Lindholm, Margareta (1990): Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet. Göteborg: Göteborgs Universitet.

Lister, Ruth (1997): Citizenship. Feminist Perspectives. Houndmills: Macmillan.

Lähtenmäki, Maria (1989): ”Pohjoinen mallimaa”. Suomalainen työläisnaisliikkeen kansainvälistyminen. I verket Laine, Leena & Markkola, Pirjo (red.): Tuntematon työläisnainen. Tammerfors: Vastapaino, 140-161.

Lähtenmäki, Maria (1990): Naisia liikkeessä. Työläisnaisliike poliittisena ja yhteiskunnallisena liikkeenä (1918-1930). Helsingfors: Helsingfors universitet.

Lähtenmäki, Maria (1995): Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–1930-luvun Suomessa. Helsingfors: Finska Historiska Samfundet.

Lähtenmäki, Maria (2000): Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa. Helsingfors: Socialdemokratiska Kvinnor.

Malmberg, Raili (1991): Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina. I verket Tommila, Päiviö (red.): Aikakauslehdistön historia. Yleisaikakauslehdet. Suomen lehdistön historia 8. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 191-292.

Markkola, Pirjo (1994): Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1970-luvulta 1910-luvulle. Helsingfors: Finska Historiska Samfundet.

Mohanty, Chandra Talpade (1991): Under Western eyes: feminist scholarship and colonial discourses. I verket Mohanty, Chandra Talpade, Russo, Ann & Torres, Lourdes (red.): Third World Women and the Politics of Feminism. Bloomington: Indiana University Press, 51-80.

Muiluvuori, Jukka (2004): Kannila, Helle (1896-1972). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tillgänglig: <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/7565>. Publicerad 13.10.2004, läst 2.4.2008.

Mustakallio, Sinikka (1988): Naisten itsenäisyystistoriaa Suomessa. Helsingfors: Kansan Sivistystyyön Liitto.

Mäki-Petäys, Eeva (2003): Piioista kotitaloustyyön ammattilaisiksi: kotiapulaiskeskustelu 1930-1940-luvun Suomessa. Pro gradu-avhandling i historia, Helsingfors universitet.

Næss, Arne (1971): Empirisk semantik. Stockholm: Läromedelsförlagen.

Nash, Kate & Bell, Vikki (2007): The Politics of Framing: An Interview with Nancy Fraser. Theory, Culture & Society 24 (4), 73-86.

Nygård, Toivo (1987): Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistöstä. I verket Nygård, Toivo & Salokangas, Raimo (huvudred. Päiviö Tommila): Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan. Suomen lehdistöns historia 2. Kuopio: Kustannuskiila, 9-166.

Nätkin, Ritva (1997): Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Tammerfors: Gaudeamus.

Nätkin, Ritva (2002): Hyvinvointia perheelle – väestöpolitiikka ja naisten toimijuus. I verket Gordon, Tuula, Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (red.): Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tammerfors: Vastapaino, 176-194.

Ohtonen, Tanja (2007): ”Oikeuden, laillisuuden ja ihmisyyden hengessä”. Suomalainen Naisliitto vuosina 1907-1939. Helsingfors: Suomalainen Naisliitto ry.

Oldfield, Adrian (1998): Citizenship and community: civic republicanism and the modern world. I verket Shafir, Gershon (red.): The Citizenship Debates. A Reader. Minneapolis: University of Minnesota Press, 75-89.

Ollila, Anne (1993): Suomen kotien päivä valkenee ... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. Helsingfors: Finska Historiska Samfundet.

Ollila, Anne (1994): Naisliike, nationalismi ja kansanvalistus: Miksi Martta-yhdistys halusi riveihinsä ”kaikkien kansanluokkien naiset”? I verket Anttonen, Anneli, Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (red.): Naisten hyvinvointivaltio. Tammerfors: Vastapaino, 53-72.

Ollila, Anne (1998): Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa. Helsingfors: Finska Historiska Samfundet.

Palonen, Kari & Summa, Hilka (1996): Johdanto: Retorinen käänne? I verket Palonen, Kari & Summa, Hilka (red.): Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat. Tammerfors: Vastapaino, 7-19.

Pateman, Carole (1992): Equality, difference, subordination: the politics of motherhood and women’s citizenship. I verket Bock, Gisela & James, Susan (red.): Beyond Equality and Difference. Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity. London: Routledge, 17-31.

Perelman, Chaïm & Olbrechts-Tyteca, Lucie (1971 [1958]): *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame.

Perelman, Chaïm (2004 [1977]): *Retorikens imperium. Retorik och argumentation*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Pfau-Effinger, Birgit (1994): The gender contract and part-time paid work by women – Finland and Germany compared. *Environment and Planning A* 26 (9), 1355-1376.

Pocock, J. G. A. (1998): The ideal of citizenship since classical times. I verket Shafir, Gershon (red.): *The Citizenship Debates. A Reader*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 31-41.

Prior, Lindsay (2003): *Using Documents in Social Research*. London: Sage Publications.

Rahikainen, Marjatta (2000): Ursin, Nils Robert af (1854-1936). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Helsingfors: Suomen Kirjallisuuden Seura. Tillgänglig: <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/4442/>. Publicerad 24.3.2000, läst 5.5.2008.

Rantalaiho, Liisa (1994): Sukupuolisopimus ja Suomen malli. I verket Anttonen, Anneli, Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (red.): *Naisten hyvinvointivaltio*. Tammerfors: Vastapaino, 9-30.

Rauhala, Pirkko-Liisa (1996): Miten sosiaalipalvelut ovat tulleet osaksi suomalaista sosiaaliturvaa? Tammerfors: Tammerfors universitet.

Riksdagen: Edustajamatrikkeli. Kansanedustajat 1907 –. Tillgänglig: <http://www.eduskunta.fi/thwfakta/hetekau/hex/hxent.htm>. Läst 3.10.2008.

Ruonavaara, Hannu (2005): Millä tavoin sosiologia voi olla historiallista? I verket Andersson, Marja, Anttila, Anu-Hanna & Rantanen, Pekka (red.): *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Åbo: Turun historiallinen yhdistys ry, 81-100.

Rönnbäck, Josefin (2002): Den fängslade modern. Om samhällsmoderlighet som ideologi, taktik och praktik i kampen för kvinnors rösträtt. I verket Bergman, Helena & Johansson, Peter (red.): *Familjeangelägenheter. Modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 102-135.

Saarikangas, Kirsi (2002): *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Salokangas, Raimo (1987): Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla. I verket Nygård, Toivo & Salokangas, Raimo (huvudred. Päiviö

Tommila): Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan. Suomen lehdistön historia 2. Kuopio: Kustannuskiila, 167-433.

Satka, Mirja (1994): Sota-ajan naiskansalaisen ihanteet naisjärjestöjen arjessa. I Anttonen, Anneli, Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (red.): Naisten hyvinvointivaltio. Tammerfors: Vastapaino, 73-96.

Shafir, Gershon (1998): Introduction: the evolving tradition of citizenship. I verket Shafir, Gershon (red.): The Citizenship Debates. A Reader. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1-28.

Shevelov, Kathryn (1989): Women and Print Culture. The Construction of Femininity in the Early Periodical. London: Routledge.

Siim, Birte (2000): Gender and Citizenship. Politics and Agency in France, Britain and Denmark. Cambridge: Cambridge University Press.

Simons, Herbert W. (red.) (1990): The Rhetorical Turn. Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry. Chicago: The University of Chicago Press

Skocpol, Theda (1992): Protecting Soldiers and Mothers. The Political Origins of Social Policy in the United States. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.

Spelman, Elizabeth V. (1988): Inessential Woman. Problems of Exclusion in Feminist Thought. Boston: Beacon Press.

Stenius, Henrik (1987): Frivilligt jämlikt samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Stoper, Emily & Johnson, Roberta Ann (1977): The weaker sex and the better half: The idea of women's moral superiority in the American feminist movement. Polity 10 (2), 197-217.

Sulkunen, Irma (1984): Suomalainen naisasialiike ja naisemansipaatio. Sosiologia 21 (1), 71-72.

Sulkunen, Irma (1987): Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. I verket Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (red.): Kansa liikkeessä. Vasa: Kirjayhtymä, 157-172.

Sulkunen, Irma (1989): Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Helsingfors: Hanki ja jää.

Summa, Hilikka (1996): Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus. I verket Palonen, Kari & Summa, Hilikka (red.): Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat. Tammerfors: Vastapaino, 51-83.

Sundström, Mia (2005) Mäkinen-Ollinen, Aune (1900-1988). Kansallisbiografia-verkkajulkaisu. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tillgänglig: <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/4428>. Publicerad 11.10.2005, läst 7.3.2008.

Suomalainen Naisliitto: Naisten Ääni-lehti. Tillgänglig: <http://www.suomalainennaisliitto.fi/historia.htm#lehti>. Läst 9.9.2008.

Suoranta, Anu (2001): Lama iski – naiset töihin! 1930-luvun lama ja naisten työmarkkina-asema. I verket Rahikainen, Marjatta & Räisänen, Tarja (red.): ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna”. Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Helsingfors: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 146-160.

Therborn, Göran (1995) European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies 1945–2000. London: Sage.

Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo (2000): Tidningar för alla. Den finländska pressens historia. Göteborg: Nordicom.

Toulmin, Stephen (1999 [1958]): The Uses of Argument. Cambridge: Cambridge University Press.

Tronto, Joan C. (1993): Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethics of Care. New York: Routledge.

Töyry, Maija (2005): Varhaiset naistenlehdet ja naisten elämän ristiriidat. Neuvotteluja lukijasopimuksesta. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Vannela, Sari (1985): Naisten yötyö. Kandidatavhandling i juridik, Helsingfors universitet.

Vattula, Kaarina (1989): Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. I verket Laine, Leena & Markkola, Pirjo (red.): Tuntematon työläisnainen. Tammerfors: Vastapaino, 13-38.

Vehkalahti, Kaisa (2000): Kohtalokas tyttöikä – tyttöyden representaatiot 1920-luvun naistenlehdissä. Opublicerad licensiatavhandling i kulturhistoria, Åbo universitet.

Välimäki, Anna-Leena & Rauhala, Pirkko-Liisa (2000): Lasten päivähoidon taipuminen yhteiskunnallisiin murroksiin Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 65 (5), 387-405.

Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan (1992): Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation. New York: Columbia University Press.

White, Cynthia L. (1970): *Women's Magazines 1693-1968*. London: Michael Joseph.

Wrede, Sirpa (2001): *Decentering Care for Mothers. The Politics of Midwifery and the Design of Finnish Maternity Services*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

Yeo, Eileen Janes (1999): The creation of 'motherhood' and women's responses in Britain and France, 1750-1914. *Women's History Review* 8 (2), 201-217.

Young, Iris Marion (1997): Unruly categories: a critique of Nancy Fraser's dual systems theory. *New Left Review* (I/222), 147-160.

Young, Iris Marion (1998): Polity and group difference: critique of the ideal of universal citizenship. I verkets Shafir, Gershon (red.): *The Citizenship Debates. A Reader*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 263-290.

Östman, Ann-Catrin (2000): *Mjölk och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottenskt jordbrukssamhälle ca 1870-1940*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

TIDSKRIFTSMATERIAL

Naisten Ääni

1. Naisten yötyö. Vera Hjelt, 1/1906.
2. Missä suhteessa on naisasia työväenliikkeeseen? Selma Anttila, juni 1906.
3. Eri lausuntoja samasta asiasta. November 1906.
4. Rautatien naisvirkailijat. M. Tojkander, 4/1908.
5. Kotimaan uutisia: Naimisissa olevan naisen oikeus rautatien virkoihin. 8/1908
6. Onko nykyajan naisella ihmisarvoa? Jenny Elfving-Oulasvuo, 15-16/1908.
7. Lasten kasvitarha. H. K-n, 4/1909.
8. Suojeluskisäädäntö. Vera Hjelt, 5/1909.
9. Suojeluskisäädäntö. Vera Hjelt, 6/1909.
10. Turun naisten toimet. Sivulta katsoja, 8/1909.
11. Yhdistys lastenhoidon edistämiseksi Helsingissä. M.F. 17/1909
12. Nuoren naisen, joka menee naimisiin, tarvitsee olla valmistunut johonkin ammattiin. L.H. 4/1910.
13. Äitiysvakuutus. 22/1910.
14. Protestikokous yötyön kiellon johdosta. M.F. 3/1911.
15. Protestikokous yötyön kiellon johdosta M.F. 4/1911.
16. Yötyöntekijättäret Suomen teollisuudessa. 10/1911.
17. Onko perheenemännän toimien ja ansiotyön yhdistäminen mahdollinen? Julnumret 1911.
18. Perheenemännän ansiotyö. Anna Lundström 24/1911.
19. Kirje Viipurista. H. K-n, 12/1912.
20. Kansanlastentarhat Suomessa. Ingrid Poppins, 14/1914.
21. Miksi minä rupeaisin? 37/1914.

22. Mietelmiä naisliikkeen tuloksista. Maikki Friberg, 32/1915.
23. Vera Hjelt: Yhteiskuntatietoa kansalaisille. 4/1916.
24. Suomalaisen Naisliiton vuosikokous. Mukana ollut, 10/1916.
25. Toimeliaita porilaisia naisia. I. M. 32/1916.
26. Naiset ja kotimainen työ. Naimi Tuohino, 20/1917.
27. Asiantuntijan mielipiteitä. Haastattelija, 25/1918.
28. Mielivaltaisuuden huippu, Champion, 27/1918.
29. Katsaus omasta ikkunasta. Tähystäjä, 29/1918.
30. Katsaus omasta ikkunasta. Tähystäjä, 32/1918.
31. Naimisissa olevat naiset ja virat, 11/1919.
32. Kannatettavaa työtä. Haastattelija, 17/1919.
33. Lasten hyväksi. Kertoja, 28/1919.
34. Manallemenneitä kesän kuluessa. -kk-, 17-25/1920.
35. Lastenlinna. Selostaja, 26-27/1920.
36. Eräs keino. Signe H. 19/1921.
37. Vaasassa käydessäni. M.F. 10/1922.
38. Kaunis elämäntyö. Opettaja, 7/1923.
39. Lasten lepokoti. Selostaja, 19/1924.
40. Uusi lastenkoti Albergaan. Muuan äiti, 4/1925.
41. Naisten yötyön kieltäminen. Asiaa seurannut, 3/1928.
42. Äideistä ja vähän muustakin. H.E.V. 4-5/1928.
43. Valaisua naisten yötyön kieltämisestä. 6-7/1928.
44. Työmiehen vaimo. Helle Cannelin, 9/1928.
45. Aviovaimon ansiotyöstä. Ida Sarkanen, 14-15/1928.
46. Aviovaimon ansiotyöstä. Ida Sarkanen, 16-17/1928a.
47. Uusi nainen. Signe Henschen, 16-17/1928b.
48. Työ ja rakkaus. H.C. 14/1929.
49. Vapaa sana: ”Pois naiset ansiotyöstä ja ammattialoilta”. J.E. 1/1930.
50. Naisistumisesta ja miehistymisestä. Selma Anttila, 8/1930.
51. Omasta tähystimestä. Tarkkaaja, 10/1930.
52. Oikeus saada työtä ja velvollisuus tehdä työtä. Helle Cannelin, 22-24/1930a.
53. Nuorten naisten ammattivalmius. Adèle Asp, 22-24/1930b.
54. Ansiotyötä tekevän naisen taloudellinen vapauttaminen. Thyra von Beetzen-Östman, 8/1931.
55. Ansiotyötä tekevän naisen taloudellinen vapauttaminen. Thyra von Beetzen-Östman, 9/1931.
56. Ajankohtaisia kysymyksiä naisten vapaustaistelussa. Dr K, 18/1931.
57. Ajankohtaisia kysymyksiä naisten vapaustaistelussa. Dr K, 19/1931.
58. Välttämättömyys teki minusta ”ansioäidin” – toimittajan. Gerda Paalanen, 1/1932.
59. Huomattava lausunto naimisissa olevista virkanaisista. 15/1932.
60. Ebeneserkodin aurinkoinen lapsimaailma. S. K-nen, 23-24/1933.
61. Lukijamme esittävät ajatuksiansa: Hyväpalkkaisten miesten vaimot ja nuorison työttömyys. H.K. 7/1934a.
62. Lukijamme esittävät ajatuksiansa: Toimituksen puolesta. 7/1934b.
63. Yhteiskunta perheellisten toimeentulon tukijana. H. C. 9/1934.
64. ”Ansioäidit” ja heidän lapsensa. H. C. 7/1935.
65. Avioliitto ei ”elätä” naisia. H. C. 11/1935.

66. ”Avoimen Oven” ponteva kongressi. 18/1935.
67. Naimisissa olevat naiset teollisuudessa. Helny Bergbom, 10/1936.
68. Äitiysavustus toteutumassa. Mandi Hannula, 5/1937.
69. Eronneen vaimon taloudellinen asema. H.N. 8/1937.
70. Naimisissa olevat naiset teollisuustyössä. Armi Hosia, 17-18/1937.
71. Keskustelua naimisissa olevien naisten teollisuustyöstä. Helle Cannelin, 19/1937.
72. Ansioäiti – sairaanhoitajatar. Sylvi Kohva, 4/1938.
73. Lesket ja orvot – eikö heidän asemaansa voida parantaa? Aino Lehtinen, 5/1938.
74. Taas on puolustettava naisten oikeutta työhön ja avioliittoon. Helle Kannila, 5/1940.
75. Nuoret pohtivat ongelmia. H.E.V. 6-7/1942.
76. Kasvatusneuvonta lasten kotikasvatusta tukevana lastensuojelutyönä. Sylvi Melander, 6-7/1942.
77. Lasten hyväksi. Vuokko Raekallio-Teppo, 1/1943.
78. Päiväkoteja ansioäitien lapsille. Brita Wrede, 7-8/1943.
79. Naisialiikkeen sanoma ennen ja nyt. Hymmi Nyysönen, 11-12/1943.
80. Lasten ja kotien hyväksi. 4/1945.
81. Ansioäidin pulmia. Aune Mäkinen-Ollinen, 1948.

Kotiliesi

1. Anna Olsoni-Qvist. – n-m., julnumret 1922.
2. Lastenlinna. Toini Leikola, 3/1923.
3. Perheenemännän työ ja hänen tulonsa verottaminen. Laura Harmaja, 5/1923.
4. Perheenäiti vakuutustirehtöörinä. Rouva X, 5/1924.
5. Uudistuspyrkimyksiä naisten toimialojen laajentamiseksi. Mandi Hannula, 6/1925.
6. Kotien tasapaino ja perheenemäntien ansiotyö. Ella Kitunen, 18/1925.
7. Helsingin kirje: Tutkimus perheenemäntien ansiotyön vaikutuksesta koteihin. 21/1925.
8. Koti ja virka vieläkin. Tyyni Haapanen-Tallgren, 2/1927.
9. Eduskuntakirje: Lastentarhat. Mandi Hannula, 24/1927.
10. Nykyaajan naiset ja äitiys. Tyyni Haapanen-Tallgren, 7/1928.
11. Naiskasvatuksesta maalaisoloissa. Maili Laitinen, 9/1928.
12. Mille aloille tulisi yliopistoissa opiskelevien naisten nykyisin valmistua? Mandi Eskola, 5/1929.
13. Kotitalouden tulevaisuus. Laura Harmaja, 9/1930.
14. Nainen ja perheenäiti Dresdenin hygienisessä näyttelyssä. Laura Harmaja, 17/1930.
15. Ansioäiti ja Suomen tulevaisuus. S. Kauhanen, 21/1930.
16. ”Ansioäiti”: I. Ääni kaukaa Savosta. ”Maalainen”, 1/1931.
17. ”Ansioäiti”: II. Kaupunkilaisäidin ääni. E.W. 2/1931a.
18. ”Ansioäiti”: III. Ääni Pohjanmaan lakeuksilta. M.K-o, 2/1931b.
19. ”Ansioäiti”: IV. Ääni eräältä tehdaspaikalta. Nykajan äiti, 3/1931.
20. ”Ansioäiti”: Toimituksen jälkihuomautus. Toimitus, 3/1931.
21. Tyttären tulevaisuus. 5/1934.
22. Kirje ”ansioäidille”. Isoäiti, 20/1934.
23. Perheenemännän hermot. Helmi Heikinheimo, 22/1934.
24. ”On tarpeellista, että nainen oppii ammatteja.” Helle Cannelin, 19/1935.
25. Nuorison opiskeluinto ja virkanaisien naima-asiat. M.H. 10/1936.
26. Lastentarhojen saavutukset. K.O. 1/1939.
27. Äidin ansiotyö eli virkanaiset naimisissa. Helle Kannila, 10/1939.

28. Sotaleski etsii toimentuloa. 3/1942.
29. Turvattomien äitien ja pienokaisten oma ensikoti toimii. Mandi Hannula, 13-14/1942.
30. Naisten tehtävät nykyhetken kunnalliselämässä. Martta Salmela-Järvinen, 20/1942.
31. Perheenemäntä ja kotiapulainen työvelvollisuuslain alaisina. Margit Borg, 3/1943.
32. Perheenäidin talkootyö. Tyyne Leivo-Larsson, 5/1943.
33. Iloisia, reippaita ansioäitejä ja lapsia nykypäivien Saksassa. Agnes Müller-Brockhusen, 6/1943.
34. Kun ammattimiehistä on puute astuvat naiset uusiin ammatteihin. Narsku, 13-14/1943.
35. Kotiapulaispula. Laura Harmaja, 15/1943.
36. Työpalveluun – omaan kotiinsa eli virkarouvan synnintunnustus, 19/1943.
37. Kotiapulainen kodin piirissä. 22/1943.
38. Mitä valtio voisi tehdä lapsirikkaiden kotien kotiapulaispulman ratkaisemiseksi? 2/1944.
39. Tie varmempaan tulevaisuuteen. Sotaleskien ja -orpojen ammattikoulutus. Rauni Rantasalo, 4/1944.
40. Nainen työmarkkinoilla sodan jälkeen. Tyyne Leivo-Larsson, 21/1944.
41. Joka tytöstä pikku emäntä, joka pojasta kunnollinen työntekijä. A. Salmela, 15-16/1945.
42. Kunta on laajennettu kotimme. Mandi Hannula, 17-18/1945.
43. Opiskelijatyttö kotiveräjällä. Sisko Wilkama, 19/1945.
44. Minkä asian ottaisin ajaakseni, jos minusta tulisi kunnanvaltuutettu? 21/1945.
45. Koti ja ansiotyö perheenemännän päiväohjelmassa. 5/1946.
46. Entä ansioäidin lapsi? Elsa Borenius, 11/1946.
47. Lastensuojelu kunniaan. Aune Ståhlberg, 18/1946.
48. Miehet lastenhoitokurssille. Virkarouva Marja, 20/1946.
49. Morsiushuntu vai ammattiura? Anna-Liisa Sysiharju, 6/1947.
50. Kannattaako olla ansioäitinä? Maisi Tamminen, 13-14/1947.
51. Apulaiseton koti hevosettomat rattaat. Rauni, 21/1947.
52. Kokonainen ihminen. A.W. 8/1948.
53. Naiset, tällä kerralla me kunnostaudumme. Mandi Hannula, 11-12/1948.
54. Ansioäidin kotitalous. Tyyne Leivo-Larsson, 15-16/1948a.
55. Päiväkotitoi – äidin apu. Narsku, 15-16/1948b.
56. Työ on paras kasvattaja. Narsku, 19/1948a.
57. Resepti linjaauto-äidille. Toinen ansioäiti, 19/1948b.
58. Lasten iloa. Aune Ståhlberg, 6/1949.
59. Oletteko mieluummin koti- vai virkarouva ja miksi? 19/1949.
60. Lasten päiväkotitoi, jonka avulla työnnetään, vedetään ja pukataan miehiä. 22/1949.
61. Olenko mieluummin koti- vai virkarouva? 23/1949.
62. Virkarouva ja kotirouva. Narsku, 12/1950.

Työläisnainen

1. Äitiysvakuutuksesta. H.P. 2/1906.
2. Vastakkaisia lausuntoja. 1-2/1907.
3. ”Työmies on palkkansa ansainnut.” Entäs nainen? H.A. 6/1907.
4. ”Työmies on palkkansa ansainnut.” Entäs nainen? H.A. 28/1907.
5. Köyhälistöperheen hajoaminen. Karl Kautsky, 8/1907.
6. Äidille. Kasvattaja, 9/1907.

7. Leskien ja orpolasten puolesta. Leski, 9/1907.
8. Aviottomista ja hyljätystä äideistä. Alma Sundqvist/övers. H. P., 15/1907.
9. Kahdeksantuntisen työpäivän merkitys äiteinä ja puolisoina oleville työläisnaisille. Ottilie Baader, 20/1907.
10. Aviottomien lasten hoidosta. T.K. 22/1907.
11. Siveellisyys-kysymys. Maria Laine, 6/1908.
12. Äitiysvakuutuksesta. H.P. 9/1908.
13. Naisten yötyö. 11/1908a.
14. Anomus äitiysvakuutuksesta. 11/1908b.
15. Naisten yötyö. 13/1908.
16. Pienten lasten hoidosta. Anni Huotari, 46/1908.
17. Hiukan mielipiteen vaihtoa. Kaisa, 6/1909.
18. Neiti Vera Hjelt työläisnaisten suojelulakeja vastustamassa. Hilja Pärssinen, 13/1909.
19. Lily Braun lasten kasvatuksesta ja perheestä. Johanna, 16/1909a.
20. Se sosialistien ”kodin hävittämisestä” ja ”vapaa rakkaus”. Hanna Ranta, 16/1909b.
21. Lasten ja synnyttäjäin suojeluksesta. Hilja Pärssinen, 23/1909.
22. Orpojen ja turvattomien lasten kotikysymys. Maria Raunio, 28/1909.
23. Lasten kasvatus köyhälistön kannalta. Anni Huotari, 33-34/1909a.
24. Äitiyssuojelus ja -vakuutus. Hilja Pärssinen, 33-34/1909b.
25. Äitiysvakuutus eduskunnassa. 16/1910.
26. Äitiysvakuutus eduskunnassa. 20/1910.
27. Työläisäideille vapautta. Miina Sillanpää, 26-27/1910.
28. Kansainvälinen työläisnaisten kongressi Kööpenhaminassa. Suomalaisten edustajain ehdottama lausunto. 35/1910.
29. Osuustoiminnallinen koti. Yrjö Sirola, julnumret 1910.
30. Kunnallisia kysymyksiä. Aura Kiiskinen, 11/1911.
31. Äitien ja lasten yhteiskunnallinen huolenpito. Hilja Pärssinen, Olga Kivekäs och Miina Sillanpää, 28/1911.
32. Vaimon työtaakan helpottaminen. M.O. 39/1911.
33. Äitien ja lasten yhteiskunnallinen huolenpito. Hilja Pärssinen, 48-49/1911.
34. Äitiysvakuutuksen huutava tarve. Kaisa, 1/1912.
35. Äitien ansiotyö ja pienten lasten ravitseminen. M.M. 2/1912.
36. Herrasnaisten ansiotyö. Kaisa/Toimitus 3/1912.
37. Vaimon ansiotyö ja avioliitto. Elli, 2/1913a.
38. Kysymykseen ”Mitä arvelette naisen ansiotyöstä”, vastaan. Ada Kurkino, 2/1913b.
39. Vaimon ansiotyö ja avioliitto. E. Huttunen, 3/1913a.
40. Vaimon ansiotyö ja avioliitto. Vaimo, 3/1913b.
41. Vaimon ansiotyö ja avioliitto. Kahdeksan lapsen äiti, 3/1913c.
42. Vaimon ansiotyö ja avioliitto. Kysyvä, 3/1913d.
43. ”Mitä ajattelette naiseen naisen ansiotyöstä?” N.R. af Ursin, 4/1913a.
44. Vaimon ansiotyö ja avioliitto. Olga Lagerstam, 4/1913b.
45. Vaimon ansiotyö ja avioliitto. Fiina P-n, 4/1913c.
46. Vaimon ansiotyöstä ja avioliitosta. Annaliisa, 6/1913.
47. Vaimon ansiotyöstä ja avioliitosta. A.F. 6/1913.
48. Lastentarhat ja kunta. 6/1913.
49. Vaimon ansiotyö ja avioliitto. Hilja Pärssinen, 7-8/1913.

50. Mitenkä voitaisiin lieventää perheenäitien ansiotyöstä johtuvaa liikarositusta. Olga Jokisalo, 37/1913.
51. Työläisnaisten taloudellisesta asemasta. Miina Rikkonen, 38/1913.
52. Kotien perustamisesta turvattomia lapsia ja niiden äitejä varten. H. Herrala, 38/1913.
53. Ansiotyö ja äiteys. Toveritar, 46/1913.
54. Äitiyden suojeleminen. Alexandra Kollontai, 47-48/1913.
55. Suomen Sos.-dem. Naisliiton IX:s edustajakokous. O.T. 1/1920.
56. Työläisvaimon toivomuksia. E. 8/1920.
57. Perhe ja sosialistinen valtio. Alexandra Kollontay, 9/1920.
58. Tulevaisuuden kotitalous ja lastenhoito. A. S-a. 2/1921.
59. Milloin lakkaa kotiorjuus. Kroniikka, 3-4/1921.
60. Naisen tehtävä. Orjanheimo, 8/1921.
61. Kommunismi ja naisten vapauttaminen. Henriette Roland-Holst, 6-7/1922.
62. Naisen vapautus! Olga Laukki, julnumret 1924.

Toveritar/Tulevaisuus

1. Osuustoiminta naisten kotiorjuuden poistajana. Hilja Pärssinen, Toveritar 7/1924.
2. Poliitikko-äiti. Regina, Toveritar 2/1925.
3. Poliitikka vaiko koti? ”Poliitikkoäiti”, Toveritar 3-4/1925a.
4. ”Poliitikko-äiti” kirjoituksen johdosta. 14-vuotias poika, Toveritar 3-4/1925b.
5. Ajatuksenvaihtoa ”politiikko-äidistä”. Anni Huotari, Toveritar 5/1925.
6. ”Poliitikko-äiti”-kirjoitelman aiheuttaneen polemiikin johdosta. Regina, Toveritar 6/1925.
7. Naiset-koti-yhteiskunta. M.S. Toveritar 7-8/1925.
8. Saako perheenäiti politikoida. Olga L-n, Toveritar 9/1925a.
9. Mietteitä ”politiikko-äiti”-kirjoituksen johdosta. Miina Sillanpää, Toveritar 9/1925b.
10. Toimiala ja äitiys. Henny Schumacher, Toveritar 17/1925.
11. Tietoja Helsingin lastentarhain toiminnasta vv. 1924-25. Tilda O. Toveritar 21-22/1925.
12. Ammatillisen valistustyön harjoittaminen naisten keskuudessa. Tampereen Sos.-dem. Naisyhdistys, Toveritar 1/1926.
13. Naisten yötyö teollisuudessa. Toveritar V-ri, 10/1927.
14. Lasten ja nuorten huolto. Aino Lehtokoski, Toveritar 11-12/1927.
15. Naisten ammattiopetuksen tärkeydestä. Miina Sillanpää, Toveritar 8-9/1928.
16. Kansainvälisen sosialistisen naisten kongressin päätöksiä. H.S. Toveritar 1/1929.
17. Lapsieläke vähävaraisille äideille. Sos.dem. eduskuntaryhmä, Toveritar 16/1929.
18. Sivistysvaliokunta tutkimassa Helsingin lastensuojelulaitoksia. Hilja Pärssinen, Toveritar 22/1929.
19. Köyhälistön lasten kasvatusta. N.R. af Ursin, Toveritar 4-5/1930.
20. Lapsiavustusta yksinäisille äideille. Miina Sillanpää, Toveritar 4-5/1930.
21. Naisten ansiotyöstä. N. R. av Ursin 15/1930.
22. Naisten kansainvälinen osuustoimintakongressi. Hilda Seppälä, Toveritar 20/1930.
23. Lastentarhatoiminnasta. Elsa Metsäranta, Toveritar 3-4/1931.
24. Kysymys naisten ansiotyöstä. Internationella sosialistiska kvinnokonferensen. Toveritar 17/1931.
25. Yhteiskunta perhettä tukemaan. Toveritar 7-8/1934.
26. Itsensä elättävät naiset. Toveritar 7-8/1934.

27. Itsensä elättävät naiset. Työläisnainen, Toveritar 10/1934.
28. Naisen oikeus työhön. Toveritar 20/1934.
29. Kasvatuskerhomme. Seitsemäs kokous. Työläiskotien suhde lastentarhoihin. Toveritar 3/1935.
30. Naisen oikeusaseman Kansainliiton käsiteltävänä. 22-23/1935.
31. Totuus syntyvyyden vähenemisestä. Toveritar 8-9/1936.
32. Sillääikaa kun äiti on työssä. Lisa, Toveritar 24/1936.
33. Kotityökö tuottamatonta, pientä, hermostuttavaa ja tyhmistyttävää? Aili Lindström, Toveritar 18/1937.
34. Mitä nykyaika vaatii äidiltä? Marja, Toveritar 11/1938.
35. Pikku Liisa lastensuojelulautakunnassa eli Kuinka yhteiskunta huoltaa aviottomia lapsia. Selma Hiisivaara, Toveritar 10/1939.
36. Naisten asiantuntemusta eduskuntaan! Toveritar 11-12/1939.
37. Sosiaalisen huollon ja ammattikasvatuksen edistäminen on työläisnaisten tehtävä. Aino Lehtokoski, Toveritar 17/1939.
38. Naisen asema ja tehtävä industrialistisessa yhteiskunnassa. Paul Nummelin, Toveritar 7-8/1942.
39. Naiset ja kunnallispoliittikka. Martta Salmela-Järvinen, Toveritar 2-3/1943.
40. Lastentarhaopettajattaria valmistava Ebeneserkoti Helsingissä 50-vuotias. Leena, Toveritar 6/1943.
41. Ansioäitien asema Ruotsin valtiopäivien pohdittavana. Tyyne Leivo-Larsson, Toveritar 11-12/1943.
42. Ajankohtaista lasten ja nuorisonhuollon alalta. Selma Hiisivaara, Toveritar 11-12/1943.
43. Naapuriavustakin vähäsen. Kare, Toveritar 17-18/1943.
44. Vapauttaako avioliitto ansiotyöstä? Laura Härmä, Tulevaisuus 7-8/1944.
45. Naiset sodanjälkeisessä uudistustoiminnassa. Sos.-dem. työläisnaisliiton XVII edustajakokouksen päätöslauselma. Tulevaisuus 11-12/1944.
46. Ensi koti. Miina Sillanpää, Tulevaisuus 3/1945.
47. Kunta toimeenpanemaan uudistuksia kotien hyväksi. Tulevaisuus 21-22/1945.
48. Missä on vaimon paikka? Ristrouva, 1-2/1947.
49. ”Missä on vaimon paikka?” Aino Räisänen, 4-5/1947.
50. ”Missä on vaimon paikka”. Josefiina, Tulevaisuus 7-8/1947.
51. ”Missä on vaimon paikka?” T.H. Tulevaisuus (morsdagsnumret) 10/1947.
52. Mielipiteet lastentarhoista käyvät vastakkain. Eila Vuokko, Tulevaisuus 23-24/1947.
53. Voiko äiti jättää lapsen yksin mennessään ulos? Tulevaisuus mars 1948.
54. Äidin palkka – onko sitä maksettava ja kuka sen maksaa? Martta Salmela-Järvinen, Tulevaisuus juni 1948a.
55. Ansioäidin ongelmia. Tyyne Leivo-Larsson, Tulevaisuus juni 1948b.
56. Lasten päiväkoteja enemmän! Aino Räisänen, Tulevaisuus juni 1948c.

BILAGA. TIDSKRIFTERNA I KORTHET

	Ut-givnings- år	Utgivare	Nummer per år ¹⁰⁴	Upplaga/ prenume- ranter	Antal artiklar i urvalet ¹⁰⁵	Långvarigaste chef- redaktörer ¹⁰⁶
Naisten Ääni	1905-49	Finska Kvinno- förbundet. Stod även nära Kvinnosaks- förbundet Unionen.	1906-07: 12 1908-13: 24-27 1914-20: 40 1921-39: 24 1940-45: 12 1946-49: 1	1906: 2 500 1913: 4 000 1916: 6 053 1917: 9 460 1919: 11 241 1920: 7 050 1921: 4 828 1920-talet: sjönk till ca 3 000 ¹⁰⁷	81, varav: 1905-09: 11 1910-19: 22 1920-29: 15 1930-39: 25 1940-49: 8	Maikki Friberg (1905-27), Hilja Vilkemaa (1928-30, 34- 37, 46-49), Tuuli Reijonen (1938-41), Lempi Hanhisalo (1942-45), Göta Salovius (1946-48)
Kotiliesi	1922-. Undersökt t.o.m. 1950.	1922-1934: WSOY 1934-: Yhtyneet Kuva- lehdet ¹⁰⁸	23-24	1924: 30 000 1930: 90 000 1935: 130 000 1941: 125 000 1948: 234 000 ¹⁰⁹	62, varav: 1922-29: 12 1930-39: 15 1940-50: 35	Alli Wiherheimo (1922-63)
Työläis- nainen	1906-14, 1920-23	Soc.dem. kvinno- förbundet; fr.o.m. slutet av 1920 socialistiska kvinnor.	1907-13: 50- 52 1914: 29 1920-23: 12-22	1906: 2 500 1907-08: 4 000 1909: 3 500 1910: 2 200 1911-13: 2 400 ¹¹⁰	62, varav: 1906-14: 54 1920-23: 8	Miina Sillanpää (1906-14), 1920-1923: Anni Pöysä; Tilda Kaihosalo; Elin Fagerholm
Tove- ritar/ Tule- vaisuus	1922-73 Undersökt t.o.m. 1950.	Soc.dem. kvinno- förbundet	1922-23: 12 1924-47: 22-24 1948-50: 11-12	1922: 2000 1928: 1700 ¹¹¹	56, varav: 1922-29: 18 1930-39: 19 1940-49: 19	Miina Sillanpää (1922-43), Martta Salmela- Järvinen (1943-53)

¹⁰⁴ Kurikka & Takkala 1983, 111, 173, 311, 317.

¹⁰⁵ Artiklarna har räknats på följande sätt: artiklar som fortsätter i flera nummer har räknats som skilda artiklar. Om flera texter av olika författare eller intervjuer med olika personer ingår under samma rubrik i samma nummer har jag räknat dem som en artikel, bortsett från de fall då jag för tydlighetens skulle i analysen har behövt hänvisa till texterna som skilda artiklar.

¹⁰⁶ Kurikka & Takkala 1983, 173, 311, 317. Uppgifter för Kotiliesi, se Aikasalo 2004, 291-293.

¹⁰⁷ Hokkanen 1987, 58-61.

¹⁰⁸ Kurikka & Takkala 1983, 111; Töyry 2005, 249, 254.

¹⁰⁹ Aikasalo 2004, 291-293.

¹¹⁰ Nygård 1987, 31.

¹¹¹ Jokinen 1991, 7.